

■ ■ ■ RÉGVOLT IDŐKTŐL NAPJAINKIG ■

■ ■ ■

■

BEVEZETŐ

A legkorábbi ismereteink Pacséról az első négy évszázadból, a szarmata¹ korból származnak. A szarmaták törzsszövetségeseként számon tartott jazigok edényei, ún. halotti urnák kerültek elő az 1950-es évek derekán két helyről: a valamikori Sas-kertből és a régi Posta utcából. Igen sok szarmata kori cserépmaradvány került felszínre 1957-ben a Krivaja medrének tisztításakor a kikutort iszapból is. Úgy vélem, ilyesféle cserepeket találtak Szendy Lajos református lelkész idejében² a valamikori református iskola kertjében, melyekből egyet a tiszteletes úr a vármegyei múzeumnak is juttatott.³ Későbbi századokból, talán éppen Mátyás király idejéből valók a jelenlegi iskolaudvart egyszintűvé tevő talajelhordás során előkerült cserépedények. Középkori cserépmaradványok egyébként több helyről is felszínre kerültek, leggyakrabban és legnagyobb számban a Szerbfa és az Akácok közötti domboldalból.

Különös partoldal határolta az 1960-as, 70-es években a Hajdú ház portáját. A lejtős talajra épült ház udvarát a bejárattól balra eső oldalon kb. 3 méter magas, egyenesre nyesett fal választotta el a szomszédos portától. A sárgaföld kitermelésére is alkalmas partszakaszon tömérdek egymásra hányt koponyát lehetett látni. Hármat-négyet is találtak egymás mellett vagy egymás közelében minden rend nélkül, mintha ide csak össze-vissza dobált emberi koponyákat ástak, temettek volna valaha. Egyéb csontok ebből a partoldalból nem kerültek elő.

Ezzel a hellyel átellenben van a Töröktemetőnek nevezett falurész, ahonnan valamikor ugyancsak hordták a földet különféle célokra. A földmunkák során ülő csontvázakra akadtak. Ezért is nevezték el Töröktemetőnek a partszakaszt.

A falu régészeti múltjáról még annyit, hogy az 1970-es évek elején a Paraszt utca végén a földmunkálatok során sírokra bukkantak, amelyeket a helyszínelő Szekeres László, a Szabadkai Városi Múzeum régésze XVIII. század végének vélt, így föltételezhető, hogy arrafelé lehetett a mai falu első temetője. A 70-es évek má-

¹ A szarmata törzsszövetségben élő, iráni nyelvű ókori nép volt, közeli rokona a szkítáknak. Törzsszövetségük tagjai közül a jazigok az első század elején átkeltek a Kárpátokon, és elfoglalták, majd benépesítették a Duna és Tisza közti térséget. Ittlétüknek a 350-ben bekövetkezett hun támadás vetett véget.

² Szendy Lajos megválasztott lelkészként 1889-től 1904-ig szolgált Pacséron, de helyettes lelkészként már korábban is, a betegeskedő Éri Ferenc lelkészsége alatt is teljesített szolgálatot.

³ Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye. 2. kötet.* Budapest, 1909, Országos Monográfiai Társ., 3.

sodik felében próbaásatást is végeztek a régészek, Szekeres László és Ricz Péter a Csernók-szállás közelében lévő domboldalon, de igyekeztek eredménytelenül ért véget, nem találtak semmit.

Pacsér ma a Telecskai-dombok északi lankáin, a helybeliek által Krivájának nevezett patak völgyében, Bajmok és Bácskossuthfalva között, Szabadkától mintegy 30–35 km-re délnyugatra fekszik. Tengerszint feletti magassága 103 és 112 m között váltakozik. Vadregényes tájak a 14 000 holdas határában nincsenek, sem letűnt időket idéző műemlékek, idegeneket csalogató látványos különlegességek. Utcái szélesek, egyenesek, a közök azonban – mint mindenhol – szűkek, keskenyek. Házai békés csendben ülnek meg a tágas portákon, akárcsak a hozzá hasonló többi bácskai faluban. De így volt-e ez mindig?

A Sas-kertben és a régi Posta utcában talált edények

A török időkig feltehetően igen, de 1541 után, vagyis a török hódoltság kezdetén minden másképp alakult. Az oszmán-török hadsereg szabályos időközönként megismétlődő inváziójának, illetve az ezt kísérő harácsolásnak pusztulás, megsemmisülés lett a következménye Pacséron is. Az 1580-ban még 16 adózó házzal

emlegetett falu 1680-ra már teljesen elnéptelenedett, és lakatlan is maradt egészen a XVIII. század végéig. A XVIII. század utolsó harmadában, nagy valószínűséggel 1770-ben a pacséri pusztát bérlő Zombor város biztatására negyven szerb család telepedett itt le, és kezdte újra a falusi életet. 1785-ben és 1786-ban a sorsukkal elégedetlen nagykunsági ősök *„életük jobb móddal leendő folytatása végett”* vagy másfél-két évnyi előkészület után fölkerekedtek, és új otthon reményében útra keltek a kissé zsúfolt Nagykunságból az akkortájt még meglehetősen gyéren lakott Bácskába, egész pontosan 1785-ben Bácsfeketehegyre, 1786-ban Pacsérra, a Cothmann-féle jelentés szerint⁴ *„a kincstárnak legnagyobb és legértékesebb bácskai pusztájára”*, valamint Bácskossuthfalvára.

A Pacséron letelepült kisújszállásiak névsorát mind a mai napig féltve őrzik a pacséri református templom irattárában. Ennek tanúsága szerint a kisújszállási ősök két hullámban érkeztek Pacsérra. Az első csoport volt a tömegesebb, 172 családból állt, 1786 áprilisának derekán, de mindenképpen április 12-e után indult útnak, hisz az utazásukhoz szükséges útlevelet csak április 12-én kapták meg. A másik, a kisebbik csoport – 30 család – május 30-án vagy azt követően hagyta el Kisújszállást.⁵

Elbocsátó levelük ekképpen szól:

Anno 1786 Die 12a Apr(ilis) Tekintetes Nemes Báts V(árme)gyébe helyezettett Báts Ér nevű pusztta megülésére engedelmet nyert lakosaink mai napon jövén hozzánk kértek azon bennünket, hogy minek utána tartozásaiknak eleget tettek, adnánk önékik a Te(kin)t(e)tes Ne(me)s Districtikusok(na)k Kegyes Rendel(kezései)khez képeást ab-solutionalist.

Melyre nézve mivel ezen alább meg nevezendők mind Contributionale quantumokat, mind más, s az Helységet illető p(rae)Tensio-
kat, fogyasztás nélkül megfizették p(rae)sentib(u)s quietálljuk és a Te(kin)t(e)tes Ne(me)s Districtusok(na)k pro Confirmatione alá-
zatosan substernalljuk.

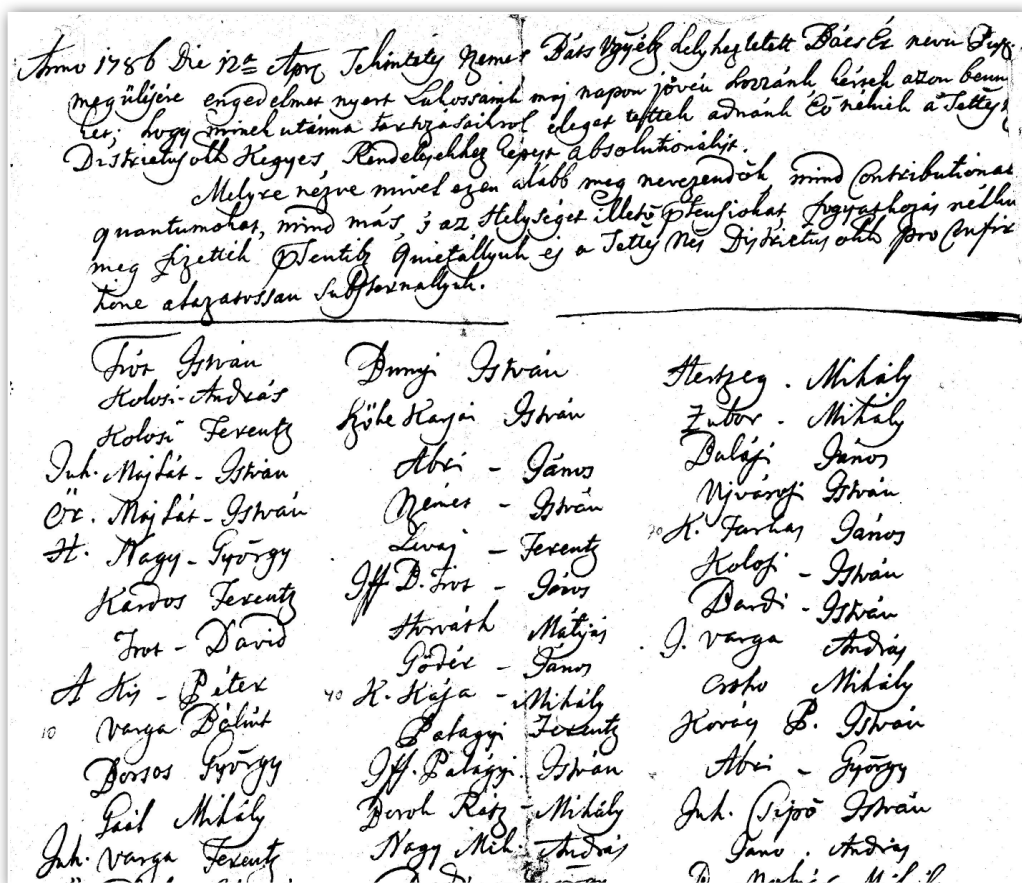
■
⁴ Cothmann Antal kamarai biztos miután 1763 tavaszától (április 25-én kelt útra) őszig bejárta a kamara birtokait, november–december folyamán jelentést készített a tapasztal-
takról, és javaslatot a tennivalókról. Jelen-
tését 1763. december 28-ai keltezéssel ter-
jesztette a Pozsony-
ban székelő Magyar
Királyi Kamara elé.
Eredetije az Országos
Levéltárban.

⁵ Anno 1786 30a May
Azoknak nevei,
a'kik Helységünk-
ből Pacsírra a
második Passussal
absolváltattak és
adósságukat lefi-
zették – olvasható
az első csoportot
elbocsátó okmány
hátulján.

A Pacséron letelepült kisújszállásiak névsora

	Toót István	A Kis Péter
	Kolosi András	Varga Bálint
	Kolosi Ferentz	Borsos György
	Juh. Majlát István	Gaal Mihály
	Ör. Majlát István	Juh. Varga Ferentz
Az 1786. április 12-én kiállított közös útleveél	H. Nagy György	Öz. Balog Jánosné
	Kardos Ferentz	Bak Mihály
	Toot Dávid	Du Majlát János

Csösz Majlát János
Soos Mihály
Nyári Pál
Deme Péter
Német János
Mészáros Györgyné
V. Nagy István
Ör. Rátz János
Árva Mihály
Sepr(?) Kis Mihály
Iva(?) Kis János
Jánosi Sebestyén
Balog György
Oross István
Bunyi András
Bunyi István
Szőke Karsai István
Abri János
Német István
Lévai Ferentz
Iff. B. Toot János
Horváth Mátyás
Gödér János
K. Kása Mihály
Palágyi Ferentz
Iff. Palágyi István
Birok Rátz Mihály
Nagy Mih. András
Bodo György
B. Nagy Mihály
Ador István
vs. Szabo János
Gaál András
Szabó Péter

Rosa György
Kovács György
Balla János
Kiss György
Göntzi Ferentz
D. Kis Mihály
Szilágyi János
Kovács János
Horváth Bálint
P. Szabo István
Kiss Mihály
Ködmön Mihály
Szath. Nagy István
K. Nagy András
Ador Mihály
Hertzeg Mihály
Zubor Mihály
Balási János
Ujvárosi István
K. Farkas János
Kolosi István
Bardi István
I. Varga András
Ortho Mihály
Kovács P. István
Abri György
Juh. Csipő István
Jano András
B. Molnár Mihály
Mike János
Bíró János
Bodnár Péter
Zs. Toót Pál
Szilágyi Miklós

Ör. Varga András	Elek. Takáts István
Ö. Kuti István	I. Tot Nagy János
Füredi Kovács Mihály	Kurutz István
I. Molnár István	Cs. Toot István
Ö. Molnár András	Janó Gáspár
Molnár Hajdu Miháj	Hosszu István
Ö. Gara János	Pardi István
I. Gara János	

A nagy árkus első oldalán hármas oszlopban felsorolt nevek a hátlapon kettes oszlopban folytatódnak.

Szél Gáspár	Kaposi István
Ol Kiss János	B. Nagy István
Lev. Kiss Gy. János	I. Bényei István
I. Nagy Bálint	Tuba Ferentz
Cs. Toot Pál	Tuba András
Borsos Péterné	Balla István
I. Z. Toot János	B. Szabó János
Tőkés György	Oross István
Daku Ferentz	Juh. Szabo István
Szél Ferenc	Asztalos Mihály
Bertós András	Szabó Balás
Komáromi János	Cs. Kovács István
Csáji István	Posztos Ferentz
Csáji Mihály	Oross Mihály
Csáji János	Balla Ferentz
Vég I. András	Abri András
Oross János	Túri Gábor
Ketze István	Cs. Daku Ferentz
R. Toot István	I. Dajka János
I. Varga Mihály	Oross Istvánné
Derkó János	Dob. Szűcs István
Szoboszlai György	Dob. Szűcs Mihály
Balogh Mihály	I. Noszko János

Bentsik István
Bitzo Jánosné
Gombos István
Réts Péter
Sopronyi János
Török Péter
Bíró István
Imre István
Cs. Nagy Mihály
Miglintzi István
Matyus János
Fehér István
Szathmari Pál
Benke Jakab

Kurutz György
Kurutz Ferentz
Molnár Mihály
B. Toót János
Pardi Péter
Kuli János
Ö. Noszko János
Cs. Pocsai Mihály
Lévai István
Oross István
Molnár Mihály
Toót András
Török András

Hogy merre jöttek, meddig, milyen viszontagságok között utaztak, nem tudjuk, nem jegyezték föl, vagy ha igen, az írásnak azóta nyoma veszett, és a szájhagyomány sem tartotta fontosnak megőrizni. Amit biztosan tudunk, hogy 1786. május 3-án már itt voltak, hisz az újonnan települt pacséri református eklézsiában az elhunytak neveit tartalmazó halotti anyakönyvben⁶ ezen a napon történt az első bejegyzés: *Dies 3a May Bunyi István fia 3 eszt himlőben*. A születettek és megkereszteltek anyakönyvében az első bejegyzés május 10-én történt: *Rázsó Mihály fia Mihály, Kereszt Attya Imre István, K.A. Nagy Ersók*. Az első házasságkötésre szeptember 26-án került sor, amikor is *Gaál Mihály házassági contractusra ment Kása Sárával Kolosi András és Bak Mihál tanúk jelenlétében*.

Ám ha az anyakönyvek első bejegyzéseiben előforduló neveket összevetjük a Kisújszállásról elbocsátottakéval, azt tapasztalhatjuk, hogy az útra kelők között Rázsó (Rásó) nevű nincs. Hogy a név véletlenül maradt-e le az eltávozók listájáról, vagy viselője valamelyik útközbe eső településről, esetleg magából Kisújszállás városából csapódott utólagosan az elvándorlókhoz, ma már aligha kideríthető. De hogy velük érkezett, és utódai itt vannak, bizonyítja, hogy a

■
⁶ Nomina in Neoplantata Ecclesia Reftor Patseriensis defunctorum et sepulorum ab Anni 1786 die 1a May. – A Pacséri Református Egyház levéltára (a továbbiakban: PRE).

Privilegiált német kir. ügyállással Sacrisse elmonendo Selo-
solnak Conscriptioja Anno 1785 Dec 1-jén

№	C. L. 10. Fiz. ed. belv. el.		Lelk.	Pomp.	Kü. Tob.	Kü. Sz.	Kü. Sz.	Kü. Sz.	Kü. Sz.	Kü. Sz.	Kü. Sz.	Kü. Sz.	Kü. Sz.	Kü. Sz.	Kü. Sz.
	Nomin.	Cognomin.													
1.	Fizetelés...	Predikátor Meam													
2.	Fizet.	Kantor Wro													
3.	Fizet.	Rector. Wro													
4.	Leányok	Tanítgja													
5.	Fuk.	Preceptora													
6.	Hely. Nőt.	Fot. Hváu													
7.	Georgius	Szilágyi	8	6	1	"	"	2	0	"	"	"	"	"	2
8.	Ioannes	Szilágyi	5	6	"	"	"	3	0	"	"	"	"	"	1 1/2
9.	Valentinus	Varga	3	6	2	1	"	6	0	"	"	"	"	"	1
10.	Ioannes	Kuli	4	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2 1/2
11.	Stephanus	Miglintzi	8	4	2	1	"	2	0	"	"	"	"	"	2
12.	Michäel	Bross	5	2	2	1	"	6	0	"	"	"	"	"	1
13.	Blasius	Rabó	4	3	"	"	"	4	"	"	"	"	"	"	1
14.	Petrus	Bodnár	6	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1
15.	Stephanus	Ador	7	6	"	"	50	2	0	"	"	"	"	"	1 1/2
16.	Ioannes	Dobó	6	5	2	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1 1/2
17.	Stephanus	Denyer	6	6	"	1	"	2	0	"	"	"	"	"	1 1/2
18.	Andreas	Pálfi	5	"	"	"	"	2	0	"	"	"	"	"	2 1/2
19.	Michäel	Tóth Kir	5	"	"	"	"	2	0	"	"	"	"	"	4 1/2
20.	Franciscus	Tuba	4	"	1	2	"	6	"	"	"	"	"	"	2 1/2
21.	Andreas	Tóth	6	4	"	"	"	6	0	"	"	"	"	"	2
22.	Stephanus	Bodvai	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1/2
23.	Michäel	Ador	4	2	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1
24.	Stephanus	Dávó	8	6	"	"	"	"	0	"	"	"	"	"	2
25.	Josephus	Monoli	8	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2 1/2
26.	Franciscus	Rabó	7	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1/2
27.	Im. Andreas	Molnár	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2 1/2
28.	Stephanus	Molnár	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2 1/2

A Pacsérra
költözni szándékozók
1785. november 1-jei
összeírása

Rásó név – ma már csak ragadványnévként – él a pacsériak között. Őriznek azonban a Pacséri Református Egyház levéltárában egy másik összeírást is, amelyiket az elvándorlást szervező Tót István készített a *Privilegiált Nemes Kiss Újszállásról Pacsírra el menendő Lakosokról Anno 1785 Die 1a 9bris* keltezéssel.⁷ A *Conscriptio* az eltávozni szándékozóknek a vagyoni állapotát is tartalmazza. Ezen a listán a negyedik tizedből eltávozni szándékozók között van egy *Josephus Rásó* (tehát József, és nem Mihály) nevezetű lakos is, aki másodmagával élt, és 8 igavonó jószággal, 1 fejőstehénnel, 1 heverő marhával, 25 juhval valamint 1 sertéssel rendelkezett, de Kisújszálláson se háza, se földje, se szőlője nem volt. Ebből pedig szinte biztosan következik, hogy az a Rásó Mihály is, akinek Pacséron született meg a fia, kisújszállási volt, és a csoporthoz tartozott.

Csatlakoztak a Pacsérra települőkhez távolabbi vidékekről is, így például Körösladányból egy család, a kiskunsági Kunszentmiklósról 3, Szabadszállásról 4, Halas városából 3, Bugyi községből 1 család. Dunántúlról a Tolna megyei Fadd községből 3, a Fehér megyei Seregélyes községből 1 család.

A BETELEPÍTÉS ELŐTTI IDŐKRŐL

Pacsér nem volt mindig puszta, lakták már a korai századokban is. Bizonyítják ezt a falu több pontjáról előkerült szarmata kori edények. Föltehetőleg az Árpád-korban is falu volt már, de legkorábbi írásos előfordulását csak 1409-ből, Zsigmond király idejéből ismerjük *Pacher* alakban. Bő fél évszázaddal később, 1462-ben mint falut adományozta édesanyja háztartásának díszesebb tartására az igazságos Mátyás király⁸ is.

1481-ben szintén falunak tünteti fel a király az adománylevelében *Pachyr* helységet, amelyet Petri Markos de Belieg⁹ kapott meg.

Ha figyelembe vesszük első királyunk, Szent István rendeletét – tíz falu építsen templomot –, akkor Pacsér igen jelentős falu lehetett. Erre enged következtetni az a kataszteri térkép is, amely 1768-ban a Pacséri-völgy (Vallis Pacsiriensis) jobb partján egy templomromot (Rudera Templi) tüntet fel.

■
⁷ Conscriptio
Transmigrantium ad
Cameralia Dominia
In Cottu Batsiensi
Situata nec non
Praedia Pacsir et
Omoravitzæ N. cupata
Ao 1785 Die 1-o 9bris
In Possessionae Kiss
Új Szállás – PRE.
⁸ MOL DL 15703.
⁹ MOL DL 18514.

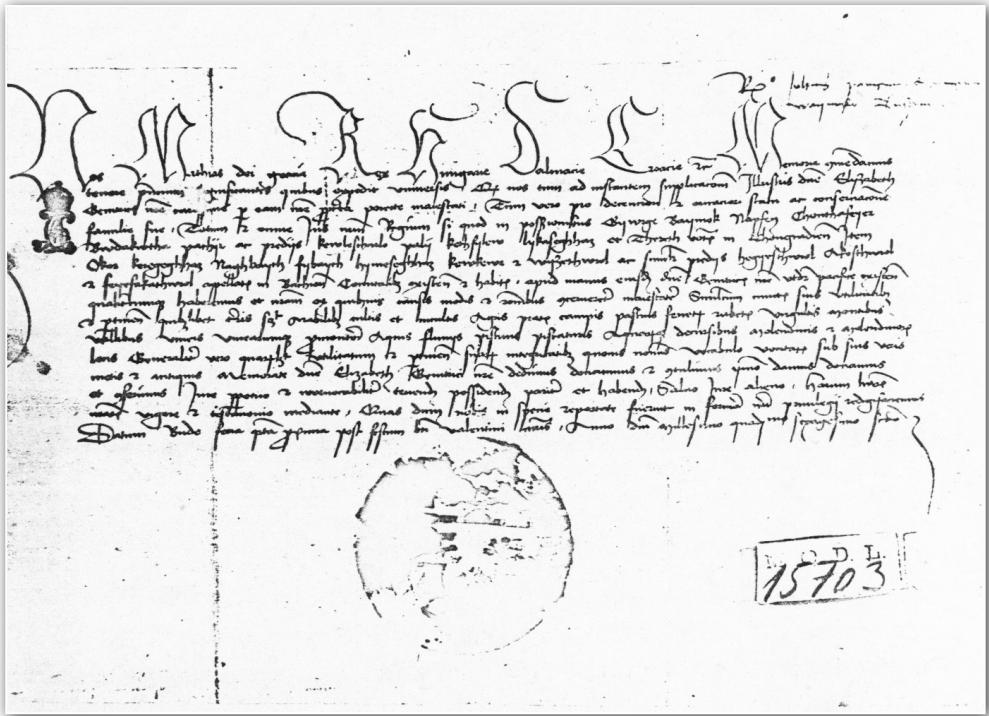

A mohácsi katasztrófát követően azonban – csakúgy, mint Bácska, sőt az egész Délvidék – elnéptelenedett, feltöretlen, megműveletlen pusztává lett. Az emlékezetből, illetve a különféle összeírásokból azonban ezek után sem maradt ki. Hogy csak a legfontosabbakat említsem: szerepel a kalocsai érsekség dézsmalajstromaiban, a Csongrád vármegyei dézsmajegyzékekben, és a török defterek is nyilvántartották. A kalocsai érsekség dézsmalajstromai szerint például 1543-ban 28 forinttal, 1650-ben még mindig 28 forinttal, de 1678-ban már csak 7 forint 50 dénárral és külön 6 forinttal adózott.

A török defterek (adókönyvek) 16 adózó házzal tartják nyilván 1580-ban és 1590-ben is.

Mátyás király
adománylevele
1462-ből

Az 1699. január 26-án aláírt karlócai békeszerződéssel végre véget értek a fejlődést mindenben hátráltató, annyi pusztítást okozó török idők. A rombolás óriási volt, mert a hódoltság másfél évszáza-

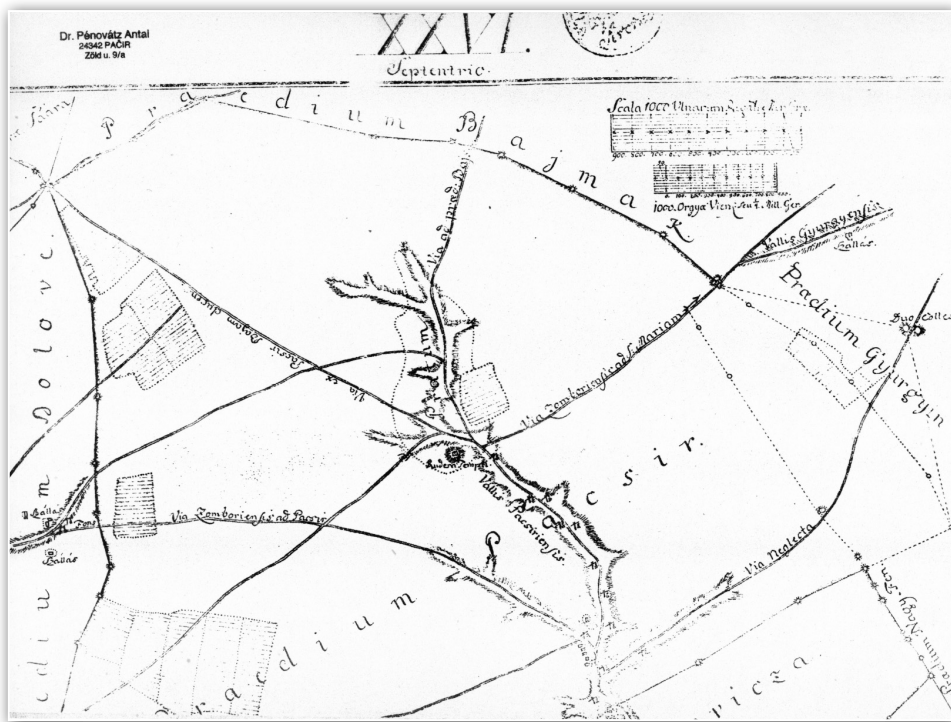

da alatt a magyarságot, a magyar vidékeket nemcsak a török dúlta, pusztította, fosztogatta, de tették ezt a császári seregek, a török elől felhúzódnó vagy éppen a törököt, esetleg a császáriakat segítő szerb, oláh, tatár martalócok is. 1603-ban a magyar vármegyék így panaszkodnak a királynak:

„A német hadak rablása és dúlása miatt lehetetlen ez országban maradnunk. Virágzó városaink, népes falvaink voltak. S ha most szemünket végigjártatjuk a Duna vidékén vagy Felső-Magyarországon, kirabolt s földült községeken kívül mást nem látunk. S a nép, a mindenéből kifosztott nép az erdőkben bujdosik nem a török – hanem felséged hadserege elől.”¹⁰

■
¹⁰ Takáts Sándor: *Régi idők, régi emberek.* 2. Budapest, [1930], Athenaeum, 270.

Pacsér térképe 1768-ból, amelyen jelzik egy valamikori templom romjait

A karlócai békével Magyarország felszabadult az oszmán uralom alól, és megkezdődhetett az újjáépítés. Csakhogy ez sem ment olyan simán, gördülékenyen, mint ahogyan azt a mai észjárással elgondolná az ember. Beigazolódott ugyanis a költő és államférfi Zrínyi Miklós (1620–1664) azon meggyőződése, hogy a magyar nemzetnek saját erejéből kell fölszabadítania az országot, mert ha mások teszik azt, a magyarságra elnyomatás és rabság vár, vagy ahogy ő fogalmazott: „Akkor jobban felfuvalkodván, éppen eltapodnák nemzetünket, és eltörölnék, rabságra vetnék azt.”¹¹

Amikor 1684-ben a pápa, a császár, a lengyel király és Velence ligája végre megindította Magyarország fölszabadítását a török iga alól, még csak számottevő magyar sereg sem volt a fölszabadítók oldalán, és azok is, akik ott voltak, mint portyázó könnyűlovasság, vagy mint segédhad szerepeltek. És bármilyen meglepő vagy furcsa: csaknem ugyanannyi magyar harcolt a török táborban is! Nem csoda hát, hogy a császár, illetve a bécsi udvar azt tartotta, hogy az ő hadai szabadították fel az országot, és a továbbiakban ennek megfelelően rendezkedtek is be. A háborúban hozott áldozatok fejében a visszafoglalt területeket az udvari kamara új szerzeményének tekintette, a vidékek felett a teljes birtoklási és igazgatási jogot magának tartotta fenn.

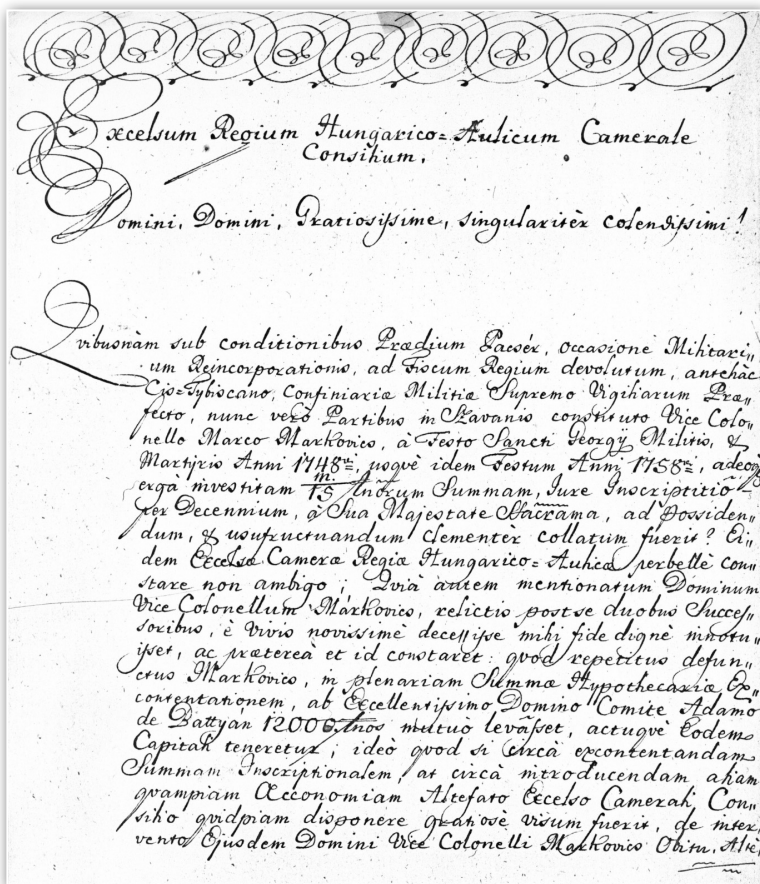
A császári intézkedések népszerűtlenségét csak fokozta a Habsburg-ház iránti ellenszenv, amely különösen a harmincéves háború folyamán mélyült el, és I. Lipót császár örökül kapta. 1618 és 1648 között ugyanis a Habsburg uralkodók (II. Mátyás, II. Frigyes és III. Frigyes) legfőképpen protestánsellenes politikájuk és különféle örökösödési ügyeik miatt súlyos harcokat vívtak a nyugatiakkal (Csehország, Bajorország, Szászország, Pfalz Fejedelemség, Hollandia, Dánia, Spanyolország, Franciaország, Svédország, Anglia), magyar alattvalóik azonban (különösen az erdélyi fejedelmek: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György) nemhogy segítették volna őket, de gyakran ellenségeikkel szövetekezve éppen ellenük lázadtak.

I. Lipót császár és az általa kinevezett Neoaquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) tehát a törököktől visszahódított terü-

¹¹ Uo. 327.

letekkel a „ius armorum”-ra hivatkozva kedvük szerint rendelkeztek, azaz a felszabadított területek régi tulajdonosai a birtokaikat csak a birtokjog okmányokkal történő igazolása és a bizottság által megállapított birtokérték 10 százalékanak fegyverválság címén történő lefizetése után kaphatták vissza. (A mindig üres kincstárnak ugyanis pénzre, mégpedig igen sok pénzre volt szüksége.)

A birtokigazolásra gyakorlatilag szinte senkinek sem volt esélye. A királyi levéltár ugyanis 1526-ban, amikor Budáról hajóval igyekeztek Pozsonyba menekíteni, a Dunába veszett. De a vármegegyék, a hiteles helyek levéltárai is – csakúgy, mint a legtöbb családi

Markovics alezredes
bérleti szerződése
1748-ból

levéltár – a számos viszontagság, menekítés, költöztetés során sok esetben teljesen megsemmisültek, és így hiteles birtoklevelek híján nagyjából egész Bácska a kincstár kezébe került. Mint kincstári birtok, joghatóságilag a Magyar Kamara fennhatósága alatt állt, de ügyeit 1749-től a Bácsí, vagy székhelyéről inkább csak Zomborinak nevezett Kamarai Adminisztráció intézte. A birtokokat leggyakrabban bérbe adta, a pacséri pusztát pl. 1748 Szent György napjától 1758 Szent György napjáig Marko Markovicsnak, a volt Tisza menti határőrvidék alezredesének, 12000 forintért. De bérelték a pusztát zombori polgárok is. Közülük néhánynak a nevét is tudjuk: Ephetinius Popovits, Antonius Strilits, Antonius Bolarovits, Lazarus Biharovits, Simeon Regulas, Antonius Mattarits, Jacpbus Kollarits, Petrus Ilkits, Thomas Honojevits, Maximilianus Csichovacz, Joannes Csichovacz, Abrahamus Kenojevits, Joannes Kollarits.¹² Maga a város harminc éven át bérelte, és előjárósága 1766-ban szerződést kötött a kincstárral Pacsér betelepítésére. A szerződés szerint három év alatt 40 családot tartozott a pacséri völgybe telepíteni, amit meg is tett.

Az új szerzeményi területeken elterülő birtokokból ugyanis az udvar igyekezett a lehető legtöbb hasznot kihúzni, amit csakis a területek mihamarabbi aktivizálásával és a termőföld minél hatékonyabb kihasználásával remélhetett. Ezért az üres területek bérbeadása helyett azok betelepítéséhez kezdett. A betelepítések alapvető politikai célkitűzése egyrészt az udvarhoz hű, Habsburg-barát birtokosság kialakítása volt, másrészt pedig olyan népesség betelepítése, amely a hűség és megbízhatóság mellett képes a korszerűbb mezőgazdaság meghonosítására is. Ennek az igénynek a letéteményeseit az udvar a külföldi, elsősorban a Német Birodalom katolikus lakosaiban látta.

■
¹² Vö. Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában*. Budapest, 1943, Sylvester Ny.

A nagyrészt kincstári birtokba került Bácskában a betelepítés akkor vett nagyobb lendületet, amikor 1748-ban gróf Grassalkovich Antalnak, a Magyar Kamara új elnökének a feladata lett a telepítéspolitika irányítása. Telepítéspolitikájának fő alapelve a lakatlan vidékek fokozott bekapcsolása a gazdasági vérkeringés-

be, illetve az intenzív szántóföldi gazdálkodás szorgalmazása az extenzív legeltető állattartással szemben.

Újabb lendületet a betelepítésnek Mária Terézia 1763. évi rendelete adott. A rendelettel február 1-jén telepítésügyi bizottságot alakított, amelynek elnökévé Cothmann Antalt nevezte ki. Cothmann komolyan vette megbízatását, és még kinevezése első évének tavaszán vagy nyarán bejárta az egész Bácskát, fölmérte a helyzetet, majd kijelölte azokat a helyeket, amelyek betelepítése számításba jöhetett. A királynő egy másik utasításában arról is rendelkezett, hogy miként történjék az állami segítséggel zajló betelepítés.

Az intézkedések és az intézkedők buzgalmának eredménye, hogy 1768-ig Bácskában 16 új település létesült, illetve 16 valamikori település helyén, esetleg annak környékén indult újra az élet. Ezek a következők: Kernyája (ma Kerény) Gákova (Gádor), Doroszló, Bezdán, Apatin, Kollut (Küllőd), Gajdobra (Szépliget), Krusevlya (Kruševlje), Prigrevica (Bácsszentiván), Szent Iván (Szentiván), Filipova (Szentfűlöp), Veprovac (Kruščić), Kupuszina, Hódság, Bukin (Dunabökény), Palánka, Karavukova.

A munka azonban nem állt le. A telepítési lendület tovább folytatódott. Ennek megfelelően a Kamara 1766-ban szerződést kötött a pacséri pusztát bérlő Zombor városával, és kötelezte, hogy a pusztán három éven belül 40 családot telepítsen le. Ez meg is történt, és a 40 család 1770-ben már ott van Pacséron, illetve a pacséri pusztán. Neveiket az 1775. április 4-én összeírt adókötelesek listájáról¹³ ismerjük (az eredeti írásmód szerinti névalakok mellett zárójelben feltüntettem a szerintem helyes névalakot is):

Petar Konyovity
Iszak Konyovics
Lazo Ikrasev
Vladiszav Sztanicsics [Sztanicsics]
Mihajlo Tyority
Vesza Kolarity
Tomo Miatov
Jovan Czernicza [?]

¹³ PRE.

Petar Nagyfinszky [Nagyvinszki]
 Petar Miatov
 Nicola Milankovity
 Jovan Sztanicsicsky [Sztanicsics]
 Jovan Miatov
 Vaszo Matoroszký [Mataruska]
 Thoma Barjaktarov
 Pantelia Kovacsev
 Arsenia Jurissin
 Jefta Tyoszó [Tyószity]
 Luka Ponossev [Punasev]
 Trifun Szedlár
 Matia Bratity
 Jaksa Glibonszky
 Antonio Vlasskality
 Jovan Ninkov
 Andria Sarcsanszky [Sarsanszki]
 Vasza Micsity [Micity]
 Avram Konyovics
 Thodor Tomity
 Petar Sztojcsity [Sztojsity]
 Filip Sterbity
 Petar Xixity [Zsizsity]
 Marko Tyority
 Sztoisa Tatity
 Szima Pavlov

Az adóhátralékosok listáján záradékként további hat név szerepel:

Radissa Masser, pacséri – adókönyve a zombori sebész
 Bongyelinél;
 Athanasius Doity, akié Eptinius Popovics zombori szená-
 tor és pacséri felügyelőnél;
 Thodor Depalo, akié a Zomborban élő szüleinél;

Jovan Hadnagyev, akié a zombori Basilius Lallossevit
szolgabírónál;
Jovan Sarcsanszky [Sarsanszki], akié Nagy József szabó és
zombori polgárnál van;
Vasza Nenadov, akinek a neve mellett nincs megjegyzés.

Tulajdonképpen ők negyvenen, illetve a hozzájuk tartozó családtagok tekinthetők igazából a XVIII. század utolsó negyedében újjáéledő Pacsér település megalapítóinak.

A nevek mellett az első harminchárom esetben ott szerepelnek az 1771. évi szerződés alapján fizetendő különféle adóterhek: hadi, megyei és egyházi adókötelezettségek az úr 1771., 1772. és 1773. esztendejére forintban és krajcárban. Szima Pavlov csak az 1773. évben tartozik. A záradékban felsorolt hat név tulajdonosának az adókönyve – amint az írás mondja – zombori polgároknál van, így adótartozásuk ebben a jegyzékben nincs föltüntetve.

Az okiratból az is kiderül, hogy ennek az újonnan alakult kis közösségnek 1775-ben Petar Zsizsity a bírója (judex), Isak Konyovity és Pantelia Kovacsev a két esküdtje (jurati), illetve Joannes Brankovics a jegyzője (loci notarius). S ha a jegyző is pacséri lakos volt, márpedig igencsak valószínű, hogy az volt, akkor ő tekinthető Pacsér 41. lakosának.

A sikeres telepítésről egyébként 1770-ben (augusztus 17-én) a vármegye értesíti a helytartótanácsot.¹⁴ (Így 1770-et Pacsér újjáéledése évének is tekinthetjük.) Lipkay Zsigmond alispán 1774-ben meg már arról küld jelentést, hogy jó néhány Tisza menti, sőt Tiszától távolabbi, de a tiszai határőrvidékhez tartozó településen: Topolyán, Kishegyesen, Bajsán, Felsőroglaticán, Szőregen, *Pacséron*, Verbászon, Kúlán és Temerinben cigányok vertek sátrat.¹⁵ Egy következő jelentésből meg arról értesülünk, hogy a már betelepített Bajsa, Kölpény, *Pacsér* és Horgos pusztákra árverést hirdettek.¹⁶

A telepesek jogait, kötelezettségeit úrbéri szerződésekben rögzítették. A szerződéseket a telepesek, illetve a falu részéről az előljáróság írta alá. Így pl. az 1775 és 1777 közötti évekre szólót

■
¹⁴ Istorijski arhiv Vojvodine (Vajdasági Történelmi Levéltár), Novi Sad, (a továbbiakban IAV), F2 BBŽ 1770, 196.

¹⁵ IAV F2 BBŽ 1774–29.

¹⁶ IAV F2 BBŽ 1774–333.

Petar Zsizsity bíró, Pantelia Kovacsev, Petar Nagyfinszky, Todor Depola, Jovan Sarsanszky, Szimun Pávlov és Riszta Milánkovits esküdt, valamint Jovan Konyovics és Gaja Konyovics mint Pacsér küldöttei,¹⁷ az 1784/85-ös gazdasági évre szólót pedig Szima Sarsanszky bíró, Jovan Konyovics, Petar Zsizsics, Luka Tyorics és Gligorije Ikrás esküdt írták alá.¹⁸

Újabb fordulat 1775-ben következett be. Ekkor ugyanis Zombor Szabad Királyi Város újabb 40 család betelepítésére kötelezte el magát a már 1771 óta ott élő pacséri szerb családok mellé.¹⁹ Hogy ez nem, vagy legalábbis nem teljes egészében következett be, bizonyítja Pacsér első telekkönyve, amelyet az 1786. június 22-ei állapotok alapján állítottak össze. Ebben ugyanis csak 10 olyan szerb családnév szerepel, amely nincs az 1775. évi adókötelezettek listáján:

Mihajlo Csobán
 Popa funge et filius Timoth Popovics
 Dmitar Milankov
 Tadia Kevin
 Petar Siák [Sijacsity?]
 Tyira Sztojanov
 Petar Bugarszki
 Vasza Rákity
 Vasza Sztojadanov [Sztojadinov]
 Gligoria Szucsity

Hogy kik voltak, és honnan érkeztek 1770-ben a negyvenek, illetve 1775-ben az újabb tízek, azt Popa funge et filius Timoth Popovicson kívül pontosan nem tudni, de föltételezhető, hogy Zomborból vagy Zombor környékéről. Az 1741-ben megszüntetett határőrvidékek szerb nemzetiségű katonaparasztrajai vagy azok utódai lehetnek, akikhez más jogállású személyek is csatlakoztak, és akik 1777-ben (és nem 1733-ban) már templomot is építettek maguknak Pacséron. A föltételezésnek az az alapja, hogy a határőrvidékek felszámolása után a határőrök addigi szolgálataikért – ha

■
¹⁷ IAV F2 BBŽ 1816–1175.

¹⁸ IAV F2 BBŽ 146–64.

¹⁹ IAV F2 BBŽ 1775–56.

Anno 1775: Die 4ta Mensis Aprilis in Generali Possessione
 Pacser juxta Petrus et Petrus Domini Sigismundi Szekelyi
 hujus Imperatoris Ord. Vicecomes pro parte, et in Insistentium firmam
 munitio Caesariensis emanatum Commissionem Quantum Contribucionale
 et Domestium, nec non de Vicaria Episcopale hujus presentibus
 1771°, 1772°, et 1773°, quibus per Contractum N° 1771° 24° Aprilis
 Lombardiae emanatum, ab oneribus Dominationis, et Contribucionibus
 Colon Caesariensis immunitati suae, a Doby, Cigno, Orbis, Regalibus
 et alijs facultatibus in Territorio Camerali Caesariensi habitis
 ad Castellam Arundantis Gra, et Regia City Lombardiae per supra
 specificatos Colonos Caesarienses spectante statum, et Libellum
 nobis in Originali exhibitis, eximus, et concessimus ordine
 sequenti: Cognitionem

		Quantum a Episcopale	
		1771	1772
1 ^o	Lezar Pongoy N ^o 1771. ut ex Billa N ^o 120. by:	10. 67 $\frac{1}{2}$	
	N ^o 1772. — N ^o 122. —	13. 27.	
	1773. — N ^o 1028. —	11. 60. 35. 67 $\frac{1}{2}$	
	Pro tribus hinc Annis Episcopale	—	2. 10.
2 ^o	Izsek Honyosy N ^o 1771. N ^o 119. —	12. 56 $\frac{1}{2}$	
	1772. 121. —	10. 94.	
	1773. 1027. —	14. 80. 44. 30 $\frac{1}{2}$	
3 ^o	Laso Jozsi N ^o 1771. Episcopale	—	2. 20.
	N ^o 1069. —	9. 45 $\frac{1}{2}$	
	1772. 1080. —	10. 19.	
	1773. 1065. —	12. 55. 32. 17 $\frac{1}{2}$	
4 ^o	Vardisfar Szamify 1771. Episcopale	—	2. 10.
	N ^o 310. —	7. 10.	
	1772. 319. —	11. 75 $\frac{1}{2}$	
	1773. 313. —	12. 50. 31. 38 $\frac{1}{2}$	
5 ^o	Mohajto Tyozty N ^o 1771. Episcopale	—	80.
	N ^o 812. —	9. 26 $\frac{1}{2}$	
	1772. 827. —	11. —	
	1773. 1050. —	12. 20. 32. 46 $\frac{1}{2}$	
	Episcopale	—	1. 20.
	Latus	—	175. 97 $\frac{1}{2}$. 8. 30.

Pacser első
 telepeseinek
 adóhátralékát
 összesítő kimutatás
 1775-ből

vállalták a feudális kötelezettségeket – végkielégítésképpen Bácskában is letelepedhettek, ahol megélhetésüket biztosító jobbágytelket kaptak. Katona mivoltukra utalnak a két lista hadiszolgálatot idéző alábbi nevei: Barjaktarov (zászlós), Jurissin (rohamozó) Hadnagyev (hadnagy). A listán vannak különféle foglalkozásokra utaló nevek is: Szedlár (nyerges), Kolarity (kerékgyártó, bognár), Kovacsev (kovács), Csoban (juhász), Masser (masször, aki – mint főttebb láttuk – a zombori chirurgus keze alatt dolgozott) stb. Utalnak a nevek persze másra is, például nemzetiségre: Bugarszki (bolgár), Vlasskality (vlah, oláh); testi adottságokra: Tyoszó/Ćosa (bajusztalan), Ikrasev (ikrás) stb.

Felmenőik, dédszüleik, nagyszüleik azonban mindenképpen a török elől menekülni kényszerülők közül valók lehettek, akik legtöbbje Niš eleste, illetve a török seregek Belgrád alá érkezése után Čarnojević pátriárka vezetésével keltek át a Száván 1690 szeptemberében. A menekülteket kezdetben csak átmenetileg helyezték el itt a Délvidéken, aztán szétosztották őket az ország különböző vidékeire. Mikor a bécsi kormány 1702-ben felállította a Tisza–Maros határőrvidékeket, akkor a menekültek közül a hadra fogható férfiak többsége katonai szolgálatra szegődött a különféle, de legfőképpen a határőrvidék dunai és tiszai határőrségeibe. A bécsi udvar és kormány szervei ugyanis a magyarok helyett a határok védelmét egyre inkább a német ezredekre, illetve az azokba besorolható, beolvasztható szerb betelepültekre bízta. Szolgálatuk katonaparaszti szolgálat volt, azaz ha riadót fújtak, az első jelre fegyvert kellett fogniuk a határok védelmére, de egyébként szántottak, vetettek, őrizték a jószágot, vagyis élték a nyugodt, békés paraszti életet.

Egy kis kitérő: Dudás Ödön, Pacsér egykori jegyzője szájhagyományon alapuló közlésre hagyatkozva a pacséri szerb egyház megalakulását 1733-ra, a szerb templom építését pedig nem sokkal ez utánra teszi,²⁰ figyelmen kívül hagyva az események logikáját és azt a fontos tény, hogy Cothmann Antal, a bácskai telepítések elönmunkálataival megbízott udvari tanácsos 1763-ban a terület bejárása során a következőket jegyzi fel:

■
²⁰ *Bács-Bodrogh*, 1878.
 febr. 1. 38–47.

„Pacsér a kincstárnak legnagyobb pusztája a Bácskában, melyet a zomboriak 1000 forintért tartanak bérben. Talaja elég termékeny, de csak a hosszára nyúló völgyben lehet forrásokra akadni... Mint-hogy ott nemcsak jó víz, a legjobb rétek és földművelésre igen alkalmas föld van, ott nemcsak népes falu élhetne meg, hanem számos marhát is tarthatnának... Most Csonoplától Szent Máriáig nemcsak semmi falu, de tisztességes ház sincsen...”

Továbbá – ahogyan erre már föntebb is utaltam – az 1768-ban készült kataszteri térképen is csak egy középkorból itt maradt templomromot jeleznek, nem pedig létező templomot, valamint, hogy a helytartótanács is csak 1770-ben kötelezte a vármegyét a pacséri puszta betelepítésére. De nem találni Pacsért a Putnik Mózes bácsi szerb püspök 1773. március 21-én összeállított egyházmegye plébániáinak jegyzékében sem. A jegyzék egyébként 55 parókiát sorol fel.²¹

A pusztát bérlő zomboriak közül egy családi név, a Kollarits a letelepült falualapítók között is megtalálható. Az egyik bérlőről, nevezetesen Epthinius Popovitsról azt is tudjuk, hogy a település utáni években Zombor város szenátora és a pacséri ügyek felügyelője volt. Nem tudjuk viszont, hogy a városi szenátor Popovics és a telekkönyvből előbukkanó Popa funge et filius Timoth Popovicsok között a névazonosságon kívül volt-e rokoni kapcsolat. Nagy a valószínűsége annak, hogy nem, csupán névrokonságról, névazonosságról van szó.

A papi családról az unoka, Jovan Mostarski – névváltoztatása előtt Jovan Popovics, a kettő közötti időszakban pedig Jovan P. Mostarski hites ügyvéd (zakleti advokat), később pacséri iskolaigazgató emlékezik meg több levelében is, amelyeket eleinte Pestről, majd később Pacsérról küldött Vuk Stefanović Karadžićnak, a modern szerb írásbeliség megteremtőjének, a szerb helyesírás nagy reformátorának Bécsbe.²² Az első levélben²³ arról ír, hogy ősei Mostarból menekültek erre a vidékre valamikor a XVIII. század elején.²⁴

■ ²¹ Gyetvai Péter: *Egyházi szervezkedés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén.* München, 1987, Görres Gesellschaft, 151.

²² A levelek eredetije a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (Srpska akademija nauka i umetnosti – SANU) levéltárában található 3089–3102 szám alatt.

²³ Keltezése: Pest, 821. szept. 21.

²⁴ ...moji stari, koji su iz Mostara pre sto godina, amo prejurili... [...eleim, akik száz esztendeje Mostarból futottak el ide...]

Ezt a tényt egy három hónappal később írt levelében is meg-
erősíti. Jovan Popovics pesti ügyvéd ugyanis mostari származására
annyira büszke volt, hogy azzal a kérelemmel fordult a felséges
császárhoz, engedné meg nevének Popovicsról Mostarskira való
megváltoztatását. Névváltoztatási kérelmét a császár jóváhagyta.
Ez Mostarskit annyira föllelkesítette, hogy Vuk Karadžićnak
1822. január 31-én ezt írta: „Kao da sam nemeš postao, tako mi
je milo.”²⁵ Mivel a kihirdetési procedúra hosszadalmas volt, arra
kéri Vukot, hogy tésse bele az újságba, mihamarabb tájékoztatva
ezzel a nyilvánosságot, miszerint ő ezután már Mostarski az áldott
jó Hercegovinából, ahonnan ősei annak idején Magyarországra
menekültek.²⁶

25 Mintha nemessé váltam
volna, annyira kedves
ez nekem.

26 Dok u kopii dobiem
Dekret za ime,
pisaću tebi, da me
metneš u novine: da
sam Mostarski i iz
blagoslovene zemlje
Ercegovine: odakle
stari moi prejurije
u Madžarsku. [Míg
a névjóváhagyás
másolatára várok,
írok neked, tedd be az
újságba: hogy mostari
vagyok, Hercegovina
áldott földecs-
kéjéről: ahonnan
eleim Magyarországra
futottak.]

27 *Bács-Bodrogh*, 1878.
febr. 1. 38–47.

A Vukhoz írt leveleiben egyébként arról is beszámol, hogy
nagyapja volt az első szerb pap (*papa funge*) Pacséron. Az egyik
nagybátyja, Đuka is szerb pap volt, méghozzá plébános Zentán.
Apja (filius Timoth Popovics) és testvére, Timót szintén pacsé-
ri gazdálkodók. A testvér Timót pásztorember, de ügyes versmon-
dó, amiért egy ízben még bírójukká is meg akarták választani a
pacsériak. Egy szóval sem utal soha a zombori Popovicsokra, a
velük való esetleges rokoni kapcsolatokra, ezért gondolom, hogy
csak névazonosságról lehet szó.

Dudás Ödön szóbeli értesüléseit az éppen akkor fungáló
Aradszky Jakab szerb paptól szerezte, aki szerint a templomot
Pántics János építész emelte. A templomon 1878-ig kétszer is
kisebb-nagyobb javításokat, átalakításokat végeztek, 1813-ban és
1838-ban. Aradszky szerint a görög-keleti egyház pacsé-ri papjai:

Popovics Miklós, a kezdetektől 1775-ig (*papa funge*);
Csupity Pantelia, 1775–1813-ig;
Mijatovics József, 1813–1846-ig;
Iszákovics János, 1846–1874-ig;
Aradszky Jakab, 1874-től.²⁷

E kis kitérő után kanyarodjunk vissza az események további,
időrendi taglalásához.

1780-ban a pacsériak arról panaszkodnak, hogy súlyosan nyomasztja őket a katonatartási kötelezettségekből eredő terhek viselése. Ez a kötelezettség egyébként abból állt, hogy az eltartásra kiosztott katonának minden napra kenyeret és húst kellett biztosítani, a lovának pedig elegendő szénát, szalmát és zabot. Előadják, hogy két katona tartási kötelezettségét a bajai regimentben már eddig is állják, a faluban is ellátnak hármat, így a szabadkai regimenthez tartozó kettő ellátása alól mentességet kérnek. Kérésüket azzal indokolják, hogy ők maguk is szűkölködnek és nélkülöznek.²⁸

Hogy a nélkülözésre, szűkölködésre való hivatkozás nem csak kibúvó akar lenni, kiderül abból az elismervényből is, amelyet a falu bírása és jobbágysai írtak alá 1780. március 28-án a bajai illetőségű ifjabb Horvát József kereskedő részére. Eszerint a pacsériak a vármegye jóvoltából 257 pozsonyi mérő zabot vehettek át az említett kereskedőtől. A kereskedő a zab mérőjét 50 krajcárral számította, és ellenértékét, a 214 forint 16 krajcárt már 1780. április 8-án föl is vette a vármegye pénztárából. A pénz átvételét nyugtával ismerte el.²⁹

Ugyanebben az évben, 1780. február 26-án Pacséron urbáriális összeírást tartottak. Összeírták, ki mivel rendelkezik, kinek mi a terhe, illetve, hogy a földesuraság részéről történt-e valakivel szemben valamiféle szabálytalanság, visszaélés. Ez utóbbira nézve a falu előljárói, Petar Zsizsity bíró és az esküdtek egybehangzóan azt nyilatkozták, hogy semmi ilyen nem történt.³⁰

Az időjárás sem mindig kedvezett. 1783/84 tele például olyan hosszú és kemény volt, hogy 1784. május 4-ei átiratukban a fölöttes szervek is aggódva érdeklődtek az őszi vetések állapotáról, illetve a tavaszi munkálatok végzési lehetőségeiről.³¹

De az iskolába járással, illetve a pacséri szerb iskolaépülettel sem volt minden rendben. A helytartótanács ugyanis 1785 tavaszán ellenőriztette a szerb oktatás mikéntjét, és megállapította, hogy Bács vármegye egyes szerb iskoláiban a tanulók nem látogatják rendszeresen a tanítást, hogy az iskoláknak nincs elegendő fűtőanyaguk, hogy az iskolaépületek állapota – többek között a pacséri iskoláé is – igen kifogásolható. Egyúttal értesíti az érdekelteket, hogy Mrazovics kerületi igazgató tudta és beleegyezése nélkül

■ 28 IAV F2 BBŽ 1740–474.

29 IAV F2 BBŽ 1780–774a.

30 IAV F2 BBŽ 1780–559.

31 IAV F2 BBŽ 1784–206.

egyetlen új tanítót se vehetnek fel, illetve egyetlen szolgálatban lévőőt se bocsáthatnak el.³²

A JÁSZKUN KIRAJZÁS

Bácska a rendkívül jó mezőgazdasági adottságaival azonban még ezek után is várta a szorgos, dolgos mezőgazdasági munkáskeze-
ket. Így II. József, aki már uralkodása kezdete előtt foglalkozott a betelepítéssel, 1782. szeptember 22-én új telepítési pátenst bocsátott ki. Összeíratta a birtokokon lévő üres, telepítésre alkalmas telkeket, amelynek figyelembe vételével aztán az ügyek intézésére létrehozott telepítésügyi osztály intézte, irányította a betelepítéseket, osztotta szét a művelésre váró szántókat és állattartásra alkalmas legelőket, réteket.

Tervbe vették a pacséri határ további betelepítését is. Utasították Quits Antal kamarai mérnököt, hogy a zombori lakosok által bérelt pusztából a már korábban szerb telepesek részére kimért 40 szesszió mellé újabb 50 szessziót parcellázzon ki. A földmérés után a zombori adminisztráció 1784. augusztus 20-án felterjesztést nyújtott be a magyar kamarához, hogy a 90 szesszió 180 féltelkes német családot lehetne elhelyezni azzal, hogy a már ott lévő szerbeket a szomszédos kamarai telepek megürült telkeire költöztetnék át.³³

Az adminisztráció Pacsért azoknak a német katolikus családoknak szánta, akiknek Torzsán már nem jutott hely. Utasította is Kiss József vezetőmérnököt, hogy a Quits által megkezdett felmérést folytassa, s ha Quits nem végezhetné, úgy a kész vázlatokat adja át Szilágyi Mihály mérnökgyakornoknak, s először is a 130 ház helyét jelölje ki. Ügyeljenek arra – szól tovább az utasítás –, hogy a házsorok ne nyúljanak el túlságos hosszan a völgyben, inkább a lejtőn, mindkét oldalon völgybe lefutó házsorokat kell kijelölni. A kutakat a völgyben ásassa, s fent a Telecskán csak annyit, amennyi elkerülhetetlenül szükséges. Inkább a völgygel párhuzamosan futó házsorok közt hagyjanak lejáró közöket, hogy a fentebb lakók kerülő nélkül juthassanak le a kúthoz. A külterületeket is mérse fel, s félszesszióként barázdákkal je-

³² IAV F2 BBŽ 1785–518.

³³ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában*. Budapest, 1943, Sylvester Ny. 13.

löltesse meg, hogy a telepesek megérkezésekor késedelem nélkül át lehessen nekik adni.³⁴

Mivel az építkezéshez szükséges téglát a helyszínen kellett kiégetni, az utasítás arra is kitért, hogy az égetéshez szükséges szalmát Bartal zombori intéző Zombor városától szerezze be, továbbá gondoskodjék a tetőfedéshez szükséges nád és sás megvásárlásáról is. Egyúttal kéri a kamarától Schuster Ferenc kerényi ispán építkezési felügyelővé való kinevezését.³⁵

A Pacsérra vonatkozó előkészületek azonban nem valósultak meg. Ürményi Mihály zombori kamarai adminisztrátor és Kiss József vezetőmérnök helyszíni szemléje következtében az adminisztráció 1785. február 28-án úgy határozott, hogy több okból kénytelen a pacséri német telepítést elejteni, s akiket ideszántak, azokat a Verbászon üresen maradt telkeken helyezik el. Az okok között megemlíti, hogy az egyetlen völgy olyan keskeny, hogy ott a tervbe vett összes házat elhelyezni nem lehet, a Telecskára viszont a házakat fölvinni nem ajánlatos, mert ott nagyon ki lennének téve a szélviharoknak. Főnt a kutak ásása is nehéz munka lenne, mivel a víz 17 öl mélységben érhető el. Kizáró ok továbbá az is, hogy a pacséri földek a Telecskán vannak és kevésbé termékenyek, mint a Telecska alattiak, megmunkálásuk viszont sokkal nehezebb. De figyelembe kell venni azt is, hogy a már ott lévő szerbek inkább megváltanák a szessziók egy részét az úrbéri telkekkel együtt, és vállalják, hogy egy éven belül betelepítik újabb szerb telepesekkel, csak ne kelljen más népekkel osztozkodniuk.³⁶

A terv megváltoztatását az adminisztráció 1785. április 30-án jelentette a kamarának. A szerbek tervét – hogy egy éven belül Pacsért betelepítik szerb lakosokkal – a kamara nem utasította el, de május 17-ei átiratában azt válaszolta, ha vállalásukat egy éven belül nem valósítják meg, akkor a pacséri pusztát német bevándorlók elhelyezésére kell fordítani.³⁷

Pacsér betelepítésének azonban egészen új fordulatot adott 1785 tavaszán a jászkunsági lakosok felbuzdulása, hogy a kunhegyesiek példáját követve ők is szerencsét próbálnának Bácskában. Szándékukat a zombori adminisztráció nemcsak helyeselte, de

■
³⁴ Uo.

³⁵ Uo. 14.

³⁶ Uo. 14–15.

³⁷ Uo.

szorgalmazta is, és május 21-én azt javasolta a kamarának, hogy a két pusztát, a pacsérit és az ómoravicit engedjék át a jászkunságiaknak. A kamara egy kis ideig még ragaszkodott az eredeti elképzeléséhez, hogy németeket telepítsenek a két pusztára, de végül is elállt a szándékától, és beleegyezett, hogy mindkét pusztát a jászkunsági református magyarok újabb csapata kapja meg.³⁸

Magyar őseink betelepülését, azaz a jászkunsági református vallású magyar lakosok szervezett idejövételét, bácskai kirajzását II. József főntebb már említett telepítési rendelete, valamint a telepítési rendeletnél egy évvel korábban kibocsátott türelmi rendelet tette lehetővé. A türelmi rendelet előtt ugyanis kincstári uradalmakba csak katolikus vallású (és elsősorban német nemzetiségű) lakosok betelepülése volt lehetséges.

A sorsukkal és jövőbeli kilátásaikkal elégedetlenkedő jászkun őseink 1784 tavaszán értesültek a Bácskába való költözés lehetőségéről. Szervezkedni kezdtek. Először a kunhegyesiek, majd példájukon felbuzdulva a karcagiak, kunmadarasiak, jászkisériek és a kisújszállásiak. Kérésükkel Bécsbe, a királyi szék elé mentek, ahol meghallgatásra találtak. Attól kezdve az események gyors fordulatot vettek. 1785 tavaszán, áprilisban Válovits György illetékes kamarai jószágigazgatót Zomborban küldöttség kereste fel, és átadta neki a kiváncsorszó szándékozók névjegyzékét. A jászkunok szándéka a zombori adminisztráció által is megértésre és támogatásra talált. A küldöttség tehát kedvező hírekkel térhetett haza. Tétlenkedésre azonban nem volt idő, hisz ügyüket a budai kamara előtt is intézni kellett. Újabb kilenctagú küldöttséget választottak, amelynek Kisújszállásról Tóth István, Oross Ferenc és Szilágyi János, Karcagról Mutsi Dávid, Dobozi István és Bézi János, Kunmadarasról Dajka István és Nagy János, Jászkiséről pedig Virág Mihály voltak a tagjai. A küldöttség vezetője és szószólója Tóth István, akinek buzgóságáért új lakóhelyükön örökös jegyzőséget ígértek a kitelepülni szándékozók.

A küldöttek június 22-én terjesztették elő kérelmüket:

■
³⁸ Uo.

- ☛ hogy a pacséri pusztán lakó és ó (görögkeleti) valláson lévők onnan elmenjenek,
- ☛ hogy református vallásukat szabadon gyakorolhassák,
- ☛ akkora határt, hogy mindenkinek jusson legalább egy teleknyi föld,
- ☛ hogy a robotot pénzben megválthassák, és dézsmaként nyolcadot fizessenek,
- ☛ hogy házépítéshez pénzbeli segélyben és anyagi támogatásban részesüljenek,
- ☛ hogy a regálékat megválthassák és végül,
- ☛ hogy kenyérnek és vetőmagnak való gabonát az új fejében kapjanak, valamint
- ☛ hogy a már Pacséron letelepült szerbek házait illendő áron megválthassák.

Kiderül mindez a Magyar Királyi Helytartótanács átiratából,³⁹ amelyet 1786. február 14-ei keltezéssel küldött a Jászberényben székelő jászkun főkapitánynak.

Az átirat egykori magyar fordítása (helyesírásában egy kicsit a maihoz szelidítve):

Nemzetes Uram!

Azok a' lakosok, a' kik elhagyván a' Jászok és Kunok Districtusába való mostani lakásoknak helyét, Pacséri és Omorovicza Cameralis Pusztákra lakni menni igyekeznek, e következők feltételeknek punctumait adták bé a' F. Királyi Helytartó Tanácsnak

- I. Hogy azon ó valláson lévő lakosok a' kik a' pacséri pusztán lagnak onnan elmenjenek, és házaikat becsú szerint való árra letétele után ezen instansoknak által adják.
- II. Hogy megengedvén a' vallásnak szabad gyakorlását, a' prédikátoroknak, és más ekklesiai szolgáknak a' megkívántatók ki-rendeltessenek. Templomnak pedig és parochialis háznak való hely, és az épületre szükséges materiálék adattassanak.

³⁹ Latin eredetije és egykori magyar nyelvű fordítása: Vajdasági Történelmi Levéltár, Újvidék F2 BBŽ 136/147, illetve Magyar Országos Levéltár, Budapest MOL Imp. C.H. 1786. f. 189. p. 12 alatt, a magyar nyelvű fordítás kópiája a PRE levéltárban is. Kosdi József lelkész, aki a pacséri egyház második lelkészeként 43 éven át szolgált a gyülekezetet, a legrégebb egyház-községi jegyző-könyvbe tett írásos följegyzése szerint erről így nyilatkozik: „origináléja a jászberényi districtionális levéltárban, copijája pedig ezen Patsér helység archivumában található.”

- III. Olyan nagyságú határ engedtesen nékiek, hogy mindeniknek egy egy Colonialis Sessio jusson belőle, úgy a' Comunitásnak is a' közönséges szükségei kipótolására. Szőlőföldnek, barmaik legelésére és temetőhelynek való is szakasztathasson ki belőle.
- IV. A' rabottát 6~hat Xron megválthassák, a' kilencedik és a tizedik dézsma helyett nyolcadikat adhassanak. Továbbá
- V. et VI. Hogy a' Ház Építésében, mind kész pénz, mind az épülethez meg kívántató eszközökkel segítettessenek.
- VII. Hogy az Uraságot illető közönséges jövedelembéli haszon magoknak az instánsoknak, és azok maradékainak minden más egyéb idegen subarendatorokat kirekesztvén bizonyos Contractus mellett adattasson ki. Hasonlóképpen a' királyt illető haszon, ide értvén a' csapszékbeli hasznot addig az ideig, a' meddig a' földesuraság szokta a' bort méretni nékiek engedtesen. És utoljára
- VIII. Kenyérnek és vetni való Életet új fejébe nékiek a' földesuraság adasson.

Ezen kívánságokat a' fentírt lakosoknak bőven meghányván-vetvén, a' F. Klyi Hely-tartó Tanács ezekre ezeket végezte. Még pedig az instanciának

1-ső punctumára

Mivel azok a' pacséri pusztán lévő ó valláson való lakosok ott a' Magyar Királyi Kamarának parancsolatjából telepedtenek meg: következésképpen nem lehet őket onnan erővel kihajtani. Azért az instánsok lássák, 's nékik megengedtetik, hogy azon ó valláson lévő lakosokat atyafiságos egyezésből reá vegyék arra, hogy onnan lakásokat változtassák.

A' II-dikra

Semmi akadály nincsen abban hogy nékiek vallások szabad gyakorlása meg ne engedtesen, és templomnak, 's más ahhoz tartozó épületeknek való hely ne adattasson. Fundus mindazonáltal csak a' predikátornak, és a' mesternek adatik, a' több dominiumoknak példájok szerént.

1613

Generose Domine!

Item Coloni qui relictis moderatis Adlibus suis in Saxe-
gum, & Comarum Diffinito, ad Regia Generalia
Ratior, & Immo vitra semet transferre contendunt,
ca. que sequuntur Conditionum Junta Consilio hinc
convententia: Regis exhibeant.

1° Ut Incola Græco-Ritus additi, in Regia
Ratior habitantes abinde recedant, Domoque suas
erga dependentium Estimacionale Rationem in eodem
Supplicantes transferant.

2° Ut admissio libero Religionis sua Clericis
Ministris eorundem, ceterisque Ecclesie Rationibus
Constitutura Augere sua erigendo autem Ratione,
et Romæ Parochiis, Suis, & Materialia assignet,
hæc.

3° Santa Capacitates Servitorem concedatur,
quod erigenda aique Infirmitatis interque Colonialis, &
publicis Communitatis & Corporatibus, plantandis
item Vinis, nec non Paveno, ac Incedo Coenete,
río sufficiat.

4° Redemptio Robotiarum erga Sibi Principe,
eorum Mutationem, in Locum vero Roma, & Decime
Deposito Octavo, admittatur. Raro

5° & 6° Ut in congruendis Dominibus tam
parato Sic, non requisitis Adlibus adjuventur, ac
preterea per Decemsem P. Immo ab omnibus
prestationibus sive Publicis, sive Dominialibus om-
nines pronuncietur.

7° Ut Beneficia Dominialia ipsi Supplican-
tibus, eorundemque Abbatibus exclusis quibusvis et,
Francis

A' III-dikra

A' Sessio kinek-kinek tehetségéhez képest fog adattatni. Pascum pedig, temetőhely, sőt szőlőnek való föld is nékiek engedtetik úgy mindazonáltal, hogy megöregedvén a' szőlő, urbarium alá fog vettetni, sem a' fél esztendeig való borméretés meg nem engedtetik.

A' IV-dikre

A' robottának megváltása, úgy a' mint kérték az instansoknak megengedtetik, hanem ha a' szabadság esztendeinek eltelése után az ő dolgaiknak körülállási, és állapotjuk másképpen kívánnák, továbbá az is meg engedtetik, hogy ezen Bács Districtusában való szokás szerint a' kilencedik és tizedik dézsma helyett hetedik dézsmát adjanak.

Az V-dikre és VI-dikra

Őfelsége által ezen országból a' kamerális jószágokba új lakosul menőknek a' házépítésre való 18 forintnál, kenyérnek, vetni való búzánál egyéb nem rendeltetvén, ennél egyéb jótétemény vagy haszonvétel az instansoknak nem engedtetetik.

A' VII-dikre

Nem adatik meg azon kérések az instansoknak, hogy örökösön kiarendálhatnák a' királyt és a' földesuraságot illető beneficiumokat; mivel az a' földesuraság jövedelmének nagy csonkulása lenne: és nem lehet az instansokkal másképpen bánni; hanem vagy a' kiadatott urbarium szerint, vagy a' szokás szerint, a' mint a' robottát megváltják.

A' VIII-dikra

Már azeránt tudósított a' Zombori Dominium administratora, hogy a' Bács Districtusba új lakosul menők előre kenyérnek és vetni való élet adasson.

A levél záradéka:

Ezekre nézve titulált Uraságnak mind a' fentírott lakosok instantiájának rövid értelme, mind a' F.Klyi Helytartó Tanácsnak azon

instantiára lett teljes maga meghatározása és végzése megküldetik avégre, hogy mindjárt maga eleibe hívatván az instánsok közül az érdemesebbeket, azoknak rendről rendre, és érthetően ezen végezést elméjekre adja, s egyszersmind megtiltsa, hogy tovább való instantiájokkal, mely miatt mind az időt töltik, mind a gazdaságok hátramaradást szenved, ide ne folyamodjanak, József-napig, a mikorra tudniillik az ő költözéseknek ideje rendeltetett őket csendességben tartani igyekezzen.

A kissé körülményesen fogalmazó XVIII. századvégi jogásznyelv nehézkességét feloldva, a végleges választ, kiemelve a lényegét összefoglaljuk:

- ☛ a már ott levőket nem lehet erővel eltávolítani;
- ☛ a szabad vallásgyakorlásnak nincs semmi akadály; templomnak, paplaknak terület, a lelkésznek egész, a tanítónak pedig fél telek jár;
- ☛ művelhető földterület kinek-kinek a vagyoni erejéhez mérten adandó, legelő, temető és szőlőföld is biztosítandó;
- ☛ a robot pénzben való megváltását engedélyezik, a dézma pedig a termés hetede lesz;
- ☛ házépítésre 18 Ft-ot kapnak, továbbá a kenyérnek valamint a vetőmagnak szükséges gabonakölcsönt is megkapják;
- ☛ az urasági jogok megváltását nem engedélyezik.

A jászkun főkapitány a hírt egy hónappal később, március 14-én közölte az érdekeltek képviselőivel Jászberényben, miután március 13-ára mindegyik helységből négy-négy értelmesebb embert Jászberénybe rendelt, majd másnap részletesen elmagyarázva közölte velük mindazt, amit elköltözésükkel kapcsolatosan tudniuk kellett, és lelkükre kötötte, hogy otthon mindenről pontosan tájékoztassák az érdekelteket.

De ekkor már mindenhol javában folyt a készülődés. Nagy volt a sürgés-forgás, a lótas-futás, a mindent apróra megvitató tanácskozás, a lázas álmokat, vágyakat, reményeket magukba foglaló tervezgetés.

Nem volt ház, hol ne tárgyaltak, tanácskoztak volna. A távozni készülőök eladták ingatlanaikat, sok esetben elkótyavetyélték fölösnek vélt ingóságait, és rendezték adósságaikat. A kisújszállásiai elindulásuk előtt tenyészállatokat kértek a városi tanácstól: „Patsírra költözendő szegínység közönségesen azon instálnak, hogy egypár csődört és ugyanannyi bikát adjon a nemes tanács nékiek.”⁴⁰ A tanács a kérésnek eleget tett, és egy csődört és egy bikát utalt ki az áttelepülőeknek. Az egyház sem akarta üres kézzel elengedni őket. Egy kisharangot és úrvacsorai edényeket: egy cinkannát, egy cintálat, tányért és egy arannyal futtatott rézkelyhet ajándékozott a távozóknak. A kanna felirata: „1772. Privilegizált Nagy Kun Kis-Újszállás Reform. Sz. Ekklésia készíttette”. A pacséri egyház a mai napig különös becsben tartja, és őrzi ezeket az edényeket.

Miután mindent elrendeztek, az útra keléshez szükséges útlevélért folyamodtak. Azt is megkapták. Az egyazon helységről indulók nevük felsorolásával közös útlevelet. (A kisújszállásikét főntebb már láthattuk.) Végre indulhattak! Persze nem mind együtt és egyszerre, hanem csoportokba rendeződve és csoportonként más-más időben.

Ünnepélyes búcsúztatásukról ugyan nem tudunk, de föltételezzük, hogy az indulás előtt érzékeny búcsút vettek hátramaradt rokonaiktól, ismerőseiktől, addigi lakóhelyüktől. A kitelepülőök eltávozását Györffy István *Nagykunsági krónika* című munkájának felejthetetlen sorai őrzik. A Pacsérta készülődő kisújszállásikról ezt írja:

■
⁴⁰ Szolnok Megyei Levéltár. Kisújszállás, Protocollum, 1786. április 8.

■
⁴¹ Ez egyáltalán nem valószínű. Hisz április 12-én csak az útlevelüket állították ki. És az sem valószínű, hogy a húsvéti ünnepek (április 16–17.) előtt vagy alatt indultak volna el.

„Kisújszállást az emigránsok 1786. ápr. 12-én hagyták el.⁴¹ Szem nem maradt szárazon itt sem, amikor búcsúztak. Hisz senki sem ment úgy el, hogy valaki hozzátartozóját itt ne hagyta volna!”

A kiköltözők írásban búcsúztak. Oross Ferenc írta a levelet, amelyet a távozásuk utáni tizedik napon tartott tanácsülésen olvastak fel:

Nemzetes bíró uram! s becsületes nemes tanács!

Közrégi igaz mondás: Az háládatlan embernél nincs nagyobb tereh a föld hátán, mely mondásnak igazságát, mivel világos igaz, nemis szükség hosszasan mutogatnom. Negyvenhat esztendeje, mióta ezen közönséges társaságnak tagjává lettem; megesmérem, melynek jótéteményeit az idő alatt tapasztaltam. Azért is nem akarván magamat a háládatlan s haszontalan földnek terhei közül valónak lenni, minekutánna Bácsérre szándékozom elindulni, az idén odamenendő néppel együtt háládatlan nem akarok a nemes tanácstól elmenni...

Ezután bocsánatot kér, ha netalán vétett vagy vétkezett volna a nemes tanács ellen, és áldást, virágzást kér szülővárosára. A tanács reagálása:

Ezen búcsúzó levél a nemzetes tanács előtt felolvastatott, kedvesen vétetett. Az egész elment községnek búcsúzása és elindulásoknak s tőlünk való megváltásoknak örök emlékezetére azon búcsúzó levél archívumba tétetett.

Tóth János versben búcsúzott:

*Negyvenöt esztendő miolta itt laktam
Sok utazásokban kelmetekkel voltam
Hidegen melegen gyakorta szenvedtem
Hogyha hibáztam, bocsássák meg nekem.*

A MEGÉRKEZÉS ÉS AZ ÚJ HELYEN VALÓ MEGÜLÉS

Az út hosszú és bizonyára fáradságos is volt, viszont a remény biztatta, sarkallta őket, és április végén, esetleg május elsején vagy másodikán meg is érkeztek, május 12-én pedig már egy korábbi felmérés alapján készült térképre is rávezették beiktatásukat. De nemcsak beiktatták őket, hanem még azon melegében a ha-

tárt *Quits Antal kamarális inzsellér úr, esküdt földmérő Szalai István inzsellérségbeli coadjuktor úrnak* segédletével újramérte, egyúttal az érdekeltek birtokrészét pontosan kijelölte, a találatokat térképre vitte, és összeállította az első pacséri telekkönyvet: *Grund=Buch an neu angelegten cameral Ortschaft PACSIR, anno 1786. den 22-ten Junj*, vagyis: 1786. június 22.

A hitelesítésre kinevezett hivatalos bizottság, melynek tagjai gróf Balucanti alhadnagy, mérnök, Horváth Mihály Bács megyei alszolgabíró és Kováts György Bács megyei esküdt azonban csak december 20-án szállt ki a helyszínre, hogy a felülvizsgálatot megejtse, azaz ellenőrző méréseket végezzen, és az új jobbágyokat telkeikbe bevezesse. A tapasztaltakat írásos formában is rögzítették. Ebből, illetve ennek a pacséri református egyház levéltárában őrzött egykori fordításából (a helyesírási hibák kiigazításával) idézem a következőket:

„Mi jelen Úrbéri Tabellát, melyet esküdt földmérő Qvits Antal úr előlegesen elkészített, a fentnevezett jobbágyoknak nemcsak átolvastuk, és anyanyelvükön megmagyaráztuk, hanem az úrbéri telkek illetőségét, úgymint: szántóföldeket és kaszálókat megvizsgáltuk, és azokban több ízben kísérleteket tettünk, és azokba a jobbágyokat, kik azokat teljes megalégedéssel elfogadták, bevezettük, és minden egyénnek birtokát a helyszínen kijelöltük. Ezen felül a közlegelőt megvizsgálván, azt az ugaron kívül, az egész határnak harmadrészét téve, elegendőnek elismertük, és ekként ezen egész földmérői munkálatot és Tabellát, a kegyes urbáriumnak és az úrbéri tárgyakban keletkezett kegyelmes Resolutioknak megfelelőnek tapasztalván hitelesítettük... Pacséron, 1786-ik évi Decemb. 20-án. Horváth Mihály Tettes Bács vármegye alszolgabírája, Kováts György ugyanazon Ns. Megye Esküdtje”

Az Originalis Mappanak magyarra lefordítása Pacsér helység igen értékes leírását is tartalmazza (a helyesírási hibákat kijavítva).

Fordítás

Hogy mi e jelen Urbéri Tabellát melyet eskütt föld mérő Lovás Antal =
Urb. előlegesen el készített, a fent nevezett Jobbágyoknak nem csak itt el-
vástuk, és anyja nyelvéükön megmagyaráztuk, hanem az Urbéri telkek
illetőségét, nyomt.: Kántó földeket is Kassaillókat megvizsgáltuk
és azokban több isben kísérletekelt tettünk, és azokba a jobbágyokat,
kik azokat helyes meg elgedésből elfogattak és verettük, és minden-
egyének börtökát a hely Sínen ki jeleltük, de ezen feljűt a kö-
zeget meg vizsgálván, azt az Ugaron kívül az egész határnak harmad-
részét leve, elegendőnek el is mertük, és ekként ezen egész földm-
rői munkálatott is Tabellát, a Kegyves Urbáriumnak, és az Urbéri
bányákban keletkezett Kegyvelmes Resolútióknak megfelelőnek
tapasztalván hitelesítettük alól írottak ezennel el is megjűt is-
bizonyítjuk, azt hozzá adván, hogy miután ezen Főter helysége ha-
tára a 4^{ik} Classishez tartozna, a föld mérői fel mérés alkalmával
minden telekre 38^{hód} Kántó földet és 22^{hód} Kassailló felvéltetett,
minden hold 1200 négyzeteg. Nével Kamitva, A fenn álló Kegyvel-
mes királyi rendelések saerent pedig egy görög nem egy eskütt pap-
nak valamint egy Reformatos papnak Sínen Kínen egy e-
gész telket, a Cantornak pedig egy fél telek a Jobbágyi-
terhek töl Skabádon, Végre az Uradalmi Mezővárosokhoz egy-
egész telket és az Uradalmi Körtornához melynek neve Tolva-
jós 55⁸/₁₂ hold Kassailló föld tellegesen ki hasítva is ki adva
vagyunk: Kelt Brassóon 1786^{ik} évi Decemb. 20^{én}

(P.H.) Horváth Mihály Tettes Brassó megye alispánja

(P.H.) Kovács György nyájan azon N. Mező Esztije

„Ezen falunak messzire tartó terenumja, azaz földjei vannak kimérve és kiszabva. Ugyanezen falu Telecska nevezetű (amint a mappában olvasni lehet) hegyen van építve, és ennek majd a közepén találta-tik egy mély völgy, és így az új falu mindjárt az ó falu mellé vagyon helyeztetve, és mivelhogy mind a Batséri, mind az Omorovitzai falunak terenumja, földjei egyformájú qualitasban, azaz minőségben vagynak, az egész határ 4 klasszisba számláltatik, avagy számláltott. Minden sessio földhöz 38 hold (szántó) és 22 hold kaszálórét vagyon kiszabva, minden hold pedig – akár a szántóföldekre, akár a rétekre nézve – 1200 quadrátöleket foglal magában.

A régi lakosokon kívül – nem viniált görög anyaszentegyházhoz tartozó rátzok – mint egy 245 familiából álló magyarság vagyon benépesítve, vagyis akik Magyarországból ide származván Helvetika Eclésiának vallásához tartoznak. Ezen nép a földművelésnek és marhatartásnak kedvéért jöttek Magyarországból eme földre.

Az új falu különösen vagyon a régi falutól elosztva, úgyhogy a házak reguláris rend szerint azonnal építve valának. Az Öreg és az Országút a mondott mély völgyön végig megyen, a többi utcák pedig annak módja és az inzellérbeli tudománynak kimérése szerint vagynak.

A terenum, avagy szántóföldek 3 kalkatúrába vannak kimérve, úgymint

az első kalkatura ó ugarföld Mária Tereziapol felé,

a 2-dik kalkatura őszi vetésnek Omorovitz felé,

a 3-ik kalkatura tavaszi vetések alá Bajmok felé vagynak kimérve, kiszabva.

Mindenik ezen 3 részre van olyan hely is, ahol kút ásattassék és csináltassék. A rétek vagy kaszálóhelyek az őszi és tavaszi vetések alá kimért és kirendelt kalkaturáknak háta megett, az új jobbágyoknak kívánságok szerint, egy egész darabba vannak a szőlők. Fekszenek ugyan partos helyen, de mégis a termése nem igen fáin qualitású, ugyanazért leginkább a benne munkálkodó jobbágyok a magok házaikban szokták elkölteni. A szőlőnek mennyisége a falu körül vagyon úgy mindazonáltal, hogy mindenik kalkaturához való alkalmatos menetel lehessen. Ezenkívül a Tolvaj kocsmához is vagyon

■
⁴² A nevek írásával kapcsolatosan szükséges megjegyezni, hogy a pacseri letelepüléssel kapcsolatos összeírásokban igen sokszor tapasztalni az ékezetek hiányát vagy éppen téves fölhelyezését, de lényeges elírását nem. Téves olvasatát azonban igen. Így az eseményekkel foglalkozó két korábbi, mondhatni alapvető kiadványban, Takács Károly *Százötvenöt év* (Budapest, 1942) és Nagy Kálozi *Balázs Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába...* (Budapest, 1943), majd utánuk a rájuk hivatkozó későbbiekben is két családnév téves olvasatban közölnek. A két név: a 205. sorszám (ami egyúttal házszám is) alatt található Árvai András és a 211. sor-

kutakra	8 hold,
a Tolvajoson levő csárda	
körüli legelőre	55 hold és 800 négyszögöl,
közutakra	144 hold és 700 négyszögöl,
dűlőutakra	282 hold,
tartalékolt terület	21 hold és 600 négyszögöl.

Pacsér helység bel- és külterülete a Quits Antal hites földmérő és segítőtársa, Szalay István által végzett fölmérés alapján 1786-ban összesen tehát 17997 hold és 900 négyszögöl volt, holdját 1200 négyszögöllel számolván.

Ebből a gazdálkodásra szánt 197¾ szesszió negyed (¼), fél (½), háromnegyed (¾), egész (1), ötnegyed (1¼) és másfél (1½) telek nagyságban került kiosztásra. A szesszió, azaz a telek nagysága 38 hold szántó és 22 hold kaszáló volt. Összesen tehát 60 hold.

A belső telkek, azaz a porták egységesek voltak, mindegyik 900 négyszögöl. Szélességük 15, hosszúságuk, azaz mélységük pedig 60 öl.

Az 1786. június 22-én összeállított telekkönyv, pontosabban ennek fejléce német nyelven készült, de a nevek már magyar írás szerint kerültek a lapokra.⁴² A telekkönyv név szerint felsorolja, hogy kinek mekkora a portája, a szántója, a kaszálója, a szőleje. A telekkönyv első lapja, amely a szerb családok neveit tartalmazza csonka, a lap bal felső része hiányzik, így az első öt név talán örökre elveszett, a hatodiknál a szokásos névvégződés már olvasható, a hetediket már teljes bizonyossággal ki lehet következtetni, a nyolcadiktól kezdődően pedig már a vezetéknevek, a tizediktől pedig a teljes név is kiolvasható. A birtokolt telkek nagyságát feltüntető

illetve házszám alatt található Pots Mihály.	pedig Ortó. A Sáriai családnév azóta eltűnt, de az Ortót még
Az Árvai családnév helyes olvasata Sáriai, a Pots családnév	ma is igen sok család büszkén viseli.

rovat viszont ép maradt, így az teljes egészében hiánytalan. A magyar lakosok esetében korábbi összeírások és a pacséri református egyház levéltárában őrzött egyéni útlevelek alapján azt is meg lehetett állapítani, hogy ki honnan érkezett. Ezek összesítésével készült az alábbi kimutató.

Pacsér lakosai 1786. június 22-én

Sor- és ház- szám	Név [mai írás szerint]	A telek nagyság	Származási hely
1.	[lapsérülés miatt nincs adat]	1½	
2.	[lapsérülés miatt nincs adat]	½	
3.	[lapsérülés miatt nincs adat]	1	
4.	[lapsérülés miatt nincs adat]	2	
5.	[lapsérülés miatt nincs adat]	½	
6.	...ity	1½	
7.askality [Vlaskality = Vlaškalić]	1½	
8.	Micsity [Micić]	½	
9.	...or Micsity [...or Micić]	½	
10.	Tanaszko Doity [Tanasko Doić]	¼	
11.	Sztojsa Tátity [Stojša Tatić]	1	
12.	Ilia Punasev [Ilija Punašev]	¼	
13.	Tanaszko Szedlarov [Tanasko Sedlarov/Sedlar]	½	
14.	Pavao Nagyvinszki [Pavle Nađvinski]	½	
15.	Jovan Miatov [Jovan Mijatov]	½	
16.	Andria Hadnagyev [Andrija Hadnađev/Hadnad]		
17.	Gyuka Mataruski [Đuka Mataruški/Mataruga]	½	
18.	Petar Miatov [Petar Mijatov]	¼	
19.	Sztanko Kolárity [Stanko Kolarić]	½	
20.	Mihajlo Csobán [Mihajlo Čoban]	½	
21.	Toma Miatov [Toma Mijatov]	1	
22.	Jovan Czernicza [Jovan Csernica/Cernica]	¾	
23.	Popa funge et Filius Timoth Popovics	2	Mosztár környékéről
24.	TrifunSzedlarov [Trifun Sedlarov/Sedlar]	2	

25.	Axentia Szarcanszki [Aksentije Šaršanski]	½	
26.	MaximSzarcanszki [Maksim Šaršanski]	½	
27.	DmitarMilankov [Dmitar Milankov]	1	
28.	Riszta Milánkov [Rista Milankov]	¼	
29.	Petar Sztojsity [Petar Stojšić]	2	
30.	Paja Ninkov [Paja Ninkov]	1	
31.	Tyira Ninkov [Ćira Ninkov]	1	
32.	Philipp Ninkov [Filip Ninkov]	½	
33.	Nesztor Ninkov [Nestor Ninkov]	½	
34.	Avram Jurisity [Avram Jurišić]	½	
35.	Gligoria Ikrasev [Gligorije Ikrašev/Ikraš]	2	
36.	Jefta Tyosin [Jefta Čošin/ Čosić]	1	
37.	Petar Zsisity [Petar Žižić]	1	
38.	Todor Pavlovity [Todor Pavlović]	1½	
39.	Gyuka Tyosin[Đuka Čošin/Čosić]	½	
40.	Tadia Kevin [Tadija Kevin]	½	
41.	Petar Siák [Petar Šijak/Šijačić]	½	
42.	Tyira Sztojanov [Ćira Stojanov]	½	
43.	Petar Bugarszki [Petar Bugarski]	½	
44.	Vasza Rákity [Vasa Rakić]	1	
45.	Vasza Sztojanov[Vasa Stojadanov/Stojadinov]	1½	
46.	Gligoria Szucsity [Gligorije Sučić]	1½	
47.	Bajusz Mihály	1	Törökszentmiklós
48.	Varga Mihály	½	Kisújszállás
49.	Jánosi Sebestyén	1	Kisújszállás
50.	Szél Istvány [Szél István]	1	Kisújszállás
51.	Bárdi Istvány [Bárdi István]	1	Kisújszállás
52.	V. Szabo János [V. Szabó János]	¾	Kisújszállás
53.	Monori Mihály	½	Kisújszállás
54.	Tuba Ferencz [Tuba Ferenc]	½	Kisújszállás
55.	Oros János	1	Kisújszállás
56.	Nagy Mihály	½	Kisújszállás
57.	Gombás Istvány [Gombás István]	½	Kisújszállás
58.	Nagy Miklós András	1	Kisújszállás
59.	Balla János	¼	Kisújszállás

60.	Dobozi Szűcs Mihály	½	Kisújszállás
61.	Derzsi Kis Mihály	1	Kisújszállás
62.	Palágyi Ferencz [Palágyi Ferenc]	1	Kisújszállás
63.	Fási Kis György	1	Törökszentmiklós
64.	Fási János	1	Törökszentmiklós
65.	Ködmön Mihály	1	Kisújszállás
66.	Mihályi János	½	Kisújszállás
67.	Kása Nagy András	1	Kisújszállás
68.	Kovács Pál Istvány [Kovács Pál István]	¼	Kisújszállás
69.	Búnyi András	¼	Kisújszállás
70.	Szeles Mihály	½	Törökszentmiklós
71.	Szép György	1	Törökszentmiklós
72.	Szilágyi Miklós	1	Kisújszállás
73.	Toth Dávid [Tóth Dávid]	–	Kisújszállás
74.	Noszko János [Noszko János]	¼	Kisújszállás
75.	Oros Istvány [Oros István]	¼	Kisújszállás
76.	Varga Istvány [Varga István]	1	Kisújszállás
77.	Cs Toth Pál [Cs. Tóth Pál]	½	Kisújszállás
78.	Oros Istvány [Oros István]	1	Kisújszállás
79.	Pardi Istvány [Pardi István]	½	Kisújszállás
80.	Öreg Kuli János	½	Kisújszállás
81.	Oross Mihály	½	Kisújszállás
82.	Dajka Pál	¼	Kisújszállás
83.	Soos Mihály [Sós/Soós Mihály]	½	Kisújszállás
84.	Abri János [Ábri János]	¾	Kisújszállás
85.	Rácz Mihály	1	Kisújszállás
86.	Kolosi Ferencz [Kolozsi Ferenc]	½	Kisújszállás
87.	K. Kis Mihály	¼	Kisújszállás
88.	Kovacs György [Kovács György]	1	Kisújszállás
89.	Ratkai Sámuel	½	Mezőtúr
90.	Szegő János	¾	Kisújszállás
91.	Biró Istvány [Bíró István]	1¼	Kisújszállás
92.	Toth Istvány Notar [Tóth István, jegyző]	1	Kisújszállás
93.	Öreg Juhász Molnár Istvány [öreg juhász Molnár István]	1	Kisújszállás

94.	Cs Rosa János [Cs. Rózsa János]	1	Kisújszállás
95.	Rosa György [Rózsa György]	1½	Kisújszállás
96.	Simai Mihály	½	Kisújszállás
97.	Nyári Pál	½	Kisújszállás
98.	Szarka András	½	Kisújszállás
99.	Bak Mihály	1	Kisújszállás
100.	D. Majlát István [D. Majlát István]	½	Kisújszállás
101.	Jano András [Janó András]	¼	Kisújszállás
102.	Fehér István [Fehér István]	¾	Kisújszállás
103.	Tuba András	½	Kisújszállás
104.	Posztos Ferenc [Posztós Ferenc]	½	Kisújszállás
105.	Ifju Gara János [Ifjú Gara János]	¼	Kisújszállás
106.	Pardi Péter	½	Kisújszállás
107.	Zsila Toth Pál [Zsila Tóth Pál]	1	Kisújszállás
108.	Cs Kovács István [Cs. Kovács István]	¾	Kisújszállás
109.	Búnyi István [Búnyi István]	¼	Kisújszállás
110.	Jonas Kis János [Jónás Kis János]	1	Kisújszállás
111.	Csaÿ János [Csányi? János]	¼	Kisújszállás
112.	Jano Gáspár [Janó Gáspár]	½	Kisújszállás
113.	Hoszsú István [Hosszú István]	½	Kisújszállás
114.	Biro János [Bíró János]	1	Kisújszállás
115.	Török Péter	½	Kisújszállás
116.	Öreg Molnár András	¼	Kisújszállás
117.	Bekecsi Molnár Mihály	1	Kisújszállás
118.	Szilágyi György	1	Kisújszállás
119.	Szabó Mihály	1	
120.	Elekes Takács István [Elekes Takács István]	1½	Kisújszállás
121.	Somogyi Mihály	1	Kisújszállás
122.	Molnár András Mihály	½	Kisújszállás
123.	Ifju Varga András [Ifjú Varga András]	¼	Kisújszállás
124.	Borus János [Borús/Burúzs János]	¼	
125.	Némét Mihály [Német Mihály]	½	Kisújszállás
126.	Német János	½	Kisújszállás
127.	Öreg Daku Ferenc [Öreg Daku Ferenc]	1½	Kisújszállás
128.	Árva Mihály	¼	Kisújszállás

129.	H. Rásó Mihály [H. Rásó Mihály]	¼	[valószínűleg] Kisújszállás
130.	Csaj István [Csányi? István]	1	Kisújszállás
131.	Csaj András [Csányi? András]	¼	Kisújszállás
132.	Borus Péter [Borús/Burúzs Péter]	½	Törökszentmiklós
133.	Szathmári Pál [Szatmári Pál]	½	Kisújszállás
134.	V. Nagy István [V. Nagy István]	½	Kisújszállás
135.	Juhász Majlát István [Juhász Majlát István]	¼	Kisújszállás
136.	Zöld Toot János [Zöld Tóth János]	½	Kisújszállás
137.	Balog Mihály	1	Kisújszállás
138.	Pasztor János [Pásztor János]	½	
139.	Pásztor György	1	Törökszentmiklós
140.	Döme Mihály	¼	Kisújszállás
141.	Majlát János	½	Kisújszállás
142.	Döme Péter	1	Kisújszállás
143.	Borsos János	1	Kisújszállás
144.	Csizi István [Csízi/Csúzi István]	¾	Kisújszállás
145.	Kuli István [Kuli István]	½	Kisújszállás
146.	Török János	¼	Kisújszállás
147.	Kurucz István [Kurucz István]	1	Kisújszállás
148.	V. Szabo János [V. Szabó János]	¾	Kisújszállás
149.	Vég András	1	Kisújszállás
150.	Derzsi Kis Ferencz [Derzsi Kis Ferenc]	1	
151.	Ifju Pásztor György [Ifjú Pásztor György]	1	Törökszentmiklós
152.	Bak Mihály	1	Kisújszállás
153.	Kolosi András [Kolozsi András]	1	Kisújszállás
154.	Farkas János	½	Kisújszállás
155.	Majlát András	¼	Kisújszállás
156.	Kiss János	¼	Kisújszállás
157.	Pányi János	–	Kisújszállás
158.	Nagy György	¼	Kisújszállás
159.	Horváth Bálint	¼	Kisújszállás
160.	Tollas Nagy János	¼	Kisújszállás
161.	Kurucz Ferencz [Kurucz Ferenc]	–	Kisújszállás
162.	Kiss Mihály	¼	Kisújszállás

163.	Ács Ferencz[Ács Ferenc]	¼	Kisújszállás
164.	Ifju Csizi István[Ifjú Csízi/Csúzi István]	¼	Kisújszállás
165.	Öreg Istvány [Öreg István]	½	Kisújszállás
166.	Toth János [Tóth János]	½	Kisújszállás
167.	Mikola György	–	
168.	Jano Péter [Janó Péter]	¼	Kisújszállás
169.	Berenyi Istvány [Berényi István]	–	
170.	Jano Pál [Janó Pál]	¼	Kisújszállás
171.	Lenart Gergely [Lénárt Gergely]	¼	Kisújszállás
172.	Molnár Mihály	¼	Kisújszállás
173.	Balog András	¼	Kisújszállás
174.	Borsos György	1	[valószínűleg] Kisújszállás
175.	Ifjú Fási György	1	Törökszentmiklós
176.	.Hajdu Mihály [Hajdú Mihály]	¼	Kisújszállás
177.	Szabo Istvány [Szabó István]	¼	Kisújszállás
178.	Sas Demeter	1	
179.	Pábár Mihály [Pabár Mihály]	1	Túrkeve
180.	Ifjú Jósa Nagy Istvány[Ifjú Józsa Nagy István]	1	Túrkeve
181.	Bornemissza János	1	Túrkeve
182.	Fekete Istvány [Fekete István]	–	
183.	Szemők János	¼	
184.	Gelei Mihály	¼	
185.	Balog Jánosné	¼	Kisújszállás
186.	Panyi András [Pányi András]	¼	Kisújszállás
187.	Bene János	¼	Kisújszállás
188.	Ifju Toth János [Ifjú Tóth János]	–	Kisújszállás
189.	Jano Péter [Janó Péter]	¼	Kisújszállás
190.	Nemét András [Német András]	¼	Kisújszállás
191.	Ábri András	¾	Kisújszállás
192.	Olajos Toth Mihály [Olajos Tóth Mihály]	½	Mezőtúr
193.	Maÿ János [Máj János]	–	
194.	Janó Istvány [Janó István]	–	
195.	Harányi András	¼	Kisújszállás
196.	Csizi Istvány [Csízi/Csúzi István]	¼	Túrkeve

197.	Véeg András [Vég András]	½	Túrkeve
198.	Német János	½	Túrkeve
199.	Török János	¼	Kisújszállás
200.	Szűcs Péter	¼	Kisújszállás
201.	Léko Mártony [Lékó Márton]	½	
202.	Múza András	1	
203.	Majlát György	¼	
204.	Ujvárosi István [Újvárosi István]	¼	Kisújszállás
205.	Sárai András	½	Szabadszállás
206.	Balla Mihály	¾	Kisújszállás
207.	Molnár István [Molnár István]	½	Kisújszállás
208.	Horváth Máttyás	¾	Kisújszállás
209.	Göder János	¼	Kisújszállás
210.	Asztalos Mihály	¼	Kisújszállás
211.	Orto Mihály [Ortó Mihály]	½	Kisújszállás
212.	Gál András	1	Kisújszállás
213.	Öreg Noszko János [Öreg Noszkó János]	½	Kisújszállás
214.	Gönczi Ferencz [Gönczi Ferenc]	½	Kisújszállás
215.	Öreg Bango Toth János [Öreg Bangó Tóth János]	½	Kisújszállás
216.	Öreg Kurucz Ferencz [Öreg Kurucz Ferenc]	1	Kisújszállás
217.	Oláh Gergely	¾	Kisújszállás
218.	Kovács János	1	Kisújszállás
219.	Varga Bálint	1	Kisújszállás
220.	Biczo Jánosné [Biczó Jánosné]	1	Kisújszállás
221.	B. Szabo Péter [B. Szabó Péter]	¼	Kisújszállás
222.	Csaj Mihály [Csányi? Mihály]	¼	Kisújszállás
223.	Cs Daku Ferencz [Cs. Daku Ferenc]	½	Kisújszállás
224.	Gál Mihály	½	Kisújszállás
225.	Katona Kása Mihály	¼	Kisújszállás
226.	Eri Péter [Éri Péter]	1	Kisújszállás
227.	Rác János	1	Kisújszállás
228.	Nagy János	1	Kisújszállás
229.	Szél Ferencz [Szél Ferenc]	1¼	Kisújszállás
230.	Öreg Garaj János [Öreg Garai János]	¾	Kisújszállás
231.	Kecze István [Kecze István]	1¼	Kisújszállás

232.	K Nagy János	½	Kisújszállás
233.	Balla Istvány [Balla István]	½	Kisújszállás
234.	Szilágyi János	1½	Kisújszállás
235.	Csipő Istvány [Csípő István]	¼	Kisújszállás
236.	Toth András [Tóth András]	1¼	Kisújszállás
237.	Oross Ferencz [Oross Ferenc]	1½	Kisújszállás
238.	Balási János [Balázs? János]	1	Kisújszállás
239.	Levaÿ Ferencz [Lévai/Lévay Ferenc]	1	Kisújszállás
240.	Borus Mihály [Borús/Burúzs Mihály]	1¼	Törökszentmiklós
241.	Gál János	½	Kisújszállás
242.	Ifju Bango Toth János [Ifjú Bangó Tóth János]	½	Kisújszállás
243.	Nagy Bálint	¼	Kisújszállás
244.	Imre Istvány [Imre István]	½	Kisújszállás
245.	Komáromi János	½	Kisújszállás
246.	Kenderesi Nagy András	1	Kenderes
247.	Túri Gábor	¼	Kisújszállás
248.	Juhász Szabo Istvány [Juhász Szabó István]	¼	Kisújszállás
249.	Mile János [Mike? János]	¾	Kisújszállás
250.	Cs Pocsay Mihály [Cs. Pocsai/Pocsay Mihály]	1	Kisújszállás
251.	Öreg Varga András	¾	Kisújszállás
252.	Özvegy Mészáros Györgyné	¾	Kisújszállás
253.	Szoboszlai György	1¼	Kisújszállás
254.	Ádor Istvány [Ádor István]	1¼	Kisújszállás
255.	Borsos Péterné	1	Kisújszállás
256.	Kaposi Istvány [Kaposi István]	1	Kisújszállás
257.	Dorko János [Dorkó János]	1	Kisújszállás
258.	Olajos Kis János	1	Kisújszállás
259.	Sz Dobozi Istvány [Sz. Dobozi István]	½	Kisújszállás
260.	K Toth János [K. Tóth János]	1	Kisújszállás
261.	Bekecsi Szabo János(?) [Bekecsi Szabó János(?)]	½	Kisújszállás
262.	Matyús János [Mátyus János]	¼	Kisújszállás
263.	Balog György	½	Kisújszállás
264.	Herczeg Mihály	1	Kisújszállás
265.	Bognár Péter	½	Kisújszállás
266.	Palágyi Istvány [Palágyi István]	½	Kisújszállás

267.	A. Kis Péter	1	Kisújszállás
268.	Kolosi Istvány [Kolozsi István]	½	Kisújszállás
269.	Nagy Pál János	1	Kisújszállás
270.	Szél Gáspár	½	Kisújszállás
271.	Ujjvárosi Istvány [Újvárosi István]	1½	
272.	Ádor Mihály	½	Kisújszállás
273.	Szabo Balás [Szabó Balázs]	½	Kisújszállás
274.	Récs Péter	¼	Kisújszállás
275.	If Varga Ferencz [Ifj. Varga Ferenc]	1	Kisújszállás
276.	Kardos Ferencz [Kardos Ferenc]	¼	Kisújszállás
277.	Török András	¼	Kisújszállás
278.	Levay Istvány [Lévai István]	1	Kisújszállás
279.	Kolosi András [Kolozsi András]	1	
280.	Cs Toth Istvány [Cs. Tóth István]	1	Kisújszállás
281.	Miglincki Istvány [Miglincki István]	¾	Kisújszállás
282.	Borsos András	1	Kisújszállás
283.	S. Nagy Istvány [S. Nagy István]	1	Kisújszállás
284.	Kis György	¾	Kisújszállás
285.	Tőkes György [Tőkés György]	¼	Kisújszállás
286.	Palfi Istvány [Pálfi István]	½	Kisújszállás
287.	Ábri György	1	Kisújszállás
288.	Borsos György	1	Kisújszállás
289.	Balla Ferencz [Balla Ferenc]	½	Kisújszállás

A telekkönyv adataiból megállapítható, hogy az Ó- vagyis a Szerbfa-lu lakosai 39½ szessziót birtokoltak a következő megosztásban: öten két-két szessziónyit, öten másfél-másfél szessziónyit, kilencen egy-egy szessziónyit, hárman háromnegyed-háromnegyed szessziónyit, tizenkilencen fél-fél szessziónyit, öten pedig negyed-negyed szessziónyit. Az új telepesek, vagyis a jászkunságiak, azaz zömmel kisújszállásiak pedig 155 szessziót a következő elosztásban: heten másfél-másfél szessziónyit, öten ötnegyed-ötnegyed szessziónyit, hetvenöten egész szessziónyit, tizenheten háromnegyed-háromnegyed szessziónyit, hatvannyolcan fél-fél szessziónyit, hatvanegyen pedig negyed-negyed szessziónyit. Kilenc új telepes nem kapott

földet. Ennek valószínű oka, hogy nem rendelkeztek a föld megmunkálásához szükséges erővel, nem volt a megműveléshez szükséges állatállományuk, esetleg nőtlenek voltak vagy kis lélekszámú volt a családjuk, pontosabban kevés volt a munkabíró egyén a családban.

Az újonnan érkezettek javadalmi célokra is kaptak földet. Ezek mentesültek az úrbéri terhek alól. Így a prédikátor, mai szóhasználatlaltal a református lelkész részére a járandó egy szesszió helyett két szessziót mértek ki, a református kántortanító részére fél szessziót. Az uradalmi mézárszék részére is kihalítottak egy szabad telket, de hasítottak ki elégséges területet a helységháza, a kocsmá, a tervbevett két bolt és három uradalmi szárazmalom részére is.

Sehol sem akadtam nyomára annak, hogy a református lelkész részére miért mértek ki két egész szessziót, noha a járandósága csak egy szesszió volt, ennyi szerepel a legrégebbi díjlevelekben is: „egy egész sessio szabad ususban. Ezen sessio földnek őszi és tavaszi mag alá való megszántása az Ekklát [eklézsiát – P. A.] illeti; ugyan ezen sessio földben termett minnämü [mindennemü] gabonának behordása az Ekklára [eklézsiára – P. A.] marad; de a’ megírt földben a’ T. [tiszteletes – P. A.] úrnak elegendő mag adására, annak letakarítására és nyomtatására gondja lészen.” Mindezek után föltételezhető, hogy a helység közszükségleteire ígért tehermentes telket tüntették itt fel.⁴³

A belső telkek nagysága a helységháza, valamint a református templom és paplak építésére szolgáló telkek kivételével 900 négyszögöl (15 öl széles és 60 öl hosszú) volt. Ekkora volt az uradalmi mézárszék, a kocsmá, a két bolt és a három uradalmi szárazmalom számára kimért telek is, azzal a kis eltéréssel, hogy a malmok számára 30x30 öles portákat mértek ki, míg a többieké a lakosokéhoz hasonlóan 15x60 öles volt. A templom és paplak céljaira 1800 négyszögöles (30 öl széles és 60 öl hosszú) telek szolgált, a helységháza szükségleteire pedig 2040 négyszögöl.⁴⁴

Hogy mindezt mivel tartoztak? Három évig semmivel. A három szabad év lejártá után kötelezettségeiket az urbárium szabályozta. Ennek szellemében készültek a településekre vonatkozó konkrét szerződések. A Vajdasági Történelmi Levéltárban

■
⁴³ Hasonlóképpen vélekedik Nagy Kálozi Balázs is idézett könyvében, a 139. oldalon.

⁴⁴ Uo.

A más házában lakók, vagyis a *Házatlan Zsellérek, akik másoknak Házaikban laknak* kötelezettsége 12 kézi robot, amit 10 krajcárral számolva pénzben kell kifizetniük.

Egyéb kötelezettségeiket (füstpénz, aprójóság, gyapjú, vaj, tojás stb.), amelyeket az urbárium is tartalmaz, továbbra is tartoznak fizetni.

Ugyancsak fizetniük kell házanként 1 forintot egy évre. 1795-ben a 311 lakos és a 23 zsellér *összeséggel 334 Házaktul 1 fval 334* forintot kellett, hogy fizessen.

Érdemes azonban a szerződés teljes szövegével – helyesírását egy kicsit a maihoz igazítva – megismerkedni:

Urbáriális Contractus

Mely Királyi Kamerális Zombori Uraság részéről, másik részről pedig tekintetes nemes Bács vármegyében foglalt és említett Zombori Uraság tisztartóságához tartozandó Pacséri kamerális helységnek lakosai között következő urbáriális köteleességek végett három esztendőkre, úgymint 1-ső novembertől fogva 795. utolsó októberben 798. a törvényes bizottság jelenlétében feljebb való ratiifikációra tetetődött; úgymint:

Elsődször: Hogy ezen kamerális uraság a terh viselő jobbágyságait maga erejében megtarthassa, és e mellett a maga gazdaságát is folytathassa, megtart magának ezen kontraktus három esztendőnek elfolyása alatt minden egész szessziótul esztendőnként in Natura csak 15¼ vonyós, vagy pediglen ezek helyett 31½ kézi robotokat, ide reszktvén a hosszú fuhart is, minden szesszióra 1½ kézit számlálván. A többi 74 kézi robotoknak megváltását pediglen 8-val számlálván megengedi, és így a fél helyes jobbágnak a felét, a fertályosnak pedig negyedét.

Másodszer: Minthogy nagyobb része a házas zselléreknek vagy kereskedőkbul, vagy mesterekbül, vagy pediglen szolgálkbul és pástorokbul állana, és ez okra való nézve az illetén zsellérek kereskedéseknak, mesterségeknak folytatásában és a gazdáiknak teendő szolgálataikban káros hátramaradás nélkül robotjokat meg nem te-

hetnék, ezek azon 18 kézit kitett kontraktuális áron, mindegyiket 8-val számlálván, fizetni kötelesek légyenek.

Harmadszor: Az házatlan zsellérek, akik másoknak házaikban laknak 12 kézi robotokat 10 xval számlálván, mindegyiket pénzül kifizetni tartozzanak.

Negyedszer: A lakosok és zsellérek által füstpénznek fizetése, úgy a lakosok által a rituáléknak leendő megváltása, nem különben a materiáléknak megadása és a fizetéseknek terminusai végett, mint-hogy az Urbáriumban ezek elegendőképpen foglaltatnak, azért az urbáriális rendelések mellett az adózások itt is meghagyattatnak. A robotoknak pedig megváltását a lakosok és házas zsellérek hasonlóképpen 6 hónapi terminusra, úgymint Sz. György napra felét, a többit Sz. Mihály napra esztendőnként lefizetni kötelesek lesznek. Magának mindazonáltal azt a szabadságot az uraság megtartván, azokat, akik az adózáisaival Sz. Mihály napra eleget tenni vagy nem akarnának, vagy nem tehetnének, az urbariálisbéli birtokjaibul ki-rekeszteni.

Ötödször: Ami a lakosokat, vagyis más házában lakó zselléreket illeti, mivel ezek nem állandók 1-ső novembertől fogva az Uraság ispánjai által az helység előljárói jelenlétekben öszve íratassanak és ötölök ezen öszveírás után fönt kitett kontraktuális 3-dik punctuma szerint a robotoknak megváltandó ára beszédertessék.

Fönt jegyzett kötelességek szerint tehát Pacséri kamerális helységnek lakosai újonnan elkészült házaknak és földeknek nevenként való conscriptiója szerint adózni fognak esztendőnként; úgymint

Robotokban

	Vonyós	Kézi
		Robotok
191½ szesszióktul, mindeniktől 15¾		
vonyóst számlálván	3016⅙	
Avagy ezek helyett 31½ kézit		6032¼

Készpénzben

	Pf	xr
311 lakos és 23 zsellérektől, öszvességgel 334 házaktul 1 fval	334	–
191½ szesszióktul urbáriális rituálék megváltásáért minden szessziótul 51 xval	162	46½
Ugyanazon 191½ szesszióktul robotoknak megváltásáért minden szessziótul 74 kézit számlálván, summában tehát 14171 robotokat 8 xval	1889	28
23 házas zsellérektől, mindeniktől 18 számlálván öszvességgel 414 robotokat 8 xval	55	12
A materiálékban	Summa 2441	26½

Valamint hogy Pacséri kamerális helységnek lakosai önként feljebb jegyzett kötelességeket magokra vállalták, úgy nem különben ezen Uraság részéről bizonyossá tetetődnek, hogy ötölk föntebb robotok in Natura, sem pediglen azoknak pénzbeli váltság nagyobbitása az Uraságtul nem kívántatik.

Melynek nagyobb erejéért és hiteléért ezen mind a két részről aláíratott és pecsételt kontraktusok 4 ere(deti) példányban kiadatattak. Sigl: Pacsér 1-a 9-bris 795.

És következnek az aláírások. Az uraság részéről Hollits Tamás tiszttartó, a falu részéről Vigh András bíró, Rátz Mihály, Keserű József, Bíró János, Jefta Popovics, Jesko Tyority esküdtek, valamint Söveges József jegyző. És akik előtt mindez megtörtént (*coram nobis*), a megyei bizottság: Joseph Latinovits szolgabíró és Joseph Csányi megyei esküdt.

Egyelőre azonban még nem kell adózniuk, hisz még csak most érkeztek, és van három adó- és robotmentes szabad évük, hogy szállást verjenek, és az új világba beilleszkedjenek.

Előbb azonban egy kis kitérő. A falutól északnyugati irányban, a völgy és a Bajmoki út között elterülő határrészt még ma is szőlőföldekként emlegetik az idősebbek, mert a filoxéra előtt ott valószínűleg is szőlők, akkori szóhasználatnál *szőlőhegyek* voltak. Jól látni ezt a falu határáról készült 1786-os térképen is (*vinea*). Ahol pedig szőlő terem, ott bor is készül, a törkölyből pedig pálinka. A bort és a pálinkát azonban el kell adni. Ennek útját-módját szabályozta a *korcsmároltatás*, vagyis az italmérési jog. Hisz az italkimérés jövedelemmel jár, méghozzá nem is kevés. Ezért volt hát örökös vita tárgya, hogy az év melyik szakában és milyen időtartamban legyen joga bort és egyéb italféleséget árulnia a jobbágnak, illetve a földesúrnak. Az urbárium egységesítése ezt is szabályozta, méghozzá oly módon, hogy azokon a helyeken, ahol szőlőhegy van, a jobbágyok fél évig – Szent Mihály napjától Szent György napjáig, vagyis szeptember 29-étől április 24-éig – mérhetik ki boraikat a község kocsmájában vagy házaikban. Az év másik felében ez a jog és hát az ebből származó jövedelem a földesurat illeti meg. Akár ilyen formában, akár ettől eltérően, de a választást nyilatkozat formájában írásba kellett foglalni. A pacséri előljáróság egy ilyen nyilatkozata olvasható az alábbiakban:

Mi alább írtak adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik, hogy midőn Neszmér Antal processualis főbíró urunk Ófelsége kegyes parancsolatját, mely által az helységnek szabad akaratjára hagyattatik, avagy az urbáriális korcsmároltatás mellett, avagy pedig utolszor Ófelsége által kiszabott bor árultatás mellett megmaradni, nekünk elegendőképpen megmagyarázta volna, és bennünket arról kérdezett volna, hogy tudniillik ezen korcsmároltatásnak módjából melyiket akarjuk választani, mink önként, minden kényszerítés nélkül, egyenlő akaratból arra léptünk és azt választottuk, hogy valamint ennek előtte az Urbárium rendelése szerint, mivel az határunkban szőlőhegyek vagynak egyedül a községnek fél esztendőbeli korcsmá-

Mivel az alábbi irattal adjuk tudtára mindenkinek, a király
 ill. legy. midőn Nemesi István Pöcsenyi
 Fejé Birt. Urunk C. J. Feltétele legy. parancs,
 latját, melly által az Helységnek Szabadosa,
 Szájára Helytartás, a vagy az Urbarialis Hely-
 tartás mellett, a vagy pedig utolsók C. J.
 Szege által ki Szabot hat. arultatás mellett
 meg-maradni nélkül elegendő keppen meg-
 gyaranta volna, és bennünket arról tudósítvona,
 hogy midőn ezen Helytartásainál mojjától né-
 kel. alapsz. választani, mint öntök mind e két
 Szegek mellett, egyenként alapsz. ama lepsz. és
 is azt választottuk, hogy valamint ennek elötte,
 az Urbarium sordelése szerint, mivel az határ-
 zamban, Szegek között, egyenként a Hely-
 nek fel. Helytartásai Helytartásai engedtetett,
 azt ennek utána is, a fel. Helytartásai
 Helytartás mellett, Helytartás meg-maradni kíván.
 Helytartás adjuk, ezen Helytartás mellett
 is Helytartásai Helytartásai meg-
 hat. C. J. Patir 47. Aug. 1788.

Főúr János Birt.
 Nemesi István
 József István
 József István
 József István
 József István
 József István
 József István

János István Samuel Bodats József István

J. Bodats

roltatás engedtetett, úgy ennek utána is a fél esztendőbeli korcsmároltatás mellett a község megmaradni kíván.

Melyről adjuk ezen saját kezünk vonásával és helységünk pecsétjével megerősített levelünket. Sig. Patsir, 17ma aug. 1788.

Fási János bíró, Nemes István, Tot István, Rosa György, Borsos György, Trifun Szedlar, Bos Ferenc, Jefko Tyority esküdtek.

A KEZDETEKRŐL

Okmányok igazolják, hogy az áttelepülőket új otthonukban nem várta földél, csak az inzsellér által szabályos rendben kimért pusztatelek. Ezt foglalhatták el, erre állhattak be, és rakhatták le a magukkal hozott ingóságaikat. Itt verhettek sátrát, rögtönözhettek ideiglenes szálláshelyet, pányvázhatták ki lovaikat, karózhatták ki teheneiket, ereszhették szabadon szárnyas és egyéb jószágaikat, hogy elrendezve mindent, megkezdhesék a letelepedés első és legfontosabb lépését: a házépítést.

A szájhagyomány még ma is emlékezik ezekre a nehéz, de lélekemelő időkre:

Mikor idejöttek eleink, mindenféle nádasok vótak. Rengeteg sok nád vót... meg fa. Fák vótak. A fojó mellett végig fák vótak. Szedték ki a fákat és építették maguknak a... nádbul a szárnyéket, hogy birjonak valahol lenni, mert ugye lakás nem vót sehun se.⁴⁵

S ha most egy pillanatra lehunyjuk a szemünket, és visszagondolunk azokra a harmadfélszáz évvel ezelőtti napokra, magunk elé képzelhetjük az életüknek *jobb móddal való folytatása végett* ideérkezett eleinknek lázas buzgólkodását, sürgését-forgását. Csattogtak a furkók, emelkedtek a falak és a nyár végére, az őszi esők beállta előtt talán már minden család a saját házába költözhetett.

Az első építkezések a völgyben történtek. A völgyben, amely a Telecskai-dombok tövében fekszik, és átfolyik rajta a Krivajapatak, a völgyben, amely nemcsak az egymás szomszédságába települő Pacsérnak és Bácskossuthfalvának, de a kissé távolabb fekvő

■
⁴⁵ Pékityné Séfer Ilona
 bácskossuthfalvi lakos
 visszaemlékezései.
 Hangfelvétel 1984-
 ből. A továbbiakban:
 Pékityné.

Bácsfeketehegynek is befogadója, otthona lett. A bácskossuthfalvi szájhagyomány szerint

a vögyre építettek, hogy közel legyen a víz. Mer hegyre nem bírtak, mer ugye nem bírtak kutat ásni, nagyon sok időbe került, hanem a vögyre. A vögy teljesen be vót építve.⁴⁶

Így hagyományozódott ez a pacsériak között is:

Itt építkeztek a vögyjába, mivel úgy vótak vele, hogy a hegyen nem tudnak vizet taláni.⁴⁷

A házak „vert falúak vótak... meg sárbul csinálták a falat. Csak-hogy nem vót ám ijen magos meg minden. Alacson vót. Kis ablak vót, csakhogy világítson. Kilépték, hogy ez ni, oszt akkó csinájuk.”⁴⁸

Elképzelni is nehéz az első évek küzdelmeit. S ha csak ilyen természetűek lettek volna a bajok! De az újonnan érkezett református magyaroknak még a tízegynéhány évvel korábban idetelepült szerb lakosokkal is meggyűlt a bajuk. A település évében ugyanis Pacsérnak már voltak lakói, a „nem viniált görög anya szentegyházhoz tartozó rátzok”. A település évében készült *Grund-Buch* (telekkönyv) tanúsága szerint 46 család, akik nem valami szívrepesve fogadták a „mintegy 245 familiából álló magyarság(ot), ... kik Magyar Országból ide származván Helvetika Eclesiának vallásához tartoznak... (és) ... a föld művelésnek és marha tartásnak kedvéért jöttek Magyar Országból eme földre.”⁴⁹ Ahol csak teheték, gáncsolták, inzultálták őket. Egy 1792-ig vezetett panaszlista tanúsága szerint még halálos kimenetelű leszámolásokra is sor került.⁵⁰ De panaszairól nemcsak ez a lista tanúskodik, nyoma van annak a levéltári okmányokban is. 1792. május 28-án Pacsér magyar lakosai beadványban panaszolták el a zombori adminisztrációnak a falubeli szerbekkel való összetűzéseiket. Május 29-én Bajusz Mihály bíró és az esküdtek tettek jelentést a szerb és a magyar marhapásztorok veszekedéseiről. A hatóság június 4-én ki is hallgatta Mihajlo Ćorić, Anton Doić, Andrija Zečević

⁴⁶ Pékityné.

⁴⁷ Bogisity Ferenc pacséri lakos visszaemlékezései. Hangfelvétel 1972-ből.

⁴⁸ Oross János pacséri lakos visszaemlékezései. Hangfelvétel 1972-ből.

⁴⁹ A pacséri református egyház irattára.

⁵⁰ Uo.

(talán inkább Šešević) és David Bugarski marhapásztorokat a magyarokkal való verekedés miatt.⁵¹

Az első évek azonban nem csak az újrakezdés nehézségei és az egymás közötti viaskodás, torzszalkodás miatt voltak keservesek. Azzá váltak az egymás után többször is rájuk köszöntő szárazság és más elemi csapás miatt is. Az egymást követő terméketlen esztendők szinte éhínséggel fenyegették a népet. Kilátástalan helyzetükben egyesek már arra gondoltak, hogy fölkerekednek, és odébbállnak. 1791. január 24-én az *Ó Pacséri Helség* lakosai a föld terméketlensége, a rájuk váró éhínség, valamint a más nemzethez és valláshoz tartozó és velük állandó békétlenségben élő lakostársaik miatt azzal a kérelemmel fordultak a megyéhez, hogy engedné meg nekik a Paragára való áttelepülést, ahol az ott lakók velük egy vallásúak (*ő nyájakból valók*), amiért is remélik a velük való békességes együttélést.⁵²

Ezt az adatot már Iványi István is közli a *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára* (Szabadka, 1907) ötödik kötetének 79. oldalán, méghozzá úgy értelmezve, hogy a *magyar* lakosok akarnak elköltözni. Pedig erről szó sincs, hisz az ópacsériak értelemszerűen a szerbek, mert ők települtek itt le másfél évtizeddel korábban a magyaroknál. Iványi közlését már Nagy Kálozi Balázs is fenntartással fogadta az 1943-ban kiadott *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. Józsefkorában* című értekezésében. Említett könyvének 142. oldalán ezt írja: „Iványinak ezt az adatát fenntartással fogadjuk, vagy legalábbis elenyésző számú résztvevőre korlátozzuk. Ilyen elköltözési szándéknak forrásainkban semmi nyoma. Legfeljebb egyes személyek akarják otthagyni az új községet, de azok is inkább vissza akarnak térni Kisújszállásra.” Véleményét a továbbiakban így fogalmazza: „Hogy azonban a telepesek zömének esze ágában sincs innen tovább vándorolni, azt mi sem bizonyítja jobban, mint éppen az, hogy ebben az évben templomot is építenek már.”

És neki van igaza. De nézzük csak a beadvány teljes szövegét!

■
51 IAV F2 BBŽ 1792–k
253, k 260–47 és k
260–106.

52 IAV F2 BBŽ 1791–k
243–78.

Tekintetes Vármegye!

Alább írt O Pacséri Helsőég alázatosan folyamodik az T(ekin)t(e) tes Vármegyhöz e forma indítóokokat adván elő könyörgésének gyümölcsésül, úgymint először is midőn az földnek soványsága miatt majdcsak hogy mindnyájan el nem szegényedvén élelmekből megfogytanak úgy annyira, hogy nagyobb része már élhel halova lettenek. Második részben pedig előadják amint a n(em)es Vármegye is bölcsen tudna, hogy ezen nemzetnek az más résszel soha egyezségek nem lehetne, úgy szinte ezek is az magyar lakostársaikkal nem egyezhetvén, majd egy rész, majd a másik rész föltámadván csak egyenletlenségeket támasztanak, innét tehát bölcsen fölveheti az Tttes Vármegye, hogy üdőnek elfolytával is lako helekből el kellenek és bontakozni kintelenek léznek. Midőn pedig most éppen oly alkalmas helet és békességes lakosra való földet, tudni illik új Paragát találtak volna, legfőképpen mivel az mostani ott való lakosok is az ő nyájából valók voln(ná)nak, azért magoknak jövődöbeli békességes maradást remélvén az megnevezett földre bátor által költözésért és innét Pacserről való elbocsátásért az Tttes Vármegyének alázatosan könyörögnek.

Az Tekintetes Varmegyének

mindenkor hív köteles
szolgái O Pacseri lakosok

A szövegből világosan kiderül, hogy nem a magyar lakosok latolgtatják az elmenést, hanem a szerbek. Hisz *magyar lakostársaikkal* talán mégsem a magyarok *nem egyezhetnek*, és a nem viniált (egyesült) görög anyaszentegyházhoz tartozó *ott való lakosok* sem lehetnek a református vallású magyarokkal *ő nyájukból valók*. Paragának ugyanis 1791-ben a kamarai birtokleírások szerint mindössze 531 görög nem egyesült, mai szóhasználattal pravoszláv vallású szerb lakosa volt, tehát ezek közé nem igen vágyódhattak volna a református magyarok.

Hogy miért beszél *O Pacséri Helsőégről* a folyamodvány, csak találgathatjuk. Talán azért, mert a szerbek által lakott falurészt még a hivatalos írások is *ófalunak* emlegették, és mellette mérték ki

Tisztelt Vármegyék

249

Alább a Párisi Helység alagatosan folyamodis az 1740
Vármegyéköt e forma indito okozatt adva elsö Kormány
geosenes. Nemöllveül egy mind eljöve is midon az föll
mes Jovany Jago más majd hat köny menyajan el nem la
genes von elmes büi meg fogytak. Egy Anyens hogy na
gyobb ritre már el hallowa lettene. Másodis xelyben
pedig elöladgyat amint a Páris Vármegyegye bölwen tudna
hogy ezen nemzattat az más ritre. Sok a egy covegy kom
behetne egy finta cpe az az Magyar Vármegyegye
köl nem egyetket von más is xely más. Ca más ritre
föltamod ok hat egyenellen be getas tamait tanas mid
tchad bölwen föll beher. Az 1740 Vármegyegye hogy üdöng
el föll tavál is káro hely büi el kelkenes is bontakozni
sintalaxoz biznes. Midon pedig másd ezen ott al kál maty
kelis is bekepleges faragva való földes földi illy ujjan
ragar talaltas volna ha földesjan másd az medram orna
to károvisis is az eö Nyajqbol valos volna apert ma
gotna. Jövendöbéli bekepleges maradóff sem itvea az
meg ne beger földes bawer által Párisi Vármegyegye is med
Bárfereval való el bofajtoklens az 1740 Vármegyegye
alagatosan elnyükögnel.

Az Tisztelt Vármegyegye

Sig J. Baer die 24te January
1741

Minden Réx his Helység
Szolgái Baer J. Baer

φ 2-1781-2 243-ocm 78

1786-ban az újonnan érkező magyarok számára az *újfalut*. Ófalu jelentése: Ópacsér, újfalu jelentése pedig Újpacsér. Vagy ki tudja?

Az áttelepülésből ugyan nem lett semmi, de ha a kamara nem segít rajtuk, bizonyára halálos áldozatai is lettek volna a nélkülözésnek. Kitűnik ez már az alig három és fél hónappal korábbi, az 1790. október 1-jei keltezésű és *az Rácz Pacsér lakossai* aláírású folyamodványból is:

Midőn csak életünkre való táplálásra gabonáink nem termettek, a szükség, éhség és nyomorúság arra készítetnek, hogy valamint is első kéréseinket füstbe menni nem engedte légyen, úgy szinte most azon atyai kegyelmes hűséget alázatosan éhességtől nyomattató fiaitól meg nem vonván könyörüljön rajtunk és mindennapi kenyerünkre gabonát kölcsönözni méltóztasson...⁵³

Még keservesebb a mindössze két héttel későbbi keltezésű, az összlakosság nevében írt panasz:

Alább írtak Pacsér hellségének lakosi siralmas panaszolkodással nyújtjuk gyötrelmes állapotinkban reánk bocsájtott sokízbéli sullos csapásoknak kiállhatatlan ostorait, tudniillik ezen folyandó török háborúnak eleitül kezdődvén mindez mostani jelenvaló időeknek folytáig, kik is még újonnan az Tttes Vármegye kebelében szállván, gyökeret sem verhetvén, annyira szorongattattunk, hogy már is több lakosaink úgy megvesztegetődtek számos jószágainak elhullása által, melyek is csak az magok szükséges éllemeikre való eledeliket sem kereshették; és alkalmatlanokká válván nem pedig hogy eö=Fölsége s az Tttes Vármegyének kegyelmesen kiadott dolgaiban valamely mozdulással lehetnének. Hogy pedig jószágaink számosan elvesztek, a felől úgy álmélkodunk, hogy az a Tettes Vármegyének is tudtára volna midőn már azokrul két ízben is alázatos jelentéseket tevén, amelyeknek száma több mint 242 darabra mégyen; s ez elesett Jóságoknak föltettetett és megnevezett Ára 5960 frtnál sullossabb; hollott pedig még mindnyájának fölszámláltatására nem is érhetvén.⁵⁴

⁵³ Dudás Ödön: Pacsér történetéből. In: *Bács-Bodrogh*, 1878 febr.1., I. évf. 1. sz. 38–47. A továbbiakban: Dudás Ö.

⁵⁴ Szabadkai Történelmi Levéltár: Vojnich de Bajsa VI/5 Fasc., Szucsich „C” fol. 11.

S hogy a következő években sem sokat változott a helyzet, tanúsítja Keresztesi György oskolarektor 1796. január elsején keltezett levele:

Tekintsenek, kérem, mind az elmúlt mostoha időkre, melyekben a szükségnek miatta sem a sz(ent) Eklézsia nem fizethette az életbeli konvenciót, sem a szülék nem adhatták gyermekeikért a bért, akkor pedig egy vékáért többet kaptam volna, mint a nyáron négy vékáért.

Hasonló tartalmú az 1797-ben Latinovits József szolgabíróhoz benyújtott panasz is:

Kegyesen tekintse a mi ügyetlen és tehetetlen voltunkat ily okokra nézve, hogy mióta a Pacséri pusztán Őfelsége kegyes engedelméből megtelepedtünk, mindeddig az ideig boldogtalan esztendőök követtek bennünket, és pedig a kegyetlen háborúk, akiknek segedelmére legényeket mindenkor mi is adtunk (...), emellett követett bennünket a nagy drágaság, melyben hogyha a Tttes Uraság rajtunk nem könyörült volna, sokak éhel is közülünk meghaltak volna, melyre való nézve (...) kívánjuk jelenteni, hogy 25 000 frt áru gabonát vettünk föl, most pedig ismét újra az időnek terméketlensége miatt vetni való gabonát, 791 pozsonyi mérőt kénytelenítettünk felvenni (...).⁵⁵

E rövid, de nem lényegtelen kitérő után térjünk vissza az elköltözéshez.

Iványi az említett *Helynévtár*ban egy mondattal az ópacsériak elköltözési szándéka előtt még azt is közli, hogy 1788. november 12-én Pacserről felsőbb rendeletre 110 miskolci család hazájukba visszaküldetett. Hogy ennek a közlésnek a fent kifejtettek alapján nincs semmiféle hitele, azt – úgy vélem – magyarázni sem kell. Ám hogy mégis szóvá teszem, annak oka az, hogy Bárány Gyula pacséri katolikus plébános 1935-ben, amikor Budanovics Lajos szabadkai püspöki adminisztrátor elrendelte, hogy minden plébánián vezetni kell ún. *Historia Domust*, amelybe naplószerűen

■
⁵⁵ Dudás Ő.

le kell írni minden nevezetesebb eseményt, akár a plébánián, akár a templomban, iskolában vagy a községben történt, a *Historia Domus* megírásához készített jegyzeteiben, majd az 1935. június 14-ei püspöklátogatás alkalmából ezt írja:

A török kiűzetése után Miskolcra telepedett Bácsérre száztíz katolikus magyar család. Ezeknek 1733-ban már plébániájuk is volt. Azonban 1786-ban a Nagykunságból ide települt református kunok békétlensége következtében ezen száztíz katolikus magyar család visszaköltözött Miskolcra.⁵⁶

Ez az állítás is teljes képtelenség. Hiszen ha a török kiűzetése után lett volna itt száztíz akármilyen család, a puszta már nem lett volna puszta, és betelepítését sem kellett volna oly nagyon szorgalmazni!

A JOBBÁGY IDŐKRŐL

A mostoha viszonyok, a mind ez ideig boldogtalan esztendők valamennyi itt élő, szerbet és magyart, reformátust és pravoszlávot egyaránt nélkülözéssel, koplalással fenyegettek. Befolyásolták-e ezek az instanciák a királyi kamarát döntése meghozatalában, nem tudjuk, de tény, hogy 1799-ben a kincstár eladta Pacsért közbirtokként néhány, jobbára előkelő megyei hivatalos viselő nemes úrnak, akik azonban csak 1801-ben léptek birtokba.

Az 1799. november 16-ai keltezésű birtokátadási okirat⁵⁷ szerint Pacsér új földesurai: Ódry András megyei alispán, Kászonyi Ferenc és Sándor, Mészáros János, Potskay Sándor, az elhunyt Császár Márton után fia, Sándor Császár Ferdinánddal,⁵⁸ Polyák József Pocskay Zsigmonddal, Polyák Antal, Szalay Péter Vojnits Antallal, Horváth Mihály Mattyasovszky Jánossal, Szutsits János Szutsits Józseffel és végül Koronay József.

Egy 1811-es állapotokat rögzítő okirat⁵⁹ részletezi, hogy ki milyen arányban részese a birtoknak. Ódry András 4/24 részben, Polyák Antal 2/24 részben, Szalay Péter 1/24 részben, Potskay

⁵⁶ Pro visita Canonica in Pačir. Historia Parochialis. A Pacséri Plébánia levéltára.

⁵⁷ IAVF2BBŽ1799–k 1175.

⁵⁸ Császár Ferdinánd egyike volt annak az 53 jakobinusnak, akiket a Martinovics-ügy kapcsán 1795 tavaszán perbe fogtak. Erről részletesebben írtam az *Egykori híradás a Martinovics-pör halálraítélteinek kivégzéséről* szóló tanulmányomban az Ó-Morovica, jaj Pacsér c. tanulmánykötetemben. (Újvidék, 2010, Forum.)

⁵⁹ IAVF2BBŽ1813–k 1175.

Conspectus.

Proventuum Fiscalis Borussiae in Episcopione Bavaris Agniti Nuff:
ensi apaceense et defuncti Antonii Poljak Agniti Agnitiensis con:
dam ord. Bullium ad Fiscum Regium devoluta in sequelam gra:
tiosi Decreta Camera Regia Hungarico Galica etc. P. Agnitiensis.
H. Agniti emanati Decreti coherentia ad discreta altissimo loco
H. 18. Februarii 1797 H. 2201 et 28. Maji 1871 H. Camerali
1752 praescriptas regulas per infra scriptum gerata.

si.
Episcopio Bavaris Agniti Nuffensi ingremiata in elevatione lo:
calitate cujusmodi declivitatibus intermedia communiter
Plebs vocata situatur. ab oriente Terrae Agniti Nuffensis
litano signanter Bavaris Agniti, ab occidente Terrae Came:
ralis Episcopionis Comptis, a septentrione Terrae Episc:
ionis Nuffensis juris Civitatis Agniti Nuffensis,
Kameralis juris Redlicani, et Kameralis Agniti Nuffensis
cum Redlicani, a meridie vero Terrae Episcopionis Amoro:
vite juris plurimum Comptis circumdatur.

Episcopio haec Anno 1797 per eam Majestatem Aera:
riusimam clementissime donatione in gratia collata est, ac eo:
dem Anno 18. Agniti Cameraliter quos designata sequentibus
Comptis regere. D. Andrea Sidi per Antonis Poljak
per Beno Stalay per Alexandro Boronay per Josepho Stuttele per
Joanni Sturice per Antonio Agniti per Ferdinando Wipf per
Vidua Kaffony per Josepho Boronay per Hieronymo Hefner per
Michaeli Horvath per Joanni Magyarsz per Agniti Boronay per
et Josepho Poljak per et quibus Bavaris Antonis Poljakiana
et Hefner Hefnerum cum per in Fiscum Regium devoluta est.

55 111 - U 1175 - 1813/1 - 1.

B-7

Sándor 2/24 részben, Szutsits József 1/24 részben, Szutsits János 1/24 részben, Vojnits Antal 1/24 részben, Császár Ferdinánd 2/24 részben, Kászonyi özvegye 2/24 részben, Koronay József 2/24 részben, a Mészáros örökösök 2/24 részben, Horváth Mihály 1/24 részben, Matyasovszky János 1/24 részben, Potskay Zsigmond 1/24 részben és Polyák József 1/24 részben.

A két névsor összevetéséből arról is tájékozódhatunk, hogy a vétel óta eltelt tíz év alatt milyen tulajdonosváltozásokra került sor.

Hogy tudtak-e, és ha igen, akkor mennyit tudtak Pacsér lakói erről az ügyletről, ma már igen körülményes feladat lenne kibogozni, nincs is szándékomban ezzel foglalkozni. Csupán csak azt szeretném itt még megemlíteni, hogy 1801-ben (közelebbi időpont nincs feltüntetve a folyamodványon) Pacsér község alázatos jobbágysai azzal a kérelemmel fordultak a vármegyéhez, legkegyelmesebb urukhoz, pártfogójukhoz, hogy engedélyezné nekik kaszálóiokon szállások építését. Kérelmük jogosságát a többi között azzal is megpróbálják alátámasztani, hogy a környező helységekből: Csonoplyán, Nemesmiliticsen, Sztanisztyon [Őrszállás], Bajmokon és MáriaTheresiopolison [vagyis Szabadkán] már vannak szállások.⁶⁰

A falut jobbágyostul, földestül megvásárló földesurak az 1786. évi felmérés alapján 17 997, az új felmérés alapján 18 508 (1200 négyszögölű, ún. magyar vagy kis) holdat kitevő határt: szántót, rétet, legelőt, kaszálót, szőlőt, gyümölcsöst, halastavat nem osztották föl, hanem osztatlan egészként, ún. nemesi komposzesszióként (közös birtokként) használták. Többségük azután a faluban házat, a birtokán kúriát építtetett, és családosul, cselédestül Pacsérra költözött, sőt néhányuk (Ódry, Császár, Potskay, Szutsits és Mészáros) a királytól a birtokkal együtt a községről *pacséri* (latin szóhasználattal: „*de Pacsér*”) nemesi előnevet (predikátumot) is kapott. A későbbiekben jogot szerzett a „pacséri” nemesi előnév használatára a Rezsnyi, a Tocsek és a Csillaghy család is. A Kászonyi család pedig a korábbi „tolcsvai” előnév mellett ettől kezdve a „tolcsvai és pacséri” előneveket használta. A predikátum (előnév) használatát illetően a Vojnits család Pacsérra keveredett

■
⁶⁰ IAV F2 BBŽ 1801–k
 329–82.

Papia

Instrumentum Resignatorium.

Vigore. Cujus Beneficis Caser' J. G. Daviensi ingenuata, annexa
ad Res Regale Dominium Lombriense spectans, nunc vero
per suam Matrem Sacram Spectabil. ac Cerl. Dominus
Andreas Ottri, S. C. et S. et. Martis Consiliario, et J. G. Daviensis
Davienf. Or. Romani, J. G. item, ac Cerl. Scriba
Dominis Francisco et Alexandro Happony Joami M.
Karos, Alexandro Cocukaj, denati Martini Czapkar
Filio Alexandro, cum Ferdinando Czapkar, Josepho Soljak
cum Sigismundo Cocukaj, Antonio Soljak, Petro Sta.
Laj, cum Antonio Vojnis, Michaeli Horvath cum
Joame Mattyasovfky, Joami Kusiris, cum Josepho
Kusiris, et denique Josepho Horonaj, Donacione me.
diaure, a t. 19to Junii 1779. Clementer collata, erga Ordina.
re Regalis Administrationis Lombriensis sub 17to
Junii a. c. 1779. N. 1070. emanatos, per me infavoritum
qua ad hunc Actum pro Resignatione acceptam, die 28to
Junii et subsequentibus diebus mensis Novembris cum suis
Veris, nullique Controversia obnoxio Metis, omnibusque
Eidem Eoni inlocuendis beneficiis tam Dominabilibus,
quam Regalibus resignata spiritui modo sequenti:

1° Antequam Reambulatio Mesarum, et formalis
Resignatio Beneficiorum, itaque individualis Liquidario
Rationarum suscepta fuisset, in Concursu Regali Offi.
ciolatus Regali, Thome quippe Holies Crovisgris,
Martini Temell Rationistatus Officiu Apathinensis
Contra. Reguris, Ignati Braunman Frumentarii Apa.
thi

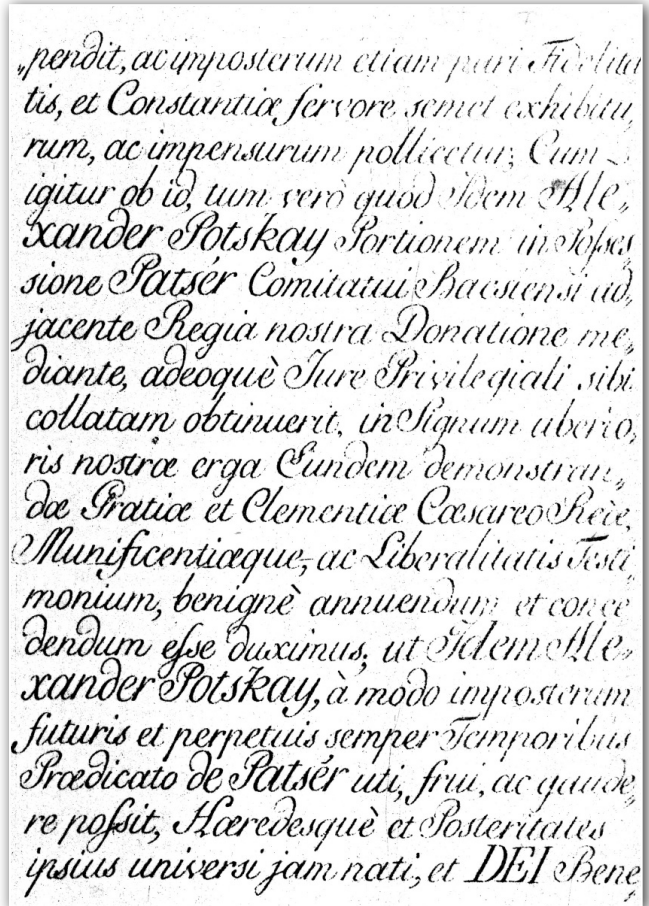
A birtokátadási
okirat első oldalának
másolata

5671 4 1175 1799/6. s.

ága továbbra is megmaradt a korábban megszerzett „bajszai” előnév használatánál.

Mivel a földesurak és cselédek katolikus vallásúak voltak, anyanyelvük szerint pedig magyarok, illetve bunyevácok, horvátok, így az addigi kétnyelvű (magyar és szerb), kétfelekezetű (református és pravoszláv) falu háromfelekezetűvé és háromnyelvűvé vált.

Hogy a tulajdonosváltásnak örvendtek-e az addig kincstári jobbágy státuszban élő lakosok, nem tudjuk, de hogy az új tulajdonosok által elkövetett önkényes birtokeltulajdonításoknak nem,

Alexander Potzkay, azaz Potzkay Sándor és utódai örök időnkig használhatják a pacséri előnévet.

Combinatio

Calculi geometrici et Mappa Terrarum Possessionis
Pacseri Anno 1819e geometrica authentica desumpti

Jugera = 1200

1 ^a Terrae arabiles in Tribus Calcaturis efficiunt Jugera = 1200 ^{oz}	7470 ³ / ₈
2 ^a Falcafera Palonica efficiunt Jugera a 1100 ^{oz} 4768 ⁵ / ₈ seu a 1200 ^{oz}	4098 ³ / ₈
3 ^a Intra villarum efficiunt Jugera a 1100 ^{oz} 378 ⁵ / ₈ seu a 1200 ^{oz}	315
4 ^a Pascuum commune efficiunt Jugera a 1100 ^{oz} 3119 ⁵ / ₈ seu a 1200 ^{oz}	2867
5 ^a Adjustationes Intra villam efficiunt Jugera a 1100 ^{oz} 199 ⁵ / ₈ seu a 1200 ^{oz}	173 ⁴ / ₈
6 ^a Vinca omnes efficiunt Jugera a 1200 ^{oz}	507 ⁵ / ₈
7 ^a Falcastra pro Marcello relicta Jugera a 1100 ^{oz} 87 ⁵ / ₈ seu a 1200 ^{oz}	56 ² / ₈
8 ^a seu pro Diversione Solvajer a 1100 ^{oz} 473 ⁵ / ₈ seu a 1200 ^{oz}	393 ⁴ / ₈
9 ^a omnes viae publicae, plateae et vespiciales viae	430 ⁶ / ₈
10 ^a Coemeterium in quatuor localitatibus	7 ⁴ / ₈
11 ^a Terrae denique Dominales, quae tanquam rubricam Tenitorum rebarialium haud ingredientibus ex calculo in praesentata Mappa authentica expressa sunt, in Ichonographia attamen continentur, efficiunt Jugera = 1200 ^{oz}	2520

Summa Totalis Enumerationis in Jugera a 1200^{oz} 18,508.

Sigl Lombol die 16te octobris 1820^e

per Antonium Pacseri Notum Publicum
per Dr. Geom. etiam

Verbatim

Az
újamérés
tétélei

az bizonyos. Igazuk védelmében és a jogbiztonságba vetett hitük erejében bízva kétszer is beperelték újdonsült földesuraikat. Ügyük képviselőjét két sorstársukra, Oross Sándorra és Nánásy Péterre bízták.⁶¹ Íme a teljes felhatalmazásukat tanúsító megbízólevelük:

Mi alul íratlak adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik és illeni fog, hogy megnevezett követjeinknek, úgymint Oross Sándornak és Nánásy Péternek teljes hatalmat adunk, és adtunk is, hogy közönségünknek nevében a Felséges Királyi Sz. Trónus eleibe járuljanak most múlt 1816. esztendő október 6-án támadott tekintetes földesuraságainkkal urbáriális pörünknek orvoslása végett, és úgy annyira őket fölhatalmazzuk, hogy mindeneket, melyek az haza törvényeivel és igazsággal egyeznek, helységünk előjáróinak, úgy szinte a közönségünknek nevében végre hajthassák. Melynek nagyobb hitelére kiadtuk ezen bizonyító levelünket helységünk élő pecsétjével és előjáróinknak nevei aláírásával megerősítvén. Költ Pacséron Boldogasszony havának 23. napján 1817. esztendőben. Kováts Sámuel bíró – Ádor Istvány – Szilágyi György esküdtek, valamint a helység közönségének, vagyis a falu 305 családfőjének az aláírása.

Az első pert 1817-ben indították. Kimenetele első fokon is, másodfokon is az új birtokosoknak kedvezett. Az eltulajdonított földeket a panaszosok nemhogy nem kapták vissza, de még „a Felséges Kir. Kamarai Igazgatóság által már befejezett Urbéri rendezést tárgyazó, s a jobbágyság birtokába adott és a község házánál”⁶² őrzött eredeti térképeket, telekkönyveket is „jó hiedelem mellett” a községi előjáróktól kicsalták, vagy ahogyan Oross Sándor jobbágy, pacséri lakos panaszolta a főispánnak: „mind a Prediumi s mind pedig az Dimensionalis Mampankat és ahhoz tartozó Donationalis s Contextus Leveleinktől is, melyeket az Helység Pénzen megváltott megfosztattak”⁶³ és többé vissza soha nem adták.

Hasonlóképpen ért véget az 1824. évi második *urbáriális pör* is.

Amit viszont a jobbágyok „kaptak”, az világosan kitetszik az előbb említett Oross Sándor jobbágy, pacséri lakosnak a *fő ispány*

■
⁶¹ IAV F2 BBŽ 1818–1175.

⁶² Máthé László: *Emléklapok Ómoravicza község 100 éves múltjából*. Nagykőrös, 1886.

⁶³ *Oross Sándor jobbágy, Pacséri lakos panasz a gróf Vay Ábrahám főispánhoz*. Magán-gyűjtemény.

úr Vajai gróf Vay Ábrahám önnagyságához intézett, minden lényeges részletre kiterjedő beadványából. Nyelvezete ugyan kissé régies, kissé nehézkes, de papírra vetett panasza tanúsítja, hogy írója karakán egyéniség, aki nem ijed meg a saját árnyékától, és bátran szembeszáll, mindenre elszántan felveszi a harcot a nála sokkal hatalmasabbakkal is. Igazának keresésétől nem tántoríthatja el sem fenyegetés, sem a ténylegesen kiszabott és valóságosan is végrehajtott súlyos testi fenyegetés, illetve börtönbüntetés sem. A szenvedés csak elszántabbá, konokabbá, kálomista kun voltát igazolandó: nyakasabbá tette.

„Én alább megjegyzet mély alázatossággal s’ reszkető bátorsággal fejem adom a Nagy érdemekkel s drága kegyekkel érdemesített igazságoknak kiszolgáltatására, s meghatározására – méltóztatott Nagyságos Uramhoz!” – kezdi beadványát a panaszos, majd mindjárt a lényegre térve folytatja:

1801 esztendőben a Patséri földesurak az előbbi K: Camara meréséből, az egész határt újra fel méreték s meg kisebbítették és

a magok számára szántóföldnek	2500 holdat
" " " szőlőnek	72 "
" " " szűrűs v: Dézsmakertnek	168 "
1834dik eszt. újra " "	96 "
Öszveséggel	2836 holdat

mely által mind a’ szántó s mind kaszáló és marha legelő földeket szenvedhetetlenül meg csonkították, azon kívül a határban terméketlen s haszontalan szénás kaszálóiknak más hasznos vetéseit több esztendőkből, mint más földeket megdézsmáltak; de 1817 esztendőben a’ felséges Consilium azon dézsmálást a 20551 és 52-dik szám alatt teljeséggel megtiltott.

De nemcsak megcsonkították a földjeiket és megdézsmálták hasznos vetéseiket, hanem az ellene tiltakozókat még meg is veszözték, tömlöcbe is vetették:

és akart én dolgoz a magam és Lovászaim lap-találókora való ha-
serves Rubiny Edö elavults ulon, v. ipark kegyellen songdot,
lenül a Nemes Vármege ily öreg-szoban 40 káttünetekkel
meg büntetett. --

Továbbá a már a tulso lepen meg-jegyzet foldok meg esonkít.
kával az Hallysognok csak majd egy Hallys rést maradt, ezen
kivül mind a Dödiemi s mind pedig az Dimentionalis
Mampankat, és a haktatós Donationalis s Lonkeker
Levelezinket, melyekkel az Hallysog Konkon meg val.
katt meg fátaltak.

Pögeketre én mind ily kiservefen bit Haktat büntelen
Rakófal s Balke büntelést stonido. Graf ö' Nagy-saga elate stio.
tal ededeto, a Nemes Vármegey eliben kerjefelttem Compo
nygemel; és ö' es. h. fölsége kend Tonuro eliben apclakun
és mivel a mi földes Uraink süperent többnyire magoka
Nemes Vármegey Lanalvaji; így kihal az ön kiservefen trakt
fal be-Dugva Nemálatk, és ha felvették, csak mindentör föny
to' s igyebb igazolatlansággal valótaltak.

Mellyre mikor ezen drága kegyet s Haktatnakra méltotk.
katt Hine elate' azan én elatenedhetellen. Lovászomék paratit
kiterjéktoni haktatdom, és a' legedelen, és az gaxony kistál-
galatárát mindereiben, -- valamit azon említett dramatik s er.
sakt nyfta jalgatásáért én is ededtem, melyet én is.

Kez kezevel s dnyább edemekkel fátalt to' Tonny k.
Graf ö' Nagy-sagok!

Melly elakalással s enged elmes Hallysja
Oross Pandor Jabbágy
Bakéri lakar

De hogy a fent említett 1817 esztendőben, a már odafent Speticált földek elvétele, és a kaszáló, vagyis a szénarétek vetései megdézsmálása igazságtalanságáért panaszlókat: ugymint omoroviczi deputátus lakost, néhai Király Jánost 25, pacséri lakos Nánási Petert 30 pálcaütésekkel, büntették a Nemes Vármegyén, és engemet, alázatossággal esedezőt a' Nemes Vármegye 18 fontos vasba, és hat hetekig a tömlöc legalsóbb részébe záratott: ismét négy hetekig a' felső fogházba tartván és azon én szorgos a magam és cselédeim táplálásokra való keserves rabság idő elvesztés után, viszont kegyetlen s engedetlenül a' Nemes Vármegye ily öregségemben 40 pálcaütésekkel megbüntettet.

Az igazukat bizonyító papírjaikat: térképeket, adományleveleket pedig eltulajdonították:

Továbbá a már a túlsó lapon megjegyzett földek megcsonkíttatásával az helységnek csak majd egynegyed rész maradt, ezen kívül mind a Prediumi s mind pedig az Dimensionalis Mampankat, és ahhoz tartozó Donationalis s Contextus leveleinktől is, melyeket az helység pénzen megváltott, megfosztattak.

A panaszos világosan látja, az igazság kiderítésére nincs mód, mert az igazságszolgáltatás azokra van bízva, akik ellen a panaszosok szót emelnek:

Végezetre én mint ily keservesen tíz heteket büntelen rabságot s pálcabüntetést szenvedő, gróf ő Nagysága előtt szívből esedező, a' Nemes Vármegye eleibe terjesztettem panaszos ügyemet; és ő Cs: K. fölsége Szent Trónusa eleiben apelláltam, és mivel a mi földesuraink részint többnyire magok a' Nemes Vármegye Tanácsosi; így tehát az én kérésemre csak fül bedugva némáltak, és ha feleltek is, csak mindenkor fenytő s ijesztő irgalmatlanságokkal válaszoltak.

De nem csupán a folyamodványban említett *omoroviczai deputatus, néhai Király János* és a *pacséri lakos, Nánási Péter*, illetve a folyamodó *Pacséri lakos, Oross Sándor jobbágy* hadakozott

bátran. A földesurak ugyanis nemcsak a falut károsították meg, nemcsak a közösből vettek el, hanem ha úgy adódott, az egyénektől is elkobozták házaikat, jobbágyi birtokaikat. Ilyenkor aztán az érintettek nemcsak a közösség érdekeiért emeltek panaszt, túrtak el megaláztatást, szenvedtek pálca- és botütéseket, viseltek rabláncot és tömlőc mélyén súlyos vasakat, hanem az egyéni sérelmeik is panaszra sarkallták őket. Kiss József pacséri lakos például 1820-ban sérelmezi fél szesszió⁶⁴ jobbágyföldje és háza elvételét.⁶⁵

Ránk, a múltunk iránt érdeklődő utódokra nézve hasznos hozadéka is van ennek a hosszúra nyúlt, két évtizednél is tovább tartó huzavonának. A per folyamán ugyanis nemcsak a határt mérették újra a perbe fogott földesurak, de elvégeztették a lakosság teljes összeírását is házak és földbirtokok szerint. Az 1819. évi név szerinti összeírás alapján megállapíthatjuk, hogy Pacséron 517 házban 369 földdel rendelkező jobbágycsalád és 148 házas (házzal igen, de földdel nem, vagy csak nagyon kevéssel rendelkező) zsellércsalád élt.⁶⁶ Műveltek összesen 192 egész teleknyi földet, évente fizettek összesen 517 forint házadót, a jobbágyok teljesítettek évente 9 984 igás és 19 968 kézi robotot, a zsellérek 2664 kézi robotot, ezenfelül a jobbágy gazdaságoknak évenként még be kellett szolgáltatniuk 192 icce vajat, 384 kappant, 384 csirkét és 2304 darab tojást. Egy egész telkes jobbágygazdaság évi kötelezettsége az egy forintnyi házadón felül 52 igás és 104 kézi robot, 1 icce vaj, 2 kappan, 2 csirke és 12 tojás. A nem egész telkeseké birtokuk arányában módosult. A házas zsellérek csak az egy forintnyi házadót és az évi 18 napi kézi robotot tartoztak teljesíteni.

Adó- és egyéb kötelezettségektől mentes, úgynevezett szabad telek is volt, összesen 5½. Ennek hasznát a következők élvezték:

½ fél telekét, azaz	½ szesszióét	a görögkeleti tanító,
1 egész telekét, azaz	1 szesszióét	a görögkeleti pap,
1 egész telekét, azaz	1 szesszióét	a római katolikus pap,
½ fél telekét, azaz	½ szesszióét	a jegyző,
1 egész telekét, azaz	1 szesszióét	a református pap,

■
⁶⁴ Egy szesszió (jobbágy-telek) kitett 38 hold szántóföldet és 22 hold kaszálórétet, holdját 1200 négyszögöllel számítva.
⁶⁵ MOL C 59/1821–61 Fons.
⁶⁶ IAV F2 BBŽ 1819–1175.

½ fél telekét, azaz ½ szesszióét a református tanító és
1 egész telekét, azaz 1 szesszióét a község.

Rendelkezésünkre áll még egy összeírás 1846-ból.⁶⁷ Ebből kiviláglik, hogy a határt kitevő 197½ egész telekből százkilencvenkettőn 418 jobbágycsalád gazdálkodik. Adó- és járulékmentes, ún. szabad telek 5½ van, egy a római katolikus, egy a református egy pedig a görögkeleti pap javadalmazására. Fél-fél telek javadalmát élvezi a jegyző, az orvos, a református, a katolikus és a görögkeleti tanító. Rajtuk kívül él a faluban még 268 házas zsellér. Az összeírást befejező záradék szövege:

Alulírottak ezzel hiteles bizonytságot teszünk arról, hogy a' tekintetes pacséri közbirtokú uradalomnak illő megkeresése következtében a' most tisztelt uradalomnak jobbágyi telkeit, valamint az azokat használó jobbágyságot, úgy szinte a házas zselléreket is Pacsér helység előljáróinak, jegyzőjének, 's több lakosainak jelenlétükben, sőt közbenjárásukkal összeírván tapasztaltuk, hogy a' tisztelt uradalom kebelében 192, azaz százkilencvenkét jobbágyi adózó, továbbá a' r. katolikus, református és görög nem egyesült lelkészek, ugyanezen vallásbeli tanítók, valamint a' jegyző és orvos számára kiharított 5½, azaz hatodfél szabad, összesen pedig 197½, azaz egyszázkilencvenhét és fél telkek legyenek, melyek elhagyatva nincsenek, hanem illetőleg a' jobbágyok által műveltetnek. Tapasztaltuk továbbá azt is, hogy az imént tisztelt közbirtokú uradalomban 268, azaz kétszázhatvannyolc házas zsellérek legyenek, kiknek házaik az illető tulajdonosaik által lakatnak, 's elhagyatva nincsenek.

Van még egy érdekes hozadéka ennek az összeírásnak. Húsz évvel később – csaknem két évtizeddel a jobbágyság eltörlése után – valaki a házas zsellérek listáján a 24-től a 34. sorszámig összeírt neveket megjelölve odaírta: „Constatálva 17/3 866 hogy ez mind Potskay András rátája.”

A nevek pedig:

⁶⁷ IAV F2 BBŽ 1846–1175.

24. Gruits Tamás
25. Biroglyev Lukács
26. Punós János
27. Mados András
28. Deák János
29. Hütter Náthán
30. Nagy Józsefné
31. Zsarkovácski András
32. Szladics Manojlo
33. Plávsits Mósó és
34. Popovits Gábor.

Mivel pedig ennek a tizenegy zsellérnek háza ugyan volt, de földje nem, vagy csak alig egy-két hold,⁶⁸ így föltételezhető, hogy amíg jobbágyok voltak, földesurukat, Potskay Andrást nem az általuk használt birtokrész (mivelhogy birtokuk nem vagy alig volt) után fizetendő, illetve teljesítendő kötelezettségekkel és egyebekkel szolgálták, hanem csak a rájuk is kirótt kézi robottal. Ezt látszik igazolni egy 1843-ból származó okirat is, amely Csillaghy Sámuel és Tocsek Mátyás egymás közötti, a néhai Polyák-féle birtokrész átvételére vonatkozó megállapodást tartalmazza.⁶⁹ Ennek harmadik pontja alatt név szerint felsorolják, hogy kik tartoznak az úrbéri kötelezettségekkel és járandóságokkal szolgálni Tocsek Mátyást:

Petrus Vlajkov	¼
Mathias Vlajkov	¼
Lazarus Szlukits	3/8
Gabriel Szlukits	3/8
Procopius Czverkusa	1¼
Thimotheus Stojsits	½
Nicephorus Ninkov	½
Ullanus Ninkov	¼
Athanasius Miatov	¼

■
⁶⁸ A házas zsellérek birtoka legföljebb 1/3 szesszió, azaz jobbágytelek lehetett.

⁶⁹ MOL E 148 Fasc 1874 № 16.

A birtokrészről térkép is készült.⁷⁰ Ezen A-val jelölték a Tocsek-tulajdont, B-vel pedig a Csillaghyt. A térképről az is leolvasható, hogy az A részek birtokosának, azaz Tocsek Mátyásnak kúriája is volt a birtokon szép nagy kerttel (hortus), ma úgy mondanánk: parkkal. Meg azt is, hogy kocsmá (educillum) is volt, hisz a birtokhoz szőlő is tartozott, a bort pedig értékesíteni kellett. A térképen ugyan nem jelölték, de a megállapodás szövege egy szárazmalomról is rendelkezik.

A KÖZÖSSÉGGE SZERVEZŐDÉSRŐL

Nehéz, viszontagságos évek, évtizedek voltak, de nemzetiségükhöz, vallásukhoz ragaszkodó őseink a nehézségek ellenére is kitartottak. Fölépítették házaikat, feltörték és megművelték földjeiket, kaszálták rétjeiket, őrizték, legeltették állataikat, majd amikor elmúltak a szabad évek, fizették a dézsmát, jártak robotba, és teljesítették a különféle földesúri szolgáltatásokat. Igaz, nem mindig szó nélkül, és talán sohasem szívrepesve, de becsülettel és tisztességesen. Közben az Istenről sem feledkeztek meg. Neki is hajlékot emeltek, a reformátusok először (1791-ben) csak egy szerényebb fatornyosot, majd 1833 és 35 között ezt a még ma is álló nagy és tágas téglapületeket. Az épület felújítását, szinte teljes újjáépítését 1883 nyarán, az alapkövetétel 50. évfordulóján végezték. Ennek emlékét hirdeti a torony felőli bejárat fölé helyezett kis tábla szövege: *Újítatott 1883-ban.*

A reformátusok iskolát már 1789-ben építettek, két tantermet, egy tantermet a fiúk és egyet a lányok számára lent a völgyben, az akkori lelkész lakószomszédságában, a ma kertként használt part menti részen. A völgyi iskola mellé 1796-ban külön rektori és tanítói lakás is épült.

Az iskola látogatásával azonban nem nagyon dicsekedhettek ekkortájt eleink. 1796-ban például az iskolaköteles 73 református vallású magyar nemzetiségű fiúból 26, és a 60 iskolaköteles kislányból is csak 26 látogatta a tanítást.

⁷⁰ Uo.

Nem volt jobb a helyzet a szerb gyerekekkel sem. Az iskolaköteles 33 fiúból 10, a 23 iskolaköteles kislányból pedig csak 2 járt iskolába.

Katolikusok ekkor még nem voltak a faluban. Csak az 1800-as évektől kezdődően kezdtek itt letelepedni. Plébániát 1824-ben alapítottak, ekkor építették a templomukat, és szervezték meg önálló felekezeti iskolájukat is.

A református
templom

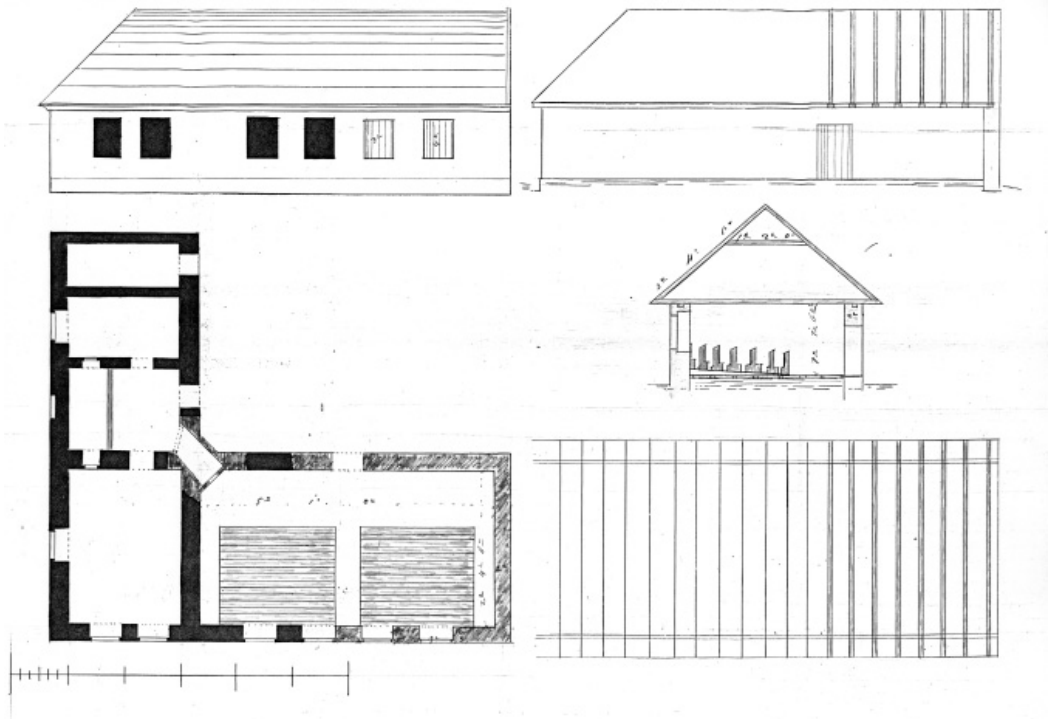

Pontosan nem sikerült kiderítenem, mikor kezdték meg az oktatást a szerbek, de hogy 1785-ben már volt, vagy kellett, hogy legyen oktatás, kikövetkeztethetjük a Helytartótanács főttebb idézett jelentéséből. A jelentés szerint egyes Bács megyei pravoszláv nemzeti iskolákban a gyerekek nem látogatják rendszeresen a tanítást, az iskoláknak nincs elegendő tüzelőjük, iskolaépületeik elhanyagoltak. A felsorolt helységek között ott szerepel Pacsér is.

Mindennek ellenére a reformátusok a tantermek szűkös volta miatt 1819–20-ban a fiúk számára új iskolát építettek, méghozzá fönt a templom melletti dombon, a völgyi iskola pedig teljes terjedelmében a lányoké maradt, és a leányiskola céljait szolgálta egészen 1870-ig, a közös iskola létrehozásáig.

De volt iskolája az izraelita felekezetű zsidóknak is.

A szerb iskola felújítási tervrajzának egy része

Egy 1855. december 17-ei kimutatás szerint a római katolikus magyar iskolába 49-en jártak, a görögkeleti szerb iskolába 147-en, a két református magyar iskolába 193-an és az izraelita felekezetű zsidó iskolába 17-en.

Az iskolák pénzelése körül azonban akadtak gondok. Egy 1856-ban készült jelentés szerint

mivel községünkben több ajkú s reliigiójú népek lévén, kik közül a r. katolikus és szerb oskolák jókarbani feltartása és tanítóik fizetése a közpénztárból fedeztetik, melybe azonban a nagyobb összeg adózást a reformata lakosság teszi, kiknek külön eklézsiái pénztáruk lévén, melyből oskolájuk és tanítójuk kellekei fedeztetnek, evégett megkívántatna az aránytalani felosztási kétségeskedés eloszlására, hogy az adó felosztásánál minden religió felekezetéből bizotmányi tag vagy egyének lennének, kiknek beletekintése alatt osztatnék fel a közadó a népre, éspedig úgy, hogy az oskolákat és tanítókat fedező közköltséget külön rovatba jegyeztetnék.

Hogy mi lett ennek az ajánlásnak a sorsa, nem sikerült kideríteni. Kiderült viszont, hogy a szerb iskola igazgatója, a Vuk Karadžićyal is levelezésben álló Jovan Mostarski 1854. szeptember 27-én egy új iskola építését kezdeményezte. Hitközsége előjárói azonban nem támogatták, mondván, hogy elég csak a régit följújítani. A följújtáshoz szükséges dokumentációt, tervrajzot, költségvetést el is készítették.

A költségvetés végösszege 726 forint 40 krajcár.

Ez az az épület, amelyik az utcafronton van (ha ugyan még megvan, és nem dőlt össze), és amelyik csak addig szolgált iskolai célokat, amíg a dombon föl nem épült a két tantermes új, szerb iskola.

1870-ben a református és az izraelita hitfelekezetek lemondtak iskoláik önállóságáról, és állami segély mellett községi jellegű iskolává alakítva átadták azokat a községnek. Ennek az új iskolatípusnak a lényege – amely tulajdonképpen eredetileg II. József császár kultúrpolitikájának az egyik legmerészebb pontja volt –,

hogy az addigi szigorúan felekezeti jellegű iskolákkal szemben felekezeti különbség nélkül fogadta be a gyermekeket, és csak a vallástani oktatást végezték felekezeti alapon hitoktatók, a többi tárgyat pedig felsőbb helyen megállapított tanterv és utasítás szerint képzett tanítók tanították.

A községi iskolát 1913-ban az állam vette át, és azóta a mindenkor regnáló állam közvetlen irányítása alatt működik.

A katolikusok csak az impériumváltást követően, az 1919/1920-as tanévtől kezdődően voltak kénytelenek föladni önálló felekezeti iskolájukat, mert az új államhatalom államosította az iskolákat. Az 1919. július 23-án módosított szerb népiskolai törvény értelmében a közoktatásügyi miniszter hatályon kívül helyezte a Vajdaságban az addig érvényben levő magyar törvényeket. Ennek volt következménye a többi között az is, ami a visszaemlékezőkben elsőre ugrik be, hogy a könyvekben sok mindent ki kellett húzni, le kellett ragasztani.

A reformátusok 1822-ben új lelkészlakot is építettek, minden valószínűség szerint ezt a mait, illetve ennek a terasz nélküli változatát, mert a teraszt 1890-ben emelték a lelkészlak elé.

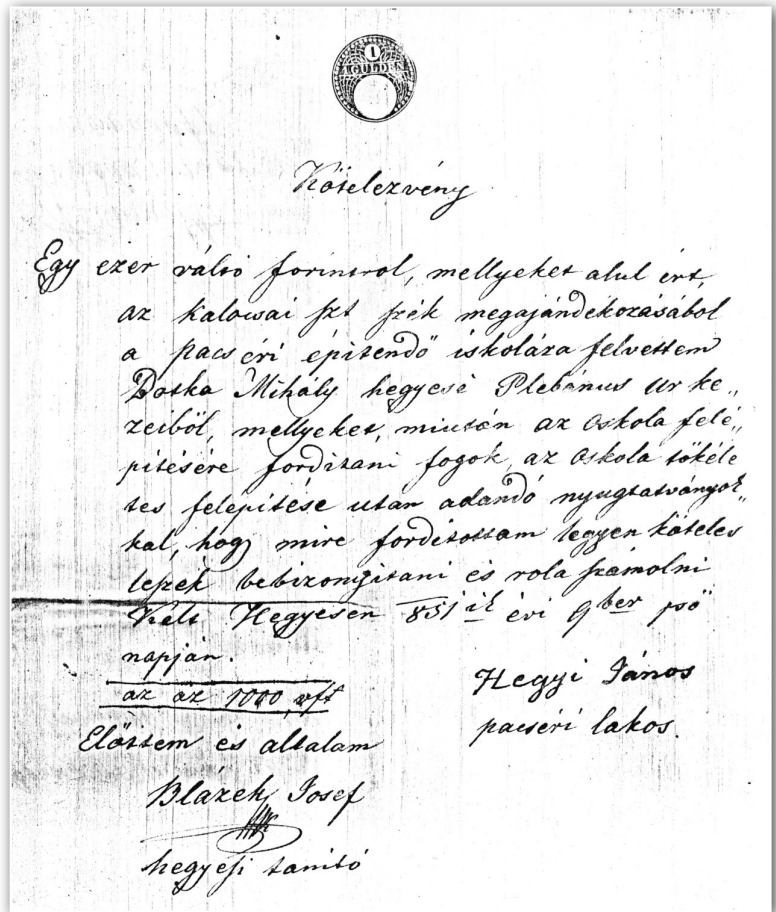
A reformátusok 1860-ban is építkeztek. A lelkészlak mellett, az utcai soron álló épület eredetileg magtárnak és istállónak készült, de többszöri átalakítás után ma a lelkészi hivatal, a gondnoki szoba és a több célra (csigatészta-készítésre, vendégfogadásra, télen istentisztelet tartására) is alkalmas nagyterem van benne.

A falut megvásárló katolikus közbirtokosok pedig 1824-ben szervezték meg az önálló plébániát, és építették föl a katolikus templomot, valamint paplakot. Ekkor szervezték meg az első katolikus tanítói állást is, a tanító javadalmazására fél telek (szesszió) földet hasítván ki a közbirtokosság területéből. Az első tanító, aki egyúttal kántora is a gyülekezetnek, Sztárcsevics Pál volt, 45 évig szolgálta a katolikus közösséget. Új iskolát 1852-ben építettek a katolikusok az 1830-ban épült kántortanítói lakás helyett, ez mellett volt egyébként az oktatás céljait szolgáló tanterem is. Ennek költségeire a kalocsai érseki hatóság 1000 forintot utalt ki, amely összeget Hegyi János harangozó Kishegyesen Botka Mihály

esperesplébánostól 1851. november 1-jén át is vett.⁷¹ Az iskola – csakúgy, mint a korábbi – a tanítási célokat szolgáló tantermen kívül a benne tanító tanerő lakásszükségeinek kielégítését biztosító lakórésszel is rendelkezett. Az iskolát, pontosabban csak a tanítás céljait szolgáló tantermet 1887-ben megnagyobbították. A munkálatok költségei 750 forintot tettek ki, amely összegből a kalocsai „kegyelmes bíbornokérsek úr öminenciája a pacséri hitközség kérelméhez képest annak szegénységére való tekintetből hajlandó kirendelni, illetve juttatni 550 ftnyi segílyt”. A hiányzó

■
 71 A nyugta eredetije a Kishegyesi Római Katolikus Plébánia irattárában található.

Nyugta az 1000 forint átvételéről

1550 szám.

Sőtfeletlenül Kamarának, Ersekes, Plebánus Né!

A pacsi kath. iskola tantermének megbővítése miatt bemutatott terve rajz és költségfümla, megvizsgálván, az építési költség 750 ft-ban elfogadhatónak találtatték.

Kegyelmes Bizottság Üresk. Urunk Ö Eminentiaja a pacsi hitközség képviselőinek kéjért annak megengedjéve való tekintetből hajlandó köl rendelni, illetve juttatni.

1) 550 ft-nyi segélyt, mivel a hitközség a f. a. mellékelt minta alapján hitelre alábbvaló ismételt kölcsön nyilatkozatot állítandó ki, és ismét hogy az iskola kath. jellegét fenntartani kívánja.

2) 200 ft-nyi kölcsönt, ha a hitközség ismét kölcsön magától arra, hogy ezen összeget két év alatt két egyenlő részben visszafizetendő.

Miért is megbízatik St. Kraszgyó, hogy a mondottak értelmében mielőbb eljárva, az eredményt legjőre ide.

Egyúttal biztatik St. Kraszgyó, hogy az illető vállalkozóval a f. a. mellékelt terve rajz és költségfümla alapján 750 ft-ban kösse meg az építési szerződést, illetve a költségfümla a vállalkozó által két évben jelentésében vezetése során azon kölcsön nyilatkozatot, hogy az iskola bővítését 750 ft-ot pontosan elképzelték.

Az új tanterem építése vonathoz és a f. a. ide feltett rajz és költségfümla fölöslegessé válva, az illetőnek visszafizetendő lesz.

Kalocsa, 1887. június 17.

Majerosy János,
ph. érseki helynök

St. Balazs Endre sz. K. Erse. Pleb. Urnak
Hogyon

Az érsekség
értesítése

200 forintot a pacséri földesurak néhány tagja előre befizetett egyházadójával pótolta.⁷²

A falunak egyébként az urbáriális pörök idején, pontosabban 1825-ben „a megyei táblabírók közbirodalmán” 192 jobbágytelke, 554 háza és 3231 lakosa volt.⁷³

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS UTÁNI IDŐK, AVAGY A GYARAPODÁS, A FELLENDÜLÉS ÉVEI

A forradalom utáni birtokrendezés, de még inkább az úrbéres robottól való szabadulás javára vált a falu gazdasági fejlődésének. Az 1857. március 17-én lezárult tagosítással ugyanis megszűnt a gazdák szétszórt, a határ különböző részein elhelyezkedő földjeinek a felaprózottsága. A több apró darabból álló földtulajdonukat összevonták, és mindenki egy tagban kapta meg a birtokát. Felhagyhattak hát a nyomásos gazdálkodás kényszerével, vagyis azzal, hogy évről évre előre meghatározzák, melyik határrészben mit vetnek, a talajelőkészítő munkálatokat mikor kezdik, a betakarítást mikorra kell befejezni stb. A nyomásos gazdálkodás felszámolása alapja lett a jobb talajművelésnek, a bátrabb egyéni kezdeményezéseknek. A gabonakonjunktúra pedig mindinkább sürgette a legelők és kihasználatlanul heverő parlagok, ugarföldek mielőbbi feltörését.

Szorgos munkájukban sok bosszúságot okozott, hogy a kanyargós Krivaja, amelynek fenekén mostanában alig látszik egy kis víz, egykoron úgy meg tudott vadulni, hogy ezer meg ezer holdat öntött el. Ennek a sorscsapásnak vetett véget egy ármentesítő társulat megalakítása 1886-ban. Pacsér, Bácskossuthfalva, Bajsa, Topolya, Kishegyes, Szikics, Bácsfeketehegy és Szenttamás község érintett földtulajdonosai megalapították a Bácsér Vízi Társulatot, a mai DTD–Krivaja Vízgazdálkodási Vállalat őseit, azzal a szándékkal, hogy az árterületek lecsapolásával, a folyómedrek szabályozásával, illetve rendszeres tisztításával a völgyekben húzódó mintegy 1500 katasztrális holdnyi műveletlen *vőgyes földet*, nádast, rétet, legelőt, jogi kifejezéssel élve parti birtokot ármentesítsék, illetve annak minél nagyobb hányadát mihamarabbi szántóföldi művelés alá vegyék.

■ ⁷² Uo.

■ ⁷³ Hegedűs Antal: A szintézis még várat magára. *Magyar Szó*, 1986. február 15.

A vetésterületeken elsősorban gabonát termesztettek, de jelentősnek mondható a kukoricatermesztés is. E két fő növényfajta mellett a XIX. század folyamán – inkább csak saját, mint piaci szükségletre – kendert, burgonyát vetettek, és a filoxéra megjelenéséig szőlőt is műveltek. A filoxéra tarolása után szőlővel csak az elszántabbak bajlódtak, ma pedig csak a kiskertekben vagy a lakóházra fölfuttatott lugasként találkozni vele.

Az állatállományt illetően egyre inkább a sertés javára billent a mérleg. De tartottak még marhát, birkát, lovat is. Disznót szinte mindenki, a többi állatfajtat pedig ki-ki a tehetsége szerint. A húzáért, tojásáért, tolláért tartott baromfi szinte minden lakóudvar tartozéka volt.

Az állatokat tavasztól őszig kicsapták, azaz fogadott pásztor felügyelete alatt kihajtották a *koplalóra*, *csordára*. A disznókat a koplalóra, a marhákat pedig a csordára, vagy másként mondva a csordaállásra.

A lakosság teheneinek reggel kihajtott és délután hazahajtott falkájára felügyelő pásztor *csordásnak* hívták, az őrzött nyáját pedig *csordának*. A csordás a reggeli fejés után, kilenc óra tájban hajtott ki. A hajtás a völgyön zajlott. A falu nyugati széléről indult, és az utcavégeken duda- vagy tülökszóval jelezte vonulását. A jelre, akinek volt csordára járó tehene, kieresztette az utcára, estig a csordás gondjaira bízta. Ezért a szolgáltatásért a csordásnak a tehenek számától függően minden tulajdonos bért fizetett.

A lakosság kijáró disznaira a *kanász* vigyázott. A kanász korábban hajtott ki, és később hajtott haza. Szolgáltatásaiért a kanász is kapott fizetséget.

A *kihajtás* első napja kanásznak is, csordásnak is április 24-e, azaz Szent György napja volt. A kihajtás zárónapja állatfajtatól is, időjárástól is függött. Legkorábban a disznók kihajtásával hagytak föl, rendszerint szeptember elsején, mert Pacséron ez volt a *hízóba* fogás hagyományos napja. Szeptember 29-énél, azaz Szent Mihály napjánál tovább a disznók sohasem jártak a koplalóra.

A birkák vagy inkább a juhok a *juhász* felügyelete alatt tavasztól őszig, *kihajtástól behajtásig*, éjjel-nappal kint tartózkodtak a sza-

badban. Behajtásuk – hacsak az időjárás nem szólt bele – október 26-a, azaz Dömötör napja volt.

A birka, illetve a juh elnevezés a beavatatlan számára ugyanannak a négy lábú gyapjas állatnak a neve, amelyet a juhász terelget, és pulijai segítségével tart kordában. Azaz csak terelgetett valamikor régen, hajdanán, mert ma már ilyen juhtartásról szó sincs. De most nem is erről akarok beszélni, hanem arról, hogy mikor illeti ezt a gyapjas állatot a juh elnevezés, és mikor a birka, mert a két elnevezés között különbség van.

A honfoglaló őseinkkel érkező szívós, strapabíró, igénytelen, a szabad ég alatt való ridegtartást föl se vevő, hosszú, durva szőrű, hosszú szarvú ősi rackafajta volt a juh. Vele szemben a XVIII. század folyamán nyugat felől egyre inkább hozták, hajtották a finomabb gyapjút adó, de az őshonos racka juhoknál sokkal érzékenyebb, az időjárási viszonyoknak kevésbé ellenálló merinóféléket, azaz a birkákat. Átteleltetésükre, a hideg böjti szelek és áztató őszi esők ellen zárt, tetővel fedett aklot, hodályt kellett eszkábálni. Ezeket a kényesebb merinóféléket a különféle betegségek, különösen a rühösödés is hamarabb levette a lábukról. Ezzel szemben a rackafélék a betegségeknek is jobban ellenálltak, sőt a rüh egyáltalán nem is bántotta őket. A gyapjúkonjunktúra azonban megtette a magáét. A XIX. század végére a merinófajták szinte teljes egészében kiszorították az őshonos rackaféléket.

Tartott mindez nagyjából 1945 tájáig, vagyis a XX. század derekáig, aztán óriásit változott a világ. Akkortól az állattartást illetően nagy változások álltak be. A szarvasmarha-állomány egy része, az ökör mint igaerő ugyan már a két háború között háttérbe szorult, de az 1950-es, 60-as évektől a lovat is mint igavonót kiszorította a traktor. Nincsenek már a régi kihajtások, nem túlköl már a kanász, nem dudál a csordás, csak bent, zárt területen, istállóban, ólban, akolban nevelik, gondozzák a jószágot. A juh, vagy gyakoribb nevén a birka már csak az idősebbek emlékezetében él, de a családot ellátó fejőstehén is a múlté. Megszűntek az egy-két jószággal bajlódók, akik pedig csinálják, nagyban és nagyüzemi módon teszik. Termékeiket vagy közvetlen a végterméket előállító gyár, üzem

■■■

megbízottjának, vagy a terményt forgalmazó nagykereskedőknek adják át, és így aztán nem csoda, hogy a tejet és a tejtermékeket vidéki tejgyárak, de a húsárut is nagykereskedők szállítják a faluba.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a cséplőgép is megjelent a faluban. Eleinte csak a szomszédos nagybirtokokon, de később helybeli vállalkozók tulajdonában is. A cséplőgép után jöttek az egyéb mezőgazdasági gépek. Raktárak épültek, 1891-ben pedig Horváth Lajos tulajdonában felépült a máig üzemelő hengergőzmalom.

Követte mindezt az infrastruktúra fejlődése, 1895-ben a köves út megépítése Bajmok, illetve Bácskossuthfalva irányában, 1908-ban a falu keleti szélén húzódó vasútvonal megépítése önálló vasútállomással.

1912-ben artézi kutat fúrnak, az 1920-as évek derekától kezdik bevezetni a villanyvilágítást, 1937-ben Szél József fürdőmedencét építtet.

Cséplés tüzesgéppel

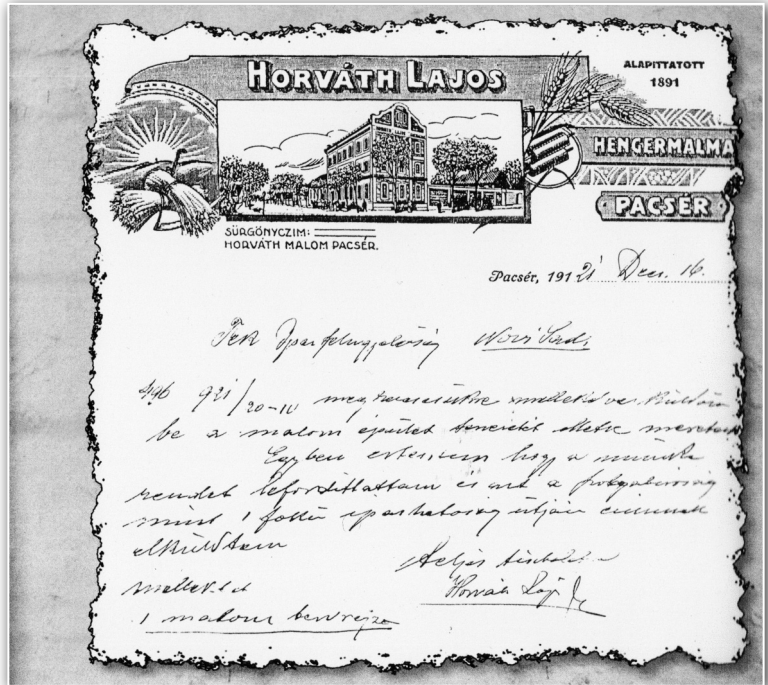
■■■

Ez a gazdasági fellendülés valamiképpen tükröződött a lakosság lélekszámában is. Pacsérnak soha nem volt annyi lakosa, mint éppen ezekben az években, évtizedekben. 1900-ban 4784, 1910-ben 5052, 1919 februárjában 5222, 1921 februárjában 5095, 1931. április 1-jén 4993. Ma meg a háromezret sem éri el.

A kapitalista gazdálkodás lendülete a lakosság gondolkodását is befolyásolta. Folyamatosan szaporodtak a kisipari műhelyek, a boltok, üzletek. Szinte hihetetlen, de egy 1857. december 20-án keltezett összeírásban 86 kereskedőt, illetve iparost tartanak nyilván a faluban.⁷⁴ A malomtulajdonosok nincsenek köztük. De hogy léteztek, bizonyítja Horváth József malomtulajdonos házépítési engedélye és a ház tervrajza 1857. március 21-éről.⁷⁵ A mellékelt tervrajzon jól látható a portán már meglévő malomépület és az új ház elhelyezése. A malomról közelebbit ugyan nem sikerült kideríteni, de mindenképpen szárazmalom lehetett, mert az első

74 Istorijiski arhiv
Subotice (Szabadkai
Történelmi Levéltár,
a továbbiakban: IAS),
Bez. Amt 6894/1857.
75 IAS Bez. Amt
2340/1857.

A Horváth-malom
cégjelzéses
levélpapírja

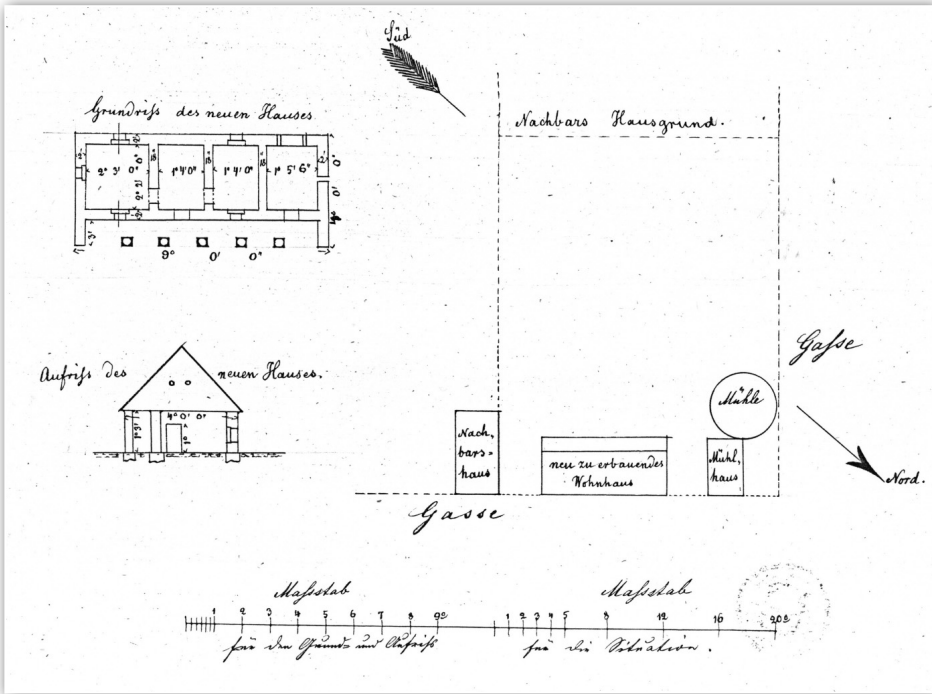

és eddig egyetlen hengergőzmalomot jóval később, csak 1891-ben alapította és építette Horváth Lajos malomtulajdonos, talán éppen ennek a szárazmalomnak a helyén.

A hengergőzmalom, új tulajdonosa által korszerűsítve, a jelenlegi technikai lehetőségeknek megfelelően átalakítva és kapacitását egy emelet hozzáadásával kicsit megnövelve – még ma is üzemel. A szárazmalomok ideje viszont az első világháború tájékán vagy mindjárt azt követően, lejárt. Az egyik utolsó működő szárazmalom Mike Istváné volt a Csorda köz és a Makai utca sarkán, ahol a kilencszázhetvenes években ivadékanak, Mike Jánosnak a pálinkafőzdéje üzemelt.

A tagosításnak, vagyis a földbirtokrendezésnek oly nagy volt a jelentősége, hogy a pacsériak még száz évvel később, az 1950-es évek derekán is emlegették, sőt a faluszéli közlegelők, a járások felmérése és kiosztása kapcsán keletkezett *földesjog, kisjog, nagyjog,*

Horváth József házának tervrajza és a telek elrendezése

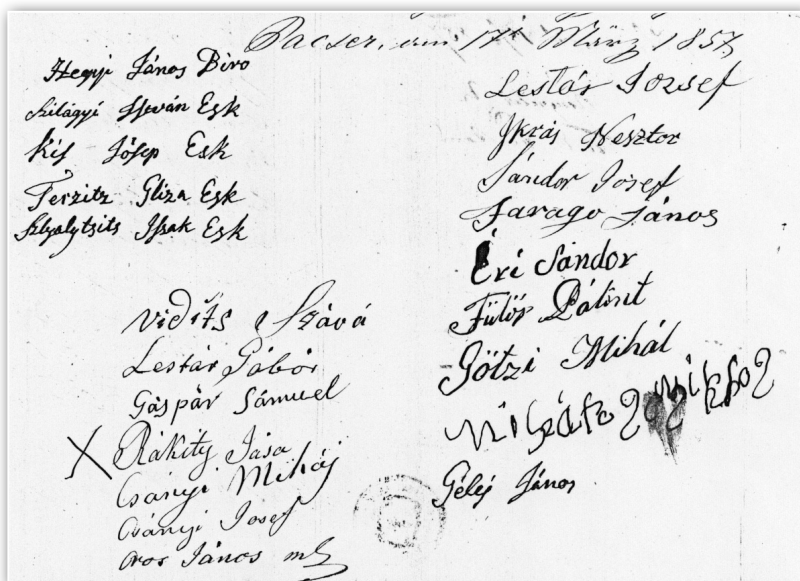
■■■

zsellérjog kifejezések a mai napig elevenen élnek, ha nem is tudatosan, de emlékeznek rájuk. A valamikori közlegelőkből ugyanis mindenkinek joga volt részesedni, csak persze nem mindenkinek egyenlő mértékben. A földdel rendelkezők kapták a *földesjogot*, a nagyobb birtokkal rendelkezők a 20 kvadrátos⁷⁶ *nagyjogot*, a kisebb földterülettel rendelkezők a 18 kvadrátos *kisjogot*, míg a földdel nem rendelkezők a földesjog felét kitevő 10 kvadrátos *zsellérjogot*.

A tagosítási jegyzőkönyvet az érintettek részéről a következők írták alá: Hegyi János bíró, Szilágyi István esküdt, Szél József esküdt, Terzity Glisa esküdt, Szlyalytsits Izsák esküdt, valamint Lestár József, Ikrás Nesztor, Sándor József, Faragó János, Éri Sándor, Fülöp Bálint, Göntzi Mihály, Mészáros Miklós, Gelei János, Vidits Száva, Lestár Gábor, Gáspár Sámuel, Rákity Jása, Csányi Mihály, Csányi József és Oros János.

Említésre méltó ezekből az időkből, hogy 1854-ben egy Kalmár István nevű pacseri születésű hivatalszolgát Pestről hazatoloncoltak egy új vallás veszélyes nézeteinek a terjesztése miatt. A hazatoloncolt válaszul megalapította a nazarénusok szektáját,

■
76 1 kvadrát = 100 négyszögöl.

A tagosítási jegyzőkönyvet aláírók kézjegye

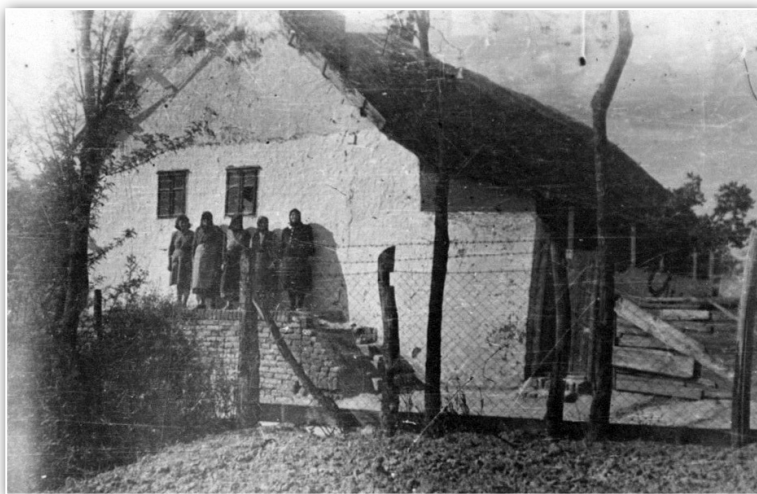
■■■

amely innen szétterjedve mindenütt a szegények vigasztaló hitét szolgálta.

A veszélyes nézetekre egy 1854-ből való miniszteri átirat is felhívta a közfigyelmet. Az átirat megfogalmazása szerint a nazarénusok tévedésben vannak a templomról, a papról, a keresztségről, az esküről, a házasságkötésről és a katonáskodásról való felfogásukban. Egyben elrendeli, hogy ha a papok ilyen tévelygőkre akadnak, jelentsék a minisztériumnak.

Az átirat, illetve a rendelet alapján a pacséri lelkész 1855 májusában jelenti is, hogy egy Krémer Antal nevű egyén a kihirdetett tilalom ellenére terjeszteni kezdte a tiltott tévelygést. A megátalkodott sikeresen ténykedik, bizonyosság erre, hogy a nazarénusok felekezete, vagy ahogyan ők emlegették magukat: a hívők, azaz a hívők gyülekezete volt az egyetlen felekezet a faluban, amely nemcsak a magyarok, de a pravoszlávokhoz hűségesen ragaszkodó szerbek közül is igen sok hívet tudott toborozni. Az idő azonban velük is megtette a magáét. Számuk ma már mindössze egy fő. Halálával végérvényesen meg fog szűnni a falunak ez a színfoltja is.

A házak száma a századforduló végére valamivel több, mint 1000-re szaporodott. Túlnyomó többségében persze csak amolyan

A 989. sorszámú ház

szegényes, alacsony, vert falú, nádfedeles falusi ház, de a benne lakóknak mégis kedves, és – ha nem is mindegyiknek, de – sokuknak halálukig emlékezetes. Ennek igazolására álljon itt egy nemcsak szóban, de kérésre, buzdításra papírra is rögzített visszaemlékezés 1977-ből a pacséri Könyves Kálmán utcában található 989. sorszámú házról.

Nem tudom, hogy kit milyen érzések fűznek a régi otthonhoz, de ha én visszagondolok azokra az évekre, amelyeket anyám védelme vagy védő szárnyai alatt eltöltöttem, mindig valami bizsergő, jóleső melegség önti el szívemet az édes otthonra gondolva.

Úgy írom le azt a házat, hogy ha valakinek kedve tartja megkeresni most vagy bármikor a jövőben, könnyen rátaláljon.

Ha elindulunk a vasútállomásról be a faluba, jobb kéz felől az első széles utcába befordulunk, s lemegyünk egészen a völgyre. Itt a hídon áthaladva felfelé indulunk a domboldalon lévő széles utcában a jobb oldali első házig. Ez a ház a Mike János tulajdona a jelen időben, és pálinkafőző van most itt. A mi gyerekkorunkban Mike István szárazmalma volt itt. A ház megett van egy kis utca néhány házzal. Ha itt elindulunk be az utcába, bal kéz felől az első háznál álljunk meg, és nézzük meg jól. Ez volt az én szüleimnek a háza 1905-től 1928-ig, amikor azért adták el, mert kivándoroltak Brazíliába. Azután sűrűn cserélt gazdát a ház, míg végül egyik unokaöcsém, Makai Józsi vette meg, és most az ő tulajdona. De ki tudja, meddig? Ki tudja kié lesz majd évtizedek múltán?

A ház az utcáról nézve igen magas. Kicsiny ablakai a magasból úgy néznek le az utcai járókelőkre, mint óriás a törpére. A kiskapu olyan, mint a többi kiskapu. Festetlen, gyalulatlan, az idő múlása igen meglátszik rajta, mert nagyon viharvert állapotban van. És mégsem olyan, mint a többi! A kilincse kívülről rendesen állt, olyan igen régi, girbegörbe fajta, nem sima, mint a későbbiek. Hanem belülről fordítva volt a kapura felépítve. Úgyhogy a kilincsrre, ha rátettük a kezünket, nem lefelé kellett nyomni, hanem felfelé emelni, hogy nyisson. Aki ezt nem tudta, de be akart jönni hozzánk, bizony sokat bajlódott a kilincessel; ezen mi, gyerekek igen-igen jókat mulattunk.

És a nagykapu?

Az is csak úgy volt összeácsolva, mint más szegény ember nagykapuja. A deszkák fekvő helyzetben voltak beállítva a két oszlop közötti két erősebb fába. Az egész nagykapu vaskarikával volt odaerősítve a tartóoszlophoz.

Ha felmáztunk az ablak alatt a téglarakásra, és elnéztünk a folyó felé, igen szép tájat láthattunk. Az utca túlsó oldalán lapos kertek húzódtak le egészen a folyóig. Igen szépen lehetett látni a folyón túl is a kerteket, az egész zöld domboldalt. A kertekben fák, a domb tetjén ismét házak sorakoztak.

Ha balra néztünk, a vasútvonal volt látható a magas töltéssel és a nagy híddal, amely alatt átjáró volt, és a folyó is átfolyt alatta. Nagyon szerettük innen nézni, ha jött a vonat. Füstölgő kéményét és zakatoló kerekeit nem győztük csodálni. Hát még mikor fűtült is! Ez volt csak a nagy élvezet!

Az udvar a kapu felé igen lejtős, ami igen előnyös nagy esőzések és hóolvadások idején, mert a víz mindjárt leszalad, és nem marad sáros az udvar.

Bemenvén a kapun jobb kéz felől, az utcafal mellett a kert húzódik. Szép nagy kert. Első részében, mindjárt elől, van a kút. Itt egy darabon lapos, de távolabb magas a kert. Amikor szüleim megvették a házat, az udvar is olyan magas volt, amilyen magasan állt a ház és a kert távolabbi része. De a szegény embernek minden idejét ki kell használni. Ha apánknak máshol nem akadt munkája, otthon vályogot vert a családdal. Erre használta föl a ház előtti földet. Tavasszal, amikor igen keresett volt a vályog, nálunk mindig kapható volt. 1905-ben a szüleim a házat 360 forintért vették, de ezt az összeget apám sokszorosán kiárulta a vályogból.

Balra a házat látjuk, ahová hat lépcsőfokon lehet feljutni az udvarból. Ha rátekintünk a konyha ajtójára, mindjárt látjuk, hogy amolyan Noé idejéből itt felejtett ajtó, ami ide ugyan megfelel, mert a konyhának nyitott kéménye lévén, meleget úgy sem tarthat. A konyhába belépve elől egy tulipántos láda, amellyel valamelyik nagyanyánk ment férjhez fiatal korában. A kémény alatt, a falban óriás patkó alakú bevágás van, ide tányérok, tálak, bögrék és kislábasok

sokasága volt szegre aggatva. Ennyi tányérra és edényre bizony nagy szükség volt, mert kilencen voltunk testvérek, és még egy-egy nagy-mama is igencsak akadt a háznál.

A konyha jobb oldalán, szintén a kémény alatt, széles padka és a kemenceajtó, e mellett a külső sarokban katlan, ahol óriási vaslábosban vizet szoktunk melegíteni mosáshoz vagy más alkalmakkor. A kemenceajtó előtt pedig a háromlábú vaslábon a vaslábosban főtt az étel, vagy sült a szalonna vagy tojás kolbászkarikákkal. Szóval, amit gyorsan el lehetett készíteni. A kemencében szalmával, a katlanban kukoricatuskóval, a vasláb alatt pedig kukoricacsutkával vagy faágakkal tüzeltünk.

A konyha bal oldalán is padka húzódik a kemence szája előtt. Itt, a külső sarkán a padkának van egy kezdetleges tűzhely, ahol anyánk nyáron főzött.

A kémény alól visszalépve jobbra is, balra is szobába vezető ajtó. A konyha egyetlen bútordarabja a tulipántos láda, amelynek az volt a rendeltetése, hogy a mosni való ruháinkat raktuk bele.

A hátsó szoba bútorzata: négy ágy, középen a fal mellett asztal és székek. Ezek apám készítményei. Az asztal felett a falon tükör, mellette a falinaptár. Egy igen kicsi ablak szűri gyéren a világosságot.

A konyha felőli sarokban a búbos kemence. Mellette a tűzhely, ahol télen fő a leves.

Található még a szobában néhány akácfából készült, alacsony négylábú kisszék, amelyek végébe lapos vasat szoktak beütetni, hogy morzsolni lehessen rajtuk. Abban az időben ezek voltak a kézi kukoricamorzsolók, mert gépekről még nem is álmodoztak.

Az első szobába lépve völgyre néző ablakokat látunk. Az ablakokon valami függönyféle széles fehér-lila csíkozattal, ami anyánk leánykori báli ruhájából készült. A két ablak között a falon nagy tükör. A tükör és az ablakok alatt karos fapad kínálja az ülő- vagy a fekvőhelyet. A két utcai sarokban ágyak magasan felvetve. Mindkét ágy belső végénél szekrény. Az ajtó megett a sarokban kiskaszli, fölötte a falon sétálós falióra. A szoba közepén görbe lábú asztal, mellette négy szék. Az ajtó felől az asztal végénél áll a varrógép. A búbos kemence tetején hatalmas rézmozsár, a falon szegre akasztva apánk réztrombitája.

A ház tetejét nád takarta, csak fent a gerincen húzódott végig nyolc-tíz sor apró cserép, amelynek az utcai végére kerepelő szélkereket szereltek a fiúk.⁷⁷

Ilyenek épültek szinte a XX. század derekáig, csak a tetőre került – az 1920-as, 30-as évek tájékától – nád helyett cserép. Nádfedelees, szabadkéményes házzal egyébként még a XX. század második felében is lehetett találkozni, bár ekkor már igazán ritkaszámba ment eredeti, átépítetlen, XIX. századi nádtetős házra akadni. Az utolsót 1955-ben vagy 6-ban bontották le, alakították át. A nádtetős, szabadkéményes ház emléke azonban még igen sokáig nagyon is elevenen élt.

Az én édesapámnak a háza az nádfedelees ház vót. Két szoba, konyha vót. A konyha nyitott kémény vót, és a... a szobákba, mind a két szobába banyakeméncé vót. És a... ottan fűtöttek, a konyhábul... azt a két keméncét. Oda behordtuk mink a szárat vagy szalmát, vagy ami vót, és avval vót fölfűtve. Ezek nyitott kéményék vótak. Erre én

- ⁷⁷ Tóth Rozália írásos visszaemlékezései 1977-ből.

Nádtetős ház

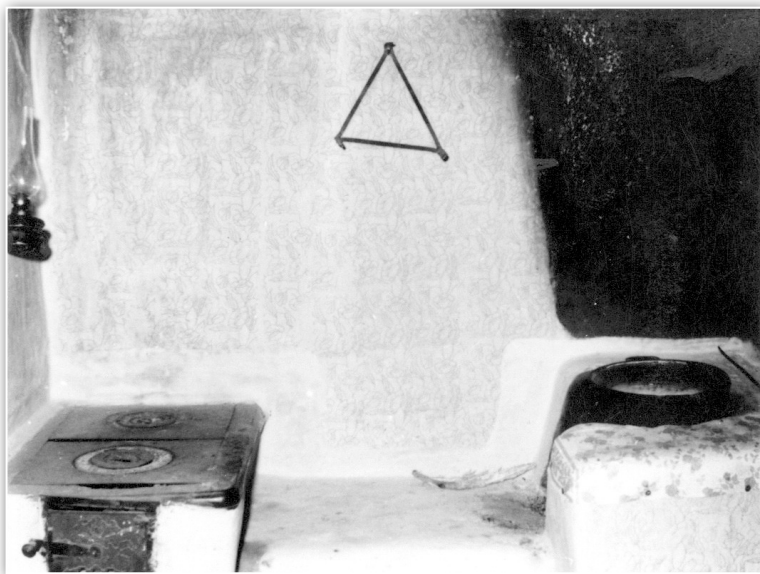
emlékszék, hogy a nyitott kémínyéné, ott füstölték a húst disznóvágás után. A pallás még azér emlékezetes vót, mer nádas vót a háztetőnk, és nyáron igen jó vót ott fönt, mer ott hűvös volt, télén még viszont meleg vót, mer ott fönt szoktunk egy kicsit morzsolni vagy valamit, ott a palláson, ott lehetett, mer nem vót ojan hideg.⁷⁸

A leggazdagabbak ferhérungos⁷⁹ keresztházait kivéve az 1960-as években kezdődő új típusú építkezésekig a házak végházak voltak, és a porta utcai oldalának bal, illetve az átelleni oldalon a jobb sarkában álltak, miközben homlokzatukkal és egy vagy két kicsi ablakukkal az utcára néztek.

A porta hosszában épült végházak tagoltsága a tulajdonos vagyoni állapotára is utalt. A szegényebbek szoba-konyhás kis házai mellett a módosabbak háromosztatú nagy házai sorakoztak sokszor *ganggal*, oldalszobával, sőt a kocsibejárón túl, az udvar másik oldalán, a házzal átellenben nyári konyhával is ellátva. A háromosztatú végház utcára néző elülső szobáját *nagyház*nak, a hátsó pedig *kisház*nak nevezték. A két szoba között volt a konyha.

■
⁷⁸ Kracz Lajos
bácskossuthfalvi
lakos visszaemléke-
zései. Hangfelvétel
1984-ből. A további-
akban: Kracz Lajos.

⁷⁹ Olyan ház, amelynek
falain 50–60 cm-es
magasítással képez-
ték ki a tetőteret.

Katlan

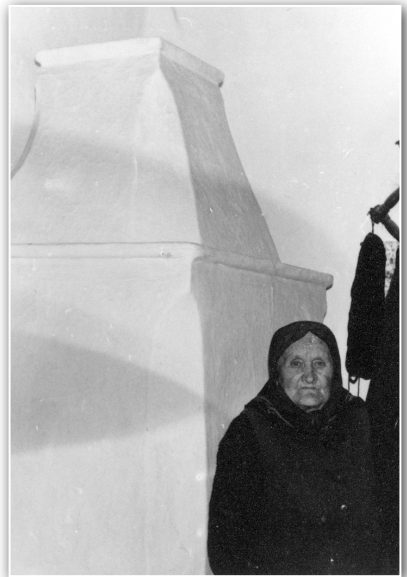

Nekünk is abba a házunkba két szoba vót, közepin meg egy konyha, de az a szabad, nyitott konyha, oszt āra is kemence meg hátra is kemence, itten meg padka. Annak a padkának vót alatta oan hamutartó, a kemencébű oda gyött bele... , azt a paraszat mingyá..., maj másnap lett oszt kivíve, meg emittend is katlany, ott a nagy katlany, itten meg a kis kasztrós katlany. Hát abba főzött anyám. Szalmával tüzeltünk, oszt akkor, hogy miféle ítel lehetett, de emlékszek rá, ojan tiszta valami, oan kis csóva szalmákat csinátunk, hogy nagy láng ne legyen, mer kifut.⁸⁰

Régebben, úgy az első világháború végéig, de sok helyen még azután is, egészen a 30-as, 40-es évekig ennek a középső résznek csak a hátsó fele volt a konyha, elülső része amolyan mai értelemben vett belépő, előszobaféle volt, *pitvar*, ahonnan nyíltak az ajtók a szobákba jobbra is, balra is.

Amíg csak a középső rész hátsó fele volt a konyha, addig az nyitott is volt, vagyis „*szabad kímín vót, nem vót lécsukva. Lē vót bótolva, mint a pince, a közepin vót hagyva juk, oszt [a füst]*”

■
⁸⁰ Markus Lajos pacseri lakos visszaemlékezései. Hangfelvétel 1972-ből. A továbbiakban: Markus Lajos.

Búbos és sarkos kemence

*ott mēnt ki.*⁸¹ Két oldalán, már tudniillik a konyha két oldalán egymással szemben 50–60 cm magas *padka* volt. Ez szolgált tűzhelyül, mert tüzet akkortájt még nem zárt tűzhelyben, hanem csak úgy szabadon, a főznivalót magában tartalmazó *vászonzafizik* köré, vagy legföljebb a háromlábú *vasláb* alá raktak. Ha vége volt a főzésnek, és a parázsra tovább már nem volt szükség, a parászat a padka végébe épített *katlanba* söpörték, ahonnan – miután teljesen elhamvadt – kihordták a *ganéra*.

És mivel tüzeltek az ilyen „tábori”, hogy ne mondjam „barlangi” körülmények között? – tehetnénk föl a kérdést jogos kíváncsisággal. Az első világháború végéig igencsak *árvaganéval*, vagyis a marhák legelőn elhullajtott trágyájával. Ezt előbb összeszedték, „*légázolták, a napon megszáritották, oszt akkor szépen négysejletébe kivágták ásóval. Mikor főzni kellett, akkor a gyerekeknek: – Hozzá bé, fijam, egy-két darabot!*”⁸²

Az 1905-ben született Tóth Rozália 1977-ben erre így emlékezett vissza:

A háború alatt egyszer elmentünk Feri öcsémmel felibe tőzegganét taposni. Ez is tűzrevaló volt. Evvel is a vasláb alatt tüzeltek, mégpedig olyan formában, hogy a vaslábban főtt a lábasban valami paprikásféle, mellette a tűz mellé állítva köcsög alakú cserépfazékban, azt vászonfaziknak híttuk, a húsleves, egy másik fazékban a töltött káposzta, és még ami volt. A tőzeggané nem égett lánggal, inkább parázslott. Apáink erre szokták mondani a mi gyerekkorunkban: marhaszarral főzték a finom húslevest.

Hogy hogy csináltuk a tőzeget? Elmondom.

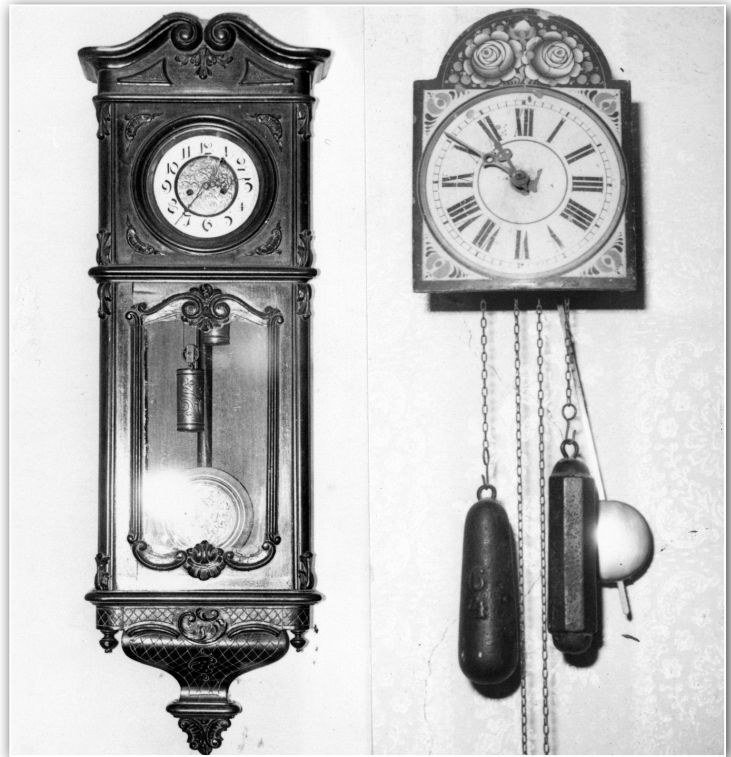
Az udvar sima részén, pormentes helyen, ujjnyi vastagon elszórtunk búzapelyvát és töreket. A törek a szalmának az aprója és a levele; az akkori cséplőgépek ezt különválasztották a pelyvától is meg a szalmától is. Azután a gazda kihordta az istállóból az erre a célra összegyűjtött tehéntrágyát. Ezt vaslapátokkal elterítettük az elszórt pelyván, töreken úgy, hogy vastagságra körülbelül egyenlő rész legyen pelyvából, ganéból. Azután újra megszórtuk pelyvával és törekekkel. A további dolgunk az volt, hogy mezítláb addig tapostuk

■
⁸¹ Kraczk Lajos.

⁸² Kraczk Lajos.

ezt az összeállított vegyes mindenfélét, amíg egy óriási palacsinta nem lett belőle. Amikor a töreket és pelyvát a trágya annyira átnedvesítette, hogy egybe állt az egész, akkor a munka első része kész volt. A gazda azt mondta, hogy két nap múlva jelentkezzünk, és majd csináljuk tovább. Amikor jelentkeztünk, a gazda fogott egy éles ásót, és vagdosni, szabdalni kezdte a nagy lepényt olyan tízszer húsz centis darabokra. Ezt nekünk kellett csomóba úgy összerakni, hogy közte a levegő szabadon járjon, hogy minél előbb megszáradjon. Szerencsénk volt, nem volt eső, és így gyorsan megszáradt. A felezéshez már anyánk is eljött. A gazda is örült, meg anyánk is. A gazda kocsival hazaszállította a mi részünket. De a mi anyánk már nem főzött vele, hanem a katlan alatt lett eltűzelve lekvár főzéskor, mert annak jó a csendes tűz.

Faliórák

A szobák mennyezete ebben az időben még gerendás volt. A szobák konyha felé eső sarkában állt a konyhából fűthető öblös, búbos *banyakemence*, a gyerekek számára télidőben biztonságot jelentő és meleget árasztó *kuckóval* és az öregek számára ücsörgésre, hátmelengetésre alkalmas *padkával*.

A kemence átelleni oldalán, a *nagyház* utca felé eső sarkaiban álltak egymással szemben a magasra vetett ágyak. Közöttük, a szoba közepén hosszúra állítva az asztal, két oldalán két-két támlásszékkal. Az utcára néző két ablak alatt (ha volt) a kanapé, esetleg virágállvány. A szoba negyedik sarkában, az ajtó mögötti részen állt a háromfiókos *sublót* szépen *slingelt*, *kilukbacaknizott* fehér terítővel leterítve, és a ház asszonyának becsesebb üvegpoharaival, féltettebb bögréivel, *findzsáival* telerakva. A sublótot a századforduló tájékán a *sifanér* vagy másik nevén a *fennálló* váltotta fel.

Mink sifanér, úgy híttuk. – Hozd ki a sifanírbul, benn van a sifanírba... Hozd az inget, vagy mit tudom én, ha van, mer ott vót a ruhánk ěrakva a sifanírba. De hallottam még, hogy öreganyám... az meg fennálló. De hát akkor néztünk mink gyerekik, hogy mi jis az a fennálló. – Hát hozdad mán! – ugi idegeskedett.

– De hát, hát mi jaz?

– Hát ahun van ni!

De mondom, én csak úgy tudtam, hogy sifanér. Maj később osz lett szekríny. De a mi időnkbe [első világháború előtt – P. A.] ez jobban sifanér vót.⁸³

A falakon néhány fénykép, tehetősebb családoknál egy-két olajnyomat, katolikusoknál szentkép, *házi áldás*, és – ha tellett rá, akkor – *sétálós falióra*.

És amíg a ház (típusa, szerkezete, építése) alig változott valamit a XIX. század utolsó negyedéig, végéig, addig a falukép szinte évről évre szépült, kiegészült. A kertek, az udvarok, az utcák, a völgyek fái az évek, évtizedek múlásával kiterébélyesedtek, kilombosodtak, és a kezdeti kopárságot lombsátrak, ligetek váltották fel, színesítve ezáltal a falukép kezdeti szürkességét, egyhangúságát. A század

■
⁸³ Markus Lajos.

utolsó éveiben, évtizedeiben azonban föllendült az építkezés. Az addig uralkodó végházak mellett megjelentek a keresztházak. A módosabb gazdák, a tehetősebb mesteremberek, kereskedők mutatósabb, ekkortájt divatozó stílusirányzat (neobarokk, neoreneszánsz, neoklasszicista, szecessziós) szellemében építtettek maguknak ferhérungos⁸⁴ lakóházakat, illetve ilyen szellemben csinosították, alakították át meglévő házaikat.

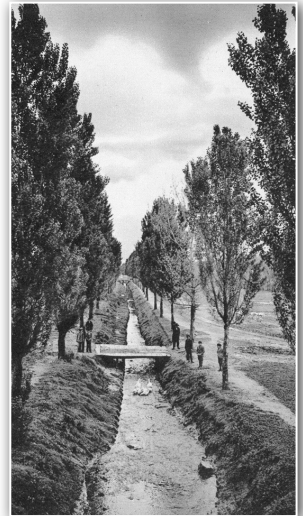
Nem tettek másként az intézmények, a testületek sem. Ilyen szellemben épült fel 1898-ban a református fiúiskola és kántortanítói lakás, 1907-ben a községi óvoda, az 1945-ben lebontott népház, az orvoslakás stb.

És ha csak jelképesen is, de a szűkösebb anyagi lehetőségekkel rendelkezők is próbálták követni az új ízlést, próbáltak – mint ahogyan ma is próbálnak – lépést tartani a divattal.

Ilyen vagy talán még nagyobb mérvű átalakítást csak az 1960-as évektől lehetett/lehet tapasztalni. A 60-as évektől a falukép és azon belül a falusi ház is sokat változott, mondhatnám: városiasodott. Az utcák járdáit, útfelületeit kibetonozták. Az udvarokat, háztartásokat vezetékes vízzel látták el, az esti homályt, az éjszakai sötétséget már nem a mécses, illetve a különféle lámpák pislákolá-

■
⁸⁴ A német Erhöhung
 elferdített alakja.

A valamikori
 Hunszinger üzlet
 és a völgy

A fenti képen a valamikori községi óvoda, ma piactéri iskola, mellette az 1945-ben lebontott népház.

A középső képen a valamikori kántorlakás és református fiúiskola, Piger-iskolának is nevezték a benne élt Piger Zoltán tanítóról, ma óvoda. Alul utcarészlet a Szerb faluban.

sa, hanem a villanyégők fénye szünteti meg, az ismerősök közötti kapcsolattartást pedig a személyes találkozásokon kívül a telefon is megkönnyíti, lehetővé teszi. A XX. század végén nincs ház, háztartás rádió és televízió nélkül, de a közlekedést se lóháton, lovas kocsin bonyolítják már, hanem kerékpáron, motoron és legfőképp személygépkocsin, a teherszállítást pedig traktor vontatta pótkocsin, teherautóval. A XXI. század csodája pedig az okos telefon, a számítógép, illetve az internet. Ezek révén a kapcsolattartás még inkább személytelenebbé vált.

Megváltozott a lakóporta képe is. A régiebb típusú, a porta hosszához illeszkedő, kétereszes, tűzvéges házak mellett – sőt az átépítések révén azok helyett is – egyre szaporodnak a városias jelleggel bíró sátor tetős, padlásszobás, valamint emeletes házak. A paraszti gazdaságban oly fontos szerepet játszó melléképületek: *istállók, ólak, górék, fészerek* is átalakulnak. A hagyományos paraszti gazdálkodást részben ipari, részben pedig korszerűbb, nagyüzemi szinten szervezett tevékenység váltotta fel. Ezekben a gazdaságokban már a munka végzésére szolgáló igaerőt sem a lovak biztosítják, hanem gépek pótolják.

Mindehhez persze nemzedékek szívós kitartása, buzgó szorgoskodása volt szükséges. Az új életre vállalkozó idetelepülők, csakúgy, mint utódaik – ha lassan is, de állandóan – gyarapodtak. Gazdasági fejlődésükben látványos változást először az 1848 utáni birtokrendezés, illetve az úrbéres robottól való megszabadulás hozott. A március 15-ei pesti forradalom hírei arra kényszerítették a bécsi kormányt, hogy eleget tegyenek a magyar követeléseknek, és megadják a kért engedményeket. Ezek egyike, talán a legfontosabbika éppen az azonnali jobbágyfelszabadítás kimondása volt. A volt úrbéres földek minden kártérítési kötelezettség nélkül kerültek a jobbágyok kezére. A kártérítést ugyanis az állam vállalta magára (de azért pótdadó formájában a polgáraival fizettette meg).

A nyomásos gazdálkodás felszámolása, a kihasználatlanul heverő parlagok feltörése, a kapitalizálódó gazdálkodás falun is érzékelhető lendülete őseinknek az új lehetőségekhez való viszonyulását is befolyásolta. Az 1850-es években végrehajtott tagosí-

tással végképp eltűntek a legelők és az ugarföldek. A hónapokig elhúzódó nyomtatást a hetek alatt befejeződő gépi cséplés váltotta fel, a szárazmalmokat pedig az 1891-ben örölni kezdő gőzmalom tüntette el. A kapitalista gazdálkodás lendülete a lakosság mentalitását is befolyásolta. Folyamatosan szaporodtak a kisipari műhelyek, nyíltak a boltok, üzletek; temetkezési és kiházasító egyesület, valamint önszegélyező egyesület alakult, sőt 1907-ben az Országos Központi Hitelszövetkezet keretében egy virágzó hitelszövetkezetet is létrehoztak.

Felgyorsította a falu gazdaságának vérkeringését, ezáltal pedig fejlődését az 1869-ben megépült, és a pacséri határ nyugati szélét érintő Alföld–Fiumei Vasút szeged–szabadka–zombori szakasza, az 1895-ben elkészült és a falu közepét átszelő bajmok–ómoravicai kövesút, de még inkább az 1907–8-ban épült, és 1908. december 23-án a forgalomnak átadott, közvetlenül a falu keleti szélén elhaladó szabadka–gombosi vasútvonal, közismertebb nevén az Angyal Bandi. Ennek pacséri szakaszával kapcsolatosan, pontosabban a pacséri nagy völgyön áthaladó vasúti töltés megépítése kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a töltés megépítésében 52 pacséri fuvaros hét hónapig tartó áldozatos munkája is benne van. Nem csoda hát, ha Pacsér a XX. század első évtizedeinek dinamikus éveiben két vasútállomásával valóságos vasúti csomópontnak számított, ahol a vidéki piacra is termelő kisipari műhelyek, a lakossági szükségleteket a legmesszebb menőkig ellátni igyekvő boltok, kereskedések mellett gőzmalom, két szikvízgyár, két tejfeldolgozó üzem és egy, állítólag Bécsbe is, Pestre is szállító, szeszfőzde üzemelt. Mindezek pénzügyi hátteréül a már fentebb is említett két hitelszövetkezet szolgált. Az egyik mint az Országos Hitelszövetkezet tagja, a másik mint önszegélyező egyesület.

Hozzájárult a fejlődéshez, a gyarapodáshoz, a gazdasági föllendüléshez a mezőgazdasági gépek, elsősorban a cséplőgép és a különféle vetőgépek elterjedése, valamint a faekét fölvtálo vaskék megjelenése is.

A gazdasági föllendülés természetesen szellemiekben is realizálódott. Egyre több pacséri került középiskolába, szerzett magának

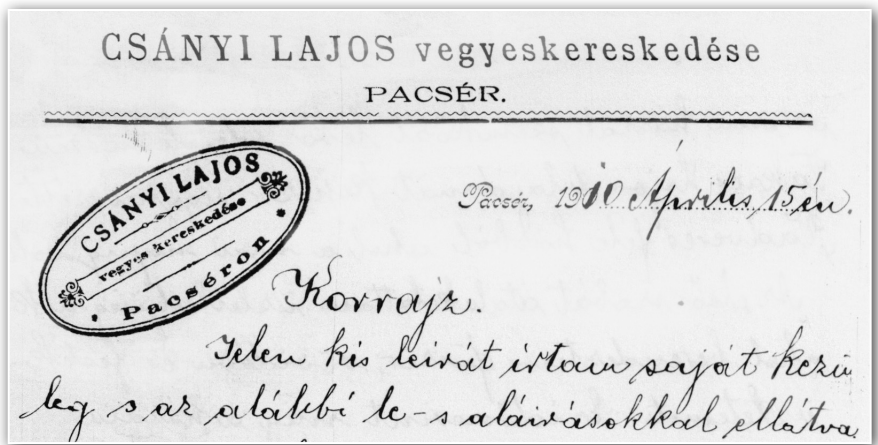
egyetemi oklevelet, és mint pap, tanító, tanár, orvos, bíró, ügyvéd, mérnök eljutott a világ minden részébe. Közülük egy, név szerint dr. Csányi József éppen a kibocsátó Kisújszállásra került orvosnak.

De a múzsák is meglátogatták Pacsért. Gondoljunk csak a XIX. századvég jeles prózaírójának, a nagy tehetségű, de fiatalon elhunyt Papp Dánielnek, Bácskossuthfalva szülöttjének pacséri vonatkozású történeteire, és az aljegyzőség mellett helytörténeti kutatásokkal és megyei jelentőségű folyóirat szerkesztésével is foglalkozó Dudás Ödönnek pacséri éveire.

De úgy vélem, azt is itt kell megjegyeznem, hogy ez idő tájt (1878) a pacséri nemesek közt akadt egy olyan tudományt pártoló egyén is, név szerint Szutsits Lajos földbirtokos, aki a pacséri határban fekvő és telekkönyvileg a nevében szereplő összes ingatlan vagyonát, azok összes járulékaival és tartozékaival együtt a Magyar Tudományos Akadémiára hagyományozta.

Egyébiránt a pacséri földesurakról is elmondható, hogy nem értették meg az idők szavát. A jobbágyszolgáltatásoktól megfosztva egyre jobban elszegényedtek, és birtokaikat eladogatván elköltöztek. Így lett 1870-ben az Odry (más adat szerint Vojnics) család kúriájából községháza (ma egészségház). Vele átellenben épült fel ugyanabban az évben a községi jegyzőlak (a mai helyi iroda és a helyi közösség épülete).

Csányi Lajos kereskedő
cégbélyegzője
és cégjelzéses
levélpapírja 1910-ből

A SZABADSÁGHARC MÁSFÉL ÉVE

Megelőzte mindezt az 1848/49-es szabadságharc. Hogy ennek eseményeiben miként és milyen mértékben vettek részt a pacsériak, illetve, hogy ez alatt a másfél év alatt Pacséron mi minden történt, nem tudjuk. Írásos adat egy 1849. december 11-én a pacséri református iskolában tartott vizsgálatról készült jegyzőkönyv halvány utalásán, valamint a református, illetve a katolikus halotti anyakönyvekben közölt szűkszavú ténymegállapításokon és a szomszédfalú, Ómoravica akkori tiszteletesének, Herceg Ferencnek a feljegyzéseiben olvasható rövid utalásokon kívül – ez ideig nem került elő. A jegyzőkönyv szövege a következő:

1849. Tavasszal az akkori, örökké gyászos emlékezetű körülállások vizsgálatot tartani nem engedvén – tartatott 1849. dec. 11-kén, melybe Búza Endre fi gyermekek tanítója betegsége miatt is – melybe a nyári fél év nagy részén szenvedett – igyekezetének igen csekély, Beke Pál leánytanító pedig szembetűnő bizonyosságát adta. Ujlaki Sándor sk.

A református halotti anyakönyvbe 1849. március 12-én a következőket írták:

Erdei Péter 50 éves, meglőtték

Csányi Ferenc 41 éves, meglőtték

Fülöp Sándor 29 éves, meglőtték.

A megjegyzés rovatban mindhármuknál: *A Sziváci határban lövettek meg, s ott maradtak. Rokonaik hozzájuk nem közelíthetvén a dühöngő zavar miatt.*

Szeptember 11-én pedig ezt:

Janó Ferenc, Bálint fia, 4 hónapos

85 Csak érdekességként említem meg, hogy a szabadságharc hadügyminisztere, Mészáros Lázár annak a Mészáros Jánosnak volt a fia, aki 1799-ben tízezer-néhányad magával megvette Pacsért, és nemesi előnévként használhatta is a falu nevét. Három fia közül a középső volt Lázár, a hadügyminiszter. Legidősebb fia, Dániel Bács vármegye táblabírája volt, és 1837-ben halt meg. Pacséron helyezték örök nyugalomra. Sírkövére az 1990-es évek derekán bukkantak, amikor a hívek kitisztították, rendezték és bekerítették a katolikus temetőt. A legkisebb fiú neve Antal volt. Róla azt tudjuk, hogy a Napóleon ellen szervezett 1809. évi nemesi insurgents (felkelt) sereg Bács megyei csapatában főhadnagy volt.

A megjegyzés rovatban: *Szaladáskor halván meg, utólagosan íratott be.*

A katolikus halotti anyakönyv 1849. márciusi bejegyzése:

Boda Julianna 60 éves.

A megjegyzés rovatban: *A szerviánok által agyonlövetett.*

A szöveg tárgyunkat érintő mondatának mindent összegző, tömörségében is sok mindenről árulkodó részei: a *düngő zavar*, illetve *tavasszal az akkori örökké gyászos körülállások...*

Kár, hogy Ujlaki Sándor pacséri tiszteletes nem volt egy kicsit bőbeszédűbb.⁸⁵ Ezzel szemben a szomszédos Bácskossuthfalva tiszteletese, Herceg Ferenc nemcsak figyelt, de mindent föl is jegyzett. Az 1849-es nagy szaladással kapcsolatos helyi eseményeket naplószerűen rögzítette.

A nagy szaladásról egyébként azt kell tudni, hogy amikor 1849. január 17-én a bácskai hadtest Vécsey Károly tábornok vezetésével elvonult, a magára maradt délvidéki magyarság a szerbek kegyetlenkedéseitől való félelmében január utolsó napjaiban, rettentő zord és hideg időben kétségbeesett menekülésbe kezdett. A naplószerű följegyzésekből a Pacsért érintő részek egyike 1849. március 2-áról való:

A családdal és a szabadságharccal is kapcsolatos a Historia Domus alábbi bejegyzése: „Mészáros Ignác (1854. I – 1865. I.): Jóllehet a pacséri Mészárosok nemes famíliájából volt, mégis elment innen Tata-

házára, majd onnan 1869-ben Topolyára, innen pedig 1878-ban Kanizsára, ahol mint prépostplébános 1889. nov. 3-án halt meg. Ez a Mészáros Ignác 48-as honvéd százados is volt, s mint ilyen Nagy

Sándor aradi vértanú tábornoknak szárnysegédje. Vitéz honvéd volt.”

A bejegyzés az említett Historia Domusnak a Pacséron valaha szolgáló papokról készült fejezetében olvasható.

Ha tekintetes Szalmásy Gyula úr hon nem marad, 's a' Pacséron 's Bajmokon szállásoló tiszt urakat különféle jó borokkal, likőrökkel, befőttek, méz 's más nyalánkságokkal el nem látja, 's a bitangoló pórnépet szinte naponként nem vendégli, Ómorovicán ház épen, ember életben alig marad.

Március 10-éről való a Pacsért érintő másik bejegyzés is:

Lovasainkat rögtön szalasztottuk Pacséra – a' kaponyai csata veszteséssel elszaladt szerbek gabonái, birkái, marháiknak összeszedése, 's Szabadkára szállítása végett kiküldött tiszt úrhoz – ki is dobot ütett, 's míg gyalogait rendbe szedte, 2 ágyút 60 huszár fedezetével megmentésünkre küldött.

E két bejegyzésből annyi mindenképpen kiderül, hogy ezekben a napokban szerb tiszték is, magyar csapattestek is állomásoztak a faluban. A pacséri tiszteletes bejegyzéseiből – *dühöngő zavar, örökké gyászos körülállások* – meg még az is, hogy nem lehettek valami békés, eseménytelen hétköznapok.

De mi is történt 1849 telén, tavaszán? Miért is voltak örökké *gyászosak a körülállások*?

A „NAGY SZALADÁS”

1848. december 2-án lemondadják V. Ferdinándot, és megkoronázzák az alig 18 esztendőös Ferenc Józsefet. Ezzel egyidőben a birodalmi vezetés valamennyi területen (Felvidéken, Észak- és Dél-Erdélyben, Galíciában, Bukovinában) támadásokat intéz, a birodalmi fősereget pedig Windischgrätz vezérlete alatt Pest ellen indítja. A hírre a magyar hadvezetés elrendeli, hogy a délvidéki hadak vonuljanak Pest alá, és védjék a fővárost. A bácskai hadtest parancsnoka, Vécsey Károly⁸⁶ tábornok 1849. január 17-én indult útnak. Elvonulásával azonban a délvidéki magyarság magára maradt, és a szerbek kegyetlenkedéseitől való félelmében, január utolsó napjaiban, rettentő zord időben kétségbeesett menekülés-

⁸⁶ Gróf Vécsey Károly az aradi vértanúk egyike, akit az emlékezetes verbászi tisztgyűlésen tanúsított magatartása miatt – mellékbüntetésként, hogy végignézze és -szenvedje a többiek halálát – Haynau hadbírósa utolsó-nak végeztet ki. Az ok, amivel Vécsey gróf a mellékbüntetést „kiérdemelte” a következő volt: a kormány Debrecenbe való költözése után úgy döntött, hogy a Bácskában és Bánátban állomásozó hadtesteket visszarendeli, és a magyar főerőt a Tisza középső folyásánál vonja össze. Ez az itt szolgáló (eredetileg) császári tiszték többségénél lelkiismereti válságot okozott, mivel a rájuk váró feladatok a továbbiakban már nem a szerb fölkelők, hanem a császári alakulatok elleni harc

lett volna. Ezt az itt állomásozó csapat-
testek Verbászon
tartott tiszti gyűlé-
sén ki is fejtették, és
sokan – élükön gróf
Esterházy Sándor
hadtestparancsnok-
kal – ki is jelentet-
ték, hogy a császárra
tett esküjüket nem
szegik meg, és nem
hajlandók a császári
csapatok ellen har-
colni. A felbomlással
fenyegető helyzetet
Vécsey Károly, Lenkey
János és Baudisz
József fellépése men-
tette meg, melynek
eredményeként Es-
terházy vezérőrnagy
és mintegy negyven
tiszt távozott, de az
alakulat megmaradt
a magyar honvédség
kötelékében.

be kezdett. Erre a kétségbeesett futásra, fejvesztett menekülésre utal, emlékszik még ma is (több mint másfél évszázad távlatából) a *szaladás/nagy szaladás* kifejezés emlegetésével a szájhagyomány. Akad persze írásos nyoma is a történeteknek. Ezek közül az egyik mindenképpen az a bejegyzés, amely az *Omorovitzai Ref. Eklésia* presbitériumi üléseinek határozatait tartalmazó *II. Protocollumban* található edelényi Herceg Ferenc lelkipásztor megfogalmazásában a következőképpen:

1849-ik év első napján

a' Sz. tamási Szerbek Sánca 's tábora ellenébe Verbászon felállított sáncok alól a' Pest felé gyors léptekkel nyomuló Cs. K.. General Windisgrätz elébe felparancsolt Dommiguel [Don Miguel – P. A.] zászlóalj szállásoltatott helységünkbe; így a' gondnokválasztás szokás ellenére más napra halasztatott.

E' harcedzett Zászlóalj helységünkben örömmel fogadtatott 's magyarosan megvendégeltetett. Úgy hogy dél után 2 óraker dob perdülésre kirukkolt vitézek megköszönni akarván szíves vendégszeretetünket a' Moroviczaik helyett a' pignoczaikat éltették, 's a' szállításukra önként kiállott kocsikat tisztjük visszaparancsolta, nem tartván tanácsosnak a' rettentő hidegben nehéz fővel kocsikoni utazást.

Jan: 7-kén

Feketehegy és Verbász alól föltakarodván a' katonaság, Bácska és az alsóbb részek /:pars pro toto:/ a' szerbek rablásának 's gyilkolásának martalékul hagyatott. a'mint a' katonaság távoztával csak hamar ki is törtek sáncaikból Verbászt és Feketehegyet rabolták és égették – a' menekülni nem tudó, vagy nem akaró lakosok közül többeket megöltek – köztük az utcán életét szaladással menteni akaró Kereszthes József lelkészt agyonlőtték. Már Január: 29-kén Topolyát égették és rabolták – lakosai közül többeket leöltek – köztük a' papi segédet kivégezték, a' plébánost handzsárral annyira megvagdalták hogy a' fején 's nyakán ejtett tenyérnyi sebek begyógyultával is hivatala folytatására alkalmatlan lett 's defitentiába tétetett. Báró Krei [Kray – P. A.] ő nagyságát Topo-

Fecskefészek - vagy Morosón legyen ez a
mito' keperde? Egyrészen magának senki a' többi
egyhármegyeinek haszonokban élődon
Moresón. A' sarrisokat keperő iméresnek
Fecskefészek teendő földelliasára staver

Ezen egyházi gyűlésben egyházközi
leti fő pöbökárunknak tiszteletű főpöbök.
kárunknak tiszteletű Búrás Pál sol.
telkeve - egyházközi: 2.º aljegyzőnek
pedig Kasz Signorid gyömbel telkeve
vára választottak. -

1849.º év első májusi a' sz. tannai Korbek Ván,
era s tabora ellenib. Wöröszon felálliton Sárceck
alol a' Best file gyoro léptekhez nyomonuló C. Sz.
General Wändibörács elibe felparancsolt Dom.
omiquel Eszlelőli. Szállásosított helységekünkbe;
igy a' gondnok választás stobás ellenre más
megnyit halasztottak.

E'harazdratt Kászlelőli helységekünkben öröm,
mel fogadásoson s magyarással magyarással
kett. Nagy hogy dél után Szorakof dot példülésre
kirukholt pöbök megközömmi akorván stobas
veendő szorakosunkat s a' Moroviczait helyese a'
magyarássalok ellették, s a' szállásosított önkéne
szállott kocsikat tisztják vistora parancsola,
nem tarván tanácsosnak a' Nettentő bürögben
naház fővel kocsikoni itazást.

Say: E'harazdratt egyházi gyűlésben
Völye fassos leközömmi gondnokok s Clérközi
Elhelly egyházi hivatalos, gondnoknak
Sévák Stender. Egyházi fassos Bördái fassos
választottak. -

Feketehegy és Verbász alol föltakarodván a' ka,
tonaság, Bácska és az alsóbb részek: parv pro
toro: a' Korbek rablásának s gyilkolásának
marsalikul hagyatott. a' máris a' hatóság
savorsával csak hamar ki sörzsek Sárceck,
bol Verbászt és Feketehegyt rabolták és éges,
Fek

A II. Protocollum azon
lapja, amelyen az
1849. január elsejei
események olvashatók

lya földes urát ingre gatyára vetköztetve magokkal Bajsára hurcolták.

A bácsfeketehegyi eseményekről megrázó részletek felidézésével számol be Szilády János lelkipásztor *A feketehegyi reform. egyház 100 éves története 1785-től 1885-ig* címen írt egyháztörténetében. Ebből idézi Sárközi Ferenc *Az idők sodrásában* című kötetében⁸⁷ a következőket:

Néhány öreg nem akarta elhagyni a falut. Berhidai Keresztes József a magyar Református Egyház lelkésze a szaladás kezdetekor a magára hagyott betegekhez, aggastyánokhoz szaladt el, hogy rábeszélje őket is a menekülésre. Néhányat sikerült kocsira ültetve menekülésre bírni. Esteledni kezdett mire a paplakba visszatért. Kunhegyesről a telepítés időszakában ajándékba kapott harangot már hetekkel előbb elszállították Soltvadkertre, ahol a biztonság kedvéért elásták. A legfontosabb hivatalos iratokat elvitték Halasra és Moravicára. Csupán csak személyes holmijait kellett magához venni, mivel feleségét és gyermekét már korábban elküldte Soltvadkertre.

Amint kiért az utcára, akkor vette észre, hogy a menekülés útvonala el van vágva. A parochia kertjén keresztül sem menekülhetett, mert a végszomszédságban lakó két sváb a magyar egyház régi ellensége volt, akik amióta felgyújtották a paplakot és jegyzőlakást, különös gyűlölettel viselkedtek a jegyzővel és a lelkésszel szemben. Mérlegelve a helyzetet, visszament a parochiára és várta a fejleményeket. Besötétedéskor felkereste a szerb csapat két tisztje, és azt ajánlották, hogy legjobb lesz, ha híveit köverve ő is elmenekül, mert ki tudja, milyen garázdálkodó csapat követheti őket.

Berhidai Keresztes József megfogadta a jóindulatú tanácsot és (állítólag ingben, gatyában) a parancsnokok által megjelölt útvonalon menekült. Szabad útként a főutcát jelölték meg a tisztek az evangélikus imaházat érintve. Az evangélikus imaházzal szemközti kocsmában dorbézoltak a svábok a „Kossuth búcsú” örömére. Bittlingmauer Péter, amikor meglátta a haranglábhhoz érkező magyar lelkészt, a kocsmaudvarból vadászpuskával a kezében és falnak

■
⁸⁷ Sárközi Ferenc: *Az idő sodrásában*. Feketics, 2000, Feketics Művelődési Egyesület.

támaszkodva célba vette. Berhidai Keresztes József halálos sebet kapott és ott a helyszínen meghalt.”

Történt mindez 1849. január 23-án.

Pár nappal később, január 30-án Topolyán ismétlődött meg a vérengzés. Az ott történekről nem került kezembe a fentiekhez hasonló részletes leírás, de a plébániai hivatal halotti anyakönyve az 1849. évnek 30. napjára 42 esetben az elhalálozás okaként *az ellenséges rácok által megöletett/ Rácok által agyonlövetett/ Rácok által megöletett/ Rácok által elöletett polgár* megfogalmazást jegyzi be. A megöltek között van a moravikai lelkész által említett „*papi segéd*” Wlojnits János [Vojnits?] 26 éves topolyai segédlelkész is. A handzsárral agyonvagdalt topolyai plébános szomorú sorsára csak abból következtethetünk, hogy a január 30-án megölt 42 ártatlan áldozat temetését Fratritys Lőrincz bajsai plébános végezte, és még a későbbiek során is vidékről (elsősorban Bácsról a Szent Ferenc szerzetesrend áldozópapjai) jártak a topolyai híveket a szükséges szentségekkel ellátni.

Nem a kegyetlenkedés áldozata ugyan, bár közvetve talán igen, Bellányi Péter és Német Anna – *Sz. Tamási lakosok Topolyára futottak* – Jusztina nevű egy esztendő leánya, akit *Vargha Gaudencz Sz. Ferenczi áldozár Bácsbul* temetett 1849. március 30-án.

Topolya földesurának, báró Kray Nepumuki Jánosnak az elhurcolása, kastélyának feldúlása, kirablása viszont semmiképpen sem minősíthető másnak, csak kegyetlenkedésnek.

A fent kiemelt rész: *Sz. Tamási lakosok Topolyára futottak*, és Herceg Ferenc bácskossuthfalvi lelkész beszámolójának alábbi sorai is jól alátámasztják, hogy a szóban forgó kegyetlen és zord téli napokban Bács vármegye magára maradt magyar lakossága a fenyegetésektől, kegyetlenkedésektől való félelmében futott, menekült északnak Szabadka, Szeged, Mélykút, Halas, Csanád, Soltvadkert felé.

Ez olvasható ki a tiszteletes úr beszámolójából is: *Proximus ardet Ucalegon* – a közeli/a szomszéd Ucalegon (háza) ég – idézi Homeros Iliászából a Trója veszedelmére, a fenyegető vész közelségére utaló sort, majd így folytatja:

A' tűz világa, 's gyilkolás hallása népeimet megrémítette – kicsinyek nagyok sírása 's jajveszéklése közt a' gyülekezet nagy része Szabadkai Szállásokon, Mélykúton – Halason – Csanádon kereste menhelyét. Gondnokomat is a' pénztárral Halasra küldöttem – a' Jegyző, 's Anyakönyveket pedig a' Feketehegyi helység és egyház Jegyző és Anyakönyveivel miket hozzám biztosításul küldöttek föld alá rejtettem, – ezeket – az itthon zavarosban halászni maradtak ellen őrizni magamat hon maradásra határoztam. – Topolyáról a' rabló sereg ágyúikkal együtt Bajsára visszavonult, 's ez úttal Helységünket mellőzte.

De csak szusszanásnyi időre, mert

Febr: 25-kén

estve felé érkeztek helységünkbe Szejn igen mívelt és szerény őrnagy vezénylete mellett a' Csajkisták 's velük a' gyülevész őrsereg, mind jól készült szuronyos fegyverekkel. – Megérkeztükkel őrnagyuk az itthon szédelgő lakosokat dobszóval a' helység házához gyűjtötte, 's előttük katonáinak a' rablást kemény büntetés mellett megtiltotta – sőt a' magyarok közül öröket is rendelt 's őket felhatalmazta, hogy ha katonái parancsa ellenére táborukat ott hagyva rabolni mernének, szabadon agyonverhetik. E' parancssal katonáit ágyúikkal a' rom: cath: temető mellé helyezte – a' nemzetöröket pedig hozzájuk közel a Falu legfelsőbb részébe szállásoltatta – táborát helységünkkel pálinka, szalonna, és kenyérrel ellátta.

A rablást, fosztogatást tiltó intézkedésről egy 1849. február 21-én papírra vetett kiáltvány is tanúskodik, amelyen bal oldalon szépen virít a helység piros viaszpecsétje, jobb oldalon pedig a helység bírójának (Kiss János) és három esküdtjének (Györe József, Tóth István és Búzás Andrásnak) az aláírása. Az említettek által hitelesített okirat szövege a következő:

„Alolirtak hitelesen tészünk bizonytságot eröl: hogy a' Szerb tisztelt Kapitány Úr, általunk köz hirré téteti ezt: hogy mivel Pilaszanovits Lajos Urnak rendes lakása Baja városában vagyon – mely város a' Szerb Vajvodasági [sic!] hatóság alá önként adta magát;–

Abolimat hűvelsen térszint
bizonyosság eről: hogy a
Szerb tisztelt kapitány
Urn, általunk köz kirri tésen
ert: hogy onivel Bilapannov-
viro Lajos Urnak rendez
lakása Daja városában
nagyon - onelty város a kőst
Vajvodasági hárság alá
önkinn edna magár; -

etson abbul tisztelt
Bilapannoviro Urnak ezrál-
lafa minden nemü ingó
és ingatlan értekei - minden
féle vepély - lopás - rablás
ellen bárságba helyezze-
vödelni.

Ha pedig vglati mind
e melken is Bilapannoviro
urnak legkisebb baagyonéhoz
nyitni mévepreme; - az iis-
vins halállal fog onegbim-
zenenni. Kelt Ondoviroan 21.
Febr. 1849

Uff. János ml. Binó
György. Jozef E. Küstner
Sám. István E. Küst
János Andráss ml. E. Küst

A szerb kapitány
parancsára
közöttett kiáltvány

Azon okból tisztelt Pilaszanovits Urnak Szállása – mindennemű ingó és ingatlan értékei – mindenféleveszélj – lopás – rablás ellen bátorságba heljheztetődött.

Ha pedig valaki mind e’ mellett is Pilaszanovits Urnak legkisebb vagyonához nyúlni merészelné; – az tüstént halállal fog meg büntettetni. Kelt Omoroviczán 21. Febr. 1849.

A helység piros pecsétje

Kiss János mk Biró,
Györe Josef Esküt mk,
Tóth Istvány Esküt,
Buzás András mk Esküt”

Nitimur in Vetitum magis cupimusque negata – magyarul: Mindig a tilosra törekszünk, és a megtagadott dolgokat kívánjuk – idézi Ovidius szállóigévé vált sorát Herceg Ferenc lelkész úr, majd beszámolóját így folytatja:

A’ szerbek se maradhattak bőrükbe – a’ házakat pénz, öltöny, ’s fehérneműkből rabolni kezdték – mire köztük, ’s az örök közt verekedés keletkezett, 3 szerb tisztára agyonveretett, 4 halálosan megsebesített, – a magyarok közül bár közjük lödöztek – golyó vagy szuronyos fegyver által egy is legkisebb sérelmet nem kapott. – A’ megrettent Szerbek még ágyúikat is őrizet nélkül hagyva eszeszetten futottak széjjel, úgyhogy temérdek lerúgott bocskorokat találtak másnap az utcákon, ’s ha a’ lakosok nagyobb része széjjel menekvőben nincs, ’s ifjaink magokat rendes katonaság közé be nem soroztatják 5 ágyút minden munícióval ’s pénztárral csupa botokkal kezükre kerítnék. – A’ lármán tettes Szalmásy Gyula úrnál szállásoló tisztek megdöbbenve siettek bíránk, Kis János, helyettes jegyző, Decsi Dániel ’s egypár esküdt kíséretében a’ csatahelyre, a’ holtakat és sebesülteket a’ helység házához vitték, és kísérték, kik is másnap, míg koporsójuk elkészült az udvaron szemlére kitétettek.

Míg embereiknek halálokon, ’s különösen 12 éves káplárjoknak elvesztésén felbőszült szerbek káromkodva az utcákon magyarokra

lődözve, ágyúiknak a' falura szegezésivel, nép kiirtásával fenyegetődzve, rabolva sűrtek forrtak /:engemet is, lelkészt két ízben célba vettek:/; de bosszújoknak csak két lakos társunk lett áldozatja Szoboszlai János 20 éves ref: ifjú – és Márton takács rom: cath: / az alatt a' tisztek összeültek és szigorú vizsgát tartottak a' tett felett, és csupa gyanúból /:mert a' tettesek mint Józsa Bandi 's társai megugrottak:/ Szabó István, Sós István és Kis Sándor lakostársainkat, mint szinte helyettes jegyző, Decsi Dánielt is, ki egy sebesültet a' múlt estve kíséret közben arcul csapott befogattak, és vason Zomborba vitettek.

A' mérget még inkább keverte, 's a' bosszút még inkább forralta Kun István csődörös vallásukat sértő tudatlansági tette. Ki is, miután a' koporsók megkészültek, rajtok vallásos szokás szerint a' gertyák meggyújtattak – hogy ne égienek minden haszon nélkül, pipára töltött, náluk rosszul égő kapadohányát meggyújtotta. Meglátván a' Servián pap, nyakon csípve farba rúgta, két Servián szuronyos fegyverrel üzőbe vette, a' kerítésen keresztül kergették, a' kukorica szárkúpokat szuronyaikkal össze-vissza szurkálva keresték – majd egy házba, hova csakugyan szaladt, 's az ágy alatt ülő kotlóstyúkok mögé rejtőzött, követték, 's nézték is; de élte határa nem ott volt kimérve, 's halála neme meghatározva szemüket kikerülte.

Rettentő volt e' nap. Embereinket, kiket elő utó találtak irgalom nélkül karddal, puskágyával ütötték, majd mejjöknek szegezve agyonlövessel, -szúrással fenyegették, csizmáikat lábaikról lehúzták, szűreik 's egyéb öltönyeikből kivetkőztették, kizsebölték, marháikat, lovaikat, a' helység 2 csődörét is elrabolták, – 's mindezeket birkatürellemmel kéntelenített nézni és szenvedni a' fegyvertelen nép. De borzasztóbb volt az éjre gondolni. A' bosszú, pálinka, és bortól hevült vérengző nép dühe napnyugvással kétségen kívül irtóztató vérengzésben tör ki, ha tisztjük, kétes lévén a' más szemtjén törtéendő élethalál harc kimenetele, délután 2 órakor őt is kivégzéssel fenyegető fegyelmetlen csordát Pacsérra át nem szállásolja.

Hogy Pacséron mi történt – ahogy már föntebb is jeleztem –, nem tudjuk, de olvassuk tovább Herceg Ferenc tiszteletes úr beszámolóját!

Febr: 26-án

elmenvén rólunk az Isten ostora, nagy lélegzetet vettünk; de tőlük békés maradásunk nem volt. Táboruk élmezése, a' szünetleni szolgálat kocsival, lóval, gyalog és lóháton szörnyen terhelték kevés számmal hon maradt lakosainkat. Majd

Mart: 2-kán

Cs. K. General Drágics ő nagysága Bajmokról az ügyet 's hadi szerencsét veszélyeztető fegyelmetlen csordát táborából hazazavarván, a' Szivac 's Bajsa felé vonulók helységünket kíméletlenül rabolták – férfiakat, asszonyokat egyformán alsó 's felső öltönyeiktől, ágyneműiktől megfosztották, az őket szállító kocsisokat ülésükből letaszították 's lovaikat elhajtották. – Engemet is, lelkeszt tettes Szalmássy Gyula úr házába szorított 50 csavargó – 's míg Gyula barátom a' speizban porciónként méregette számukra pálinkáját, engem zongorázni készítették; 's az össze-vissza handramandrázott egyenetlen hangokon, fegyvereik agyát vixolt padlóhoz verve össze-vissza egyenetlenül ugráltak. Remek művészetemnek jutalma lön: hogy a' kalapomat fejemből, pipámat számból kérelem nélkül kivették, 's köszönet nélkül elvitték.

Itt megjegyzem, hogy ha tettes Szalmássy Gyula úr hon nem marad, 's a' Pacséron 's Bajmokon szállásoló tiszt urakat különbféle jó borokkal, liqueurökkel, befőzöttek, méz 's más nyalánkságokkal el nem látja, 's a' bitangoló pórnépet szinte naponként nem vendégli, Omorovicán ház épen, ember életben alig marad. Türelmit sokszor, igen sokszor el is vesztette a' különben igen jó kedélyű 's elmés barátom a' napontai szemtelen követelések miatt, – házát, magtárát, kertben üvegházát és mindenét magyar, szerb rablóknak hátra hagyva magát szökésre elhatározá. De lakásom hozzá tettem át, őt sor-sunk jobbra fordultával bízattam, 's kitartásra bírtam.

A remény mintha kezdett volna valóra válni.

Mart: 4-kén

Cs. K. General Dragics őnagysága Bajmokról megindítá táborát Szabadka ellen – előnyomulásukat a magyar örök hírüladák Gál ezredesnek – ki is katonáit elrendezve ellenük vezényelte. Kaponyánál egymást ágyúkkal köszöntötték. Rövid tüzelés után a magyarok szuronnal rohantak. A szerb tábor a legnagyobb rendetlenségben, a legközelebbi utat választva eszeveszetten szaladt Zombornak – A kocsikról lemaradt s eltévedt horvátok még Pacséron is kenyérért kínálták fegyvereiket. Bár elfáradt s kiéhezett katonáink őket nyomban nem üzhették; mégis mennyire megvetették ijedtüket, bizonyítják a magukról nem levetett, inkább lehasogatott zsupis szőr s bőr nadrágok, – az elfogott muníciós szekerek, ágyúk s köztük az igen csinos, 24 fontos réz CSÍCSÓ.⁸⁸

A Kaponyánál csatavesztettek, – ijedtükből Zomborba is vittek nem kis adagot. Ugyanis sarkukban lenni hívek a huszárokat, sáncaikat, vagyonaikat hátrahagyva szakadásig szaladtak. – Szerémben – a vagyonosok Belgrádban vettek lélegzetet. Szerencsétlen föntebb megnevezett foglyaikat is, mint szinte a magokéit ott felejtették, kik börtönük ajtaját, amazok örömeikben, ezek ijedtükben kifeszgették s hazatértek.

Azonban korai volt még az öröm. A vészhelyzet még korántsem múlt el teljes egészében:

... a szárnytalan vagy is pénztelen s vagyontalan pórokat pedig egy Szerviánt affektáló Sztojkovics nevezetű zombori rác⁸⁹ boltos Bajsán összeszedte s azokkal nyugtalanított. – Mart: 9-kén két követe által helységüinktől 150 kocsi kiállítását, nem tudom mennyi kenyér, s szalonnát követelt. – Megtagadás esetében helységünket megsemmisítéssel fenyegette. – 150 ember sem lévén falunkban – szemtelen követeléseinek eleget nem tehettünk, eleget tenni nem is akartunk. Azon napon délután 3 órakor 90 kocsi csordájával helységünk alatt megjelent, s a déli rész külső széleit körül égették – a falut rabolták, – tűzhelyeiket elhagyni nem akaró lakostársaink közül 13-mat agyonlőttek. – Én tettes Szalmássy Gyula barátommal Szabadkai

88 A Dragics és Stejin őrnagy parancsnoksága alatt álló szerb sereg legnagyobb bronzágyúja, amelyet a magyar források csicsóként/csicsaként, a szerb források pedig zsujaiként emlegetnek.

89 Az egykori nyelvhasználat a magyarországi szerbeket leginkább rácoknak nevezte, a szerbiaiakat pedig szerviánoknak, azaz szerbeknek.

szállásra Gyurgyinba menekültem, 's onnét szemlélttem lángba borult helységünk siralmas romlását. Esteli 6 órakor dobot üttetett a' lelketlen kutya fajzat 's Bajsára visszavonult. Másnap

Mart: 10-kén

hazatértünk rombolt helységünkbe. Mint tisztelt Gyula barátom – én is ajtaimat bevagdálva – fehér edényeimet szobám közepin öszszetörve, – üst- más réznemüket elrabolva – asztalaimat, archívumot felforgatva – irományaimat, könyveimet széjjelszórva találtam, miknek rendbe szedésihez még fogni se tudtam, midőn lovasőreink nyargalva jelentik ismétii jövetelüket. Lovasainkat rögtön szalasztottuk Pacsérra – a' kaponyai csata vesztésivel elszaladt szerbek gabonái, birkái, marháiknak öszszeszedése, 's Szabadkára szállítása végett kiküldött tiszt úrhoz – ki is dobot üttetett, 's míg gyalogait rendbe szedte, 2 ágyút 60 huszár fedezetével megmentésünkre küldött. Már 138 ház – istállókon, takarmányokon kívül – égett, midőn szölleink sarkánál a' 2 ágyú megdördült. Cso eto?!! [Mi ez?] Kocsikra kapva Ószivac 's Bajsa felé elnyargaltak, úgyhogy huszáraink, sőt ágyúgo-lyóink se korcolhaták be hívatlan vendégeinket.

A siker okozta öröm, meglegedettség a történeteket papírra vető tiszteletes úr stílusán is érződik.

Hát Sztojkovics urammal mi történt? Őt, a' rablásban elkésőt kocsisa – rablott hintáján 's lovain elnyargalván – 3 boltos legényével, kik Bulim basa címet vettek fel, gyalog hagyta. 'S gondolván: ha megadják is magukat, többé Sz:János kenyeret aligha árulandnak, életre-halálra víni elhatározzák – és a' huszárok előtt szivarra gyújtva, szüntelen egyenként löve és töltve hátrálának annyira, hogy tettes Pilaszanovics Antal úr erdejétől már csak dülő földre valának, 's ha oda bevihetik inukat verő nadrágjukat, este lévén az idő, annyi ember ellenében szerencsésen megmenekülnek. De a' tiszt úr huszáraival karéba kapva megrohantatta. 2 huszár halálosan megsebesült. Egyiket itt temettük el egy mart: 9-kén agyonlövetett rom:cath: asszonnyal a' Cath: templom mellett – a' másik vitel közben Sza-

badka alatt hunyt el – és egy ló is megsebesült – mind golyó által. Sztójkovics uram is társaival együtt agyon vagdaltatott, 's a' szállásról kijáró ebek kényelmes csemegéje lett. –

Közben 1849. március 15-én Kossuth Perczel Mórt nevezte ki a délvidéki magyar hadak élére, aki nem is késlekedett az áldatlan állapotok felszámolásával. Kitűzött célja Pétervárad felszabadítása volt. Először (március 22-én) a Szeged környéki településeket (Szőreg, Szentivány, Deszk) foglalta vissza, beosztottjai, Keményfi József honvéd százados Kiszombornál, Czintula Antal honvéd őrnagy Ókanizsánál győzedelmeskedett, majd másnap Gál László alezredes foglalta vissza Zentát. Továbbhaladtukban március 26-án Kúláról és Verbászról kergették ki a szerbeket, majd – áttörve a Ferenc-csatorna melletti védelmi vonalat – március 27-én Kiskérnél jártak, és két zászlóaljat és két huszárszázadot egy üteggel sikerült is bejuttatniuk Péterváradra. A teljes siker

Tízforintos
Kossuth-bankó

azonban ezúttal elmaradt, viszont sikeres volt a Szenttamás ellen vezetett támadás. A sáncot védő szerbek ugyan sokáig ellenálltak, de végül is, április 3-án a magyarok kerekedtek fölül, és az addig szinte bevehetetlennek hitt tűzfészekből kikergették a szerbeket. Pár nappal később, április 7-én a nagy római sáncot rohamozták meg és vették be sikerrel.

Herceg Ferenc tiszteletes úr mindezt így foglalja össze:

E' történetek után a' Debrecenben székelő magyar kormány által a' bácskai hadjáratra Perczel Mór tábornok neveztetett ki – ki fegyverével először is Péterváradra tört útat, és ezt az ostrom alól felszabadítván, 's élelmiszerekkel megrakattván, seregét – a' Bechtold tábornok, és Mészáros Lázár hadügyminiszter által többször ostromoltatott, 's a' külföld előtt bevehetetlennek híresztelt Sz:tamási sáncok ellen vezényelte, 's azokat April: 5-kén négy órai ostrom után kevés embere veszteséssel bevette – 4000 szerbek temetkezési helye lőn. Azután Turlya, Nádalj, 'Sablya 's minden határőri helyeket egész Tételig bevénén 's felpörkölvén, a' szerbek nyugtalanító rablásainak 's vérengzéseinek véget vetett.

Sz:Tamás bevételevel a' Jegyző- és Anyakönyveket a' földből felszedtem. A' feketehegyieket minden hiba 's hiány nélkül kézbesíttem. A' széjjel-, menekvőben lévő híveim is haza szállongtak.

Ez még mindig a remény, a bizakodás időszaka volt. De két hónappal később, 1849. június derekán I. Miklós orosz cár Paszkievics orosz herceg vezetésével 200 000 fős hadsereget küldött a kutyaszorítóba került osztrák császár megsegítésére. A hatalmas túlerővel szemben a magyar sereg előbb július 31-én Segesvárnál, majd augusztus 9-én Temesvárnál szenvedett vereséget. A várható következmények világosak voltak, és Kossuth nem is habozott. 1849. augusztus 11-én lemondott, és Görgey Artúr fővezért ruházta fel teljhatalommal, aki augusztus 13-án az Arad melletti Világosnál az orosz csapatok előtt feltétel nélkül letette a fegyvert, s megkezdődött Haynau rémuralma.

A tiszteletes úr így ír a 13-ai eseményekről:

Aug: 13-kán

Világosan a' magyar fegyver lerakatott. A' magyar papírpénz megbuktával egyházam 269 v. forintot a' helység házánál beszámolt. A' magyar haza ostromállapotba helyeztetett. Minden gyűlések eltiltattak. A fő- és segédgondnok a' hivataloktól felfüggesztettek. A' superintendentiák egyedül a' superintendens urak – az egyházak a' lelkészek igazgatására szorítottak.

A szabadságharc bukása után ugyanis az önkényuralom a legszigorúbb büntetések terhe mellett kötelezett mindenkit a nép által Kossuth-bankónak nevezett Kossuth-pénzek beszolgáltatására. A begyűjtött Kossuth-bankókat azután nyilvánosan elégették. Hiába volt azonban minden fenyegetés, a hazafias kegyelet – meg a remény, hogy ezek valaha visszanyerik értéküket – a bankók nagy tömegét mentette meg a pusztulástól, és sok családban nemzedékről nemzedékre hagyományozódó becses ereklyeként őrizték, rejtegették őket.

De ereklyeként őriztek, rejtegették a szabadságharc eseményeire, a szabadságharccal kapcsolatos egyéb körülményekre, a benne résztvevő ismert vagy ismeretlen hősökre utaló, hősökhez tartozó, kapcsolható legkülönfélébb tárgyi emlékeket is.

Az emlékérem
elő- és hátlapja

A MILLENNIUM KÖRÜLI ÉVEK

1896 a millennium éve volt. Nem valami csinnadrattával, de mindkét felekezet magyarjai bensőséges ünnepséggel emlékeztek meg a honfoglalás ezredik esztendejéről. A reformátusok május 9-én az iskolában, másnap 10-én pedig a templomban tartották meg emlékünnepüket. A katolikusok egy héttel később, azaz május 17-én ünnepeltek. Szülők, iskolaszéki tagok, vendégek, gyerekek az iskolában gyülekeztek. Kilenc órakor zászlókkal a templomba vonultak hálaadó istentiszteletre. A szentmise után az érintettek ugyancsak rendezett sorokban, szintén zászlók alatt visszamentek a tágas és az ünnepély méltóságának megfelelően díszített tanterembe, ahol a nagytiszteletű Bárány Gyula plébános, iskolaszéki elnök megnyitotta az ünnepséget, melyen az emlékbeszéden kívül szavaltatok és énekszámok hangoztak el. Az ünnepség végeztével a gyermekek emlékérmét és emlékkönyvecskét kaptak. Mindkét felekezet hívei emlékfákat is ültettek.

A millenniumi ünnepségek után országszerte mintha valami féle magyarosítási láz vette volna kezdetét. A nem magyar nevű községek, dombok, hegyek, völgyek és egyéb helyek nevét megváltoztatták, vagy csak szándékoztak magyarra változtatni. Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsága 1902. szeptember 7-én határozott úgy, hogy

- ☛ az akkori bajai járásban Baracska nevét Nagybaracskára, Bikityét Bükkhegyre, Csataalját Csátaljára, Dautováét Bácsdávodra, Rigyciát Regőcére, Szántováét Hercegszántóra;
- ☛ az almási járásban Jankovác nevét Bodrogjánkra, Matheovicsét Mátételekre;
- ☛ a zombori járásban Bezdán nevét Bortyánra, Gákovácét Gádorra, Kernyjácét Bácskelecsényre, Kolutét Külöldre, Krusevlyácét Körtésre, Nemes Militicsét Nemesalomra, Ó-Szivácét Ó-Szivesre, Sztanicsét Bodroglegyenre, Újszivácét Újszivesre;

- az apatini járásban Apatin nevét Bácsapátira, Bresztovácét Szilberekre, Kupuszináét Bácskertesre, Ó-Sztapárét Nagysztapárra;
- a hódásági járásban Déronya nevét Dernityére, Filipováét Fülöplakra, Karavukováét Bácsordásra, Lalityét Liliomosra, Parabutyét Paripásra, Rác-Militicsét Ráchalomra, Vajszkáét Vékásra;
- a palánkai járásban Bulkesz nevét Bulkémre, Csébét Dunacsébre;
- a bács-kulai járásban Ó-Verbász nevét Orbászra, Új-Verbásztét Újorbászra, Veprovácét Veprödre;
- a zentai járásban Ó-Kanizsa nevét Magyarkanizsára;
- az ó-becsei járásban Ó-Becse nevét Magyarbecsére, Turiáét Túrjára;
- a titeli járásban Alsó-Kovil nevét Alsó-Kabolra, Felső-Kovilét Felső-Kabolra, Gardinovcétét Dunagárdonyra, Kátyét Kácsra, Lokét Sajkásbokra, Mosorinet Tizamosócra, Kovil-Szent Ivánét Sajkásszentivánra, Vilováét Tündéresre;
- a zsablyai járásban Gyurgyevó nevét Sajkásgyörgyre, Goszpodincétét Boldogasszonyfalvára, Zsablyáét Tizsabékésre, Nádalyét Nádaljára;
- a topolyai járásban Pacsér nevét Bácsérre javasolja változtatni.

Javaslatát a megyei törvényhatósági bizottság végleges döntés céljából fölterjesztette a Magyar Királyi Belügyminisztériumhoz.

A javasolt névváltoztatások közül a belügyminisztérium 1904. január 11-én kelt rendeletével elfogadta és jóváhagyta, hogy Baracska új neve Nagybaracska, Bikity Bácsbokod, Csataalja Csátalja, Dautova Dávod, Rigyica Regőce legyen. Szántova új elnevezése Hercegszántó, Matheovics Mátételke, Gákova Gádor, Kollut Küllöd, Krusevlya Körtés, Bresztovác Szilberek, Kupuszina Bácskertes, Déronya Dernitye, Karavukova Bácsordas, Lality új neve Liliomos, Parabuty Paripás, Pivnica Pincéd, Veprovác Vepröd, Turia új neve

90 Különös, hogy a javaslatot fölterjesztő törvényhatósági bizottság Omorovicát/Ó-Moravicát nem találta idegen hangzásúnak, és nem tett javaslatot nevének megváltoztatására. Hogy az ekkortájt írásban

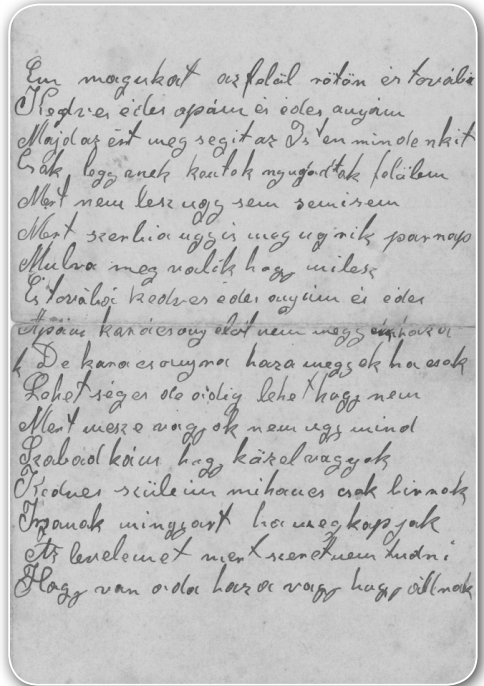
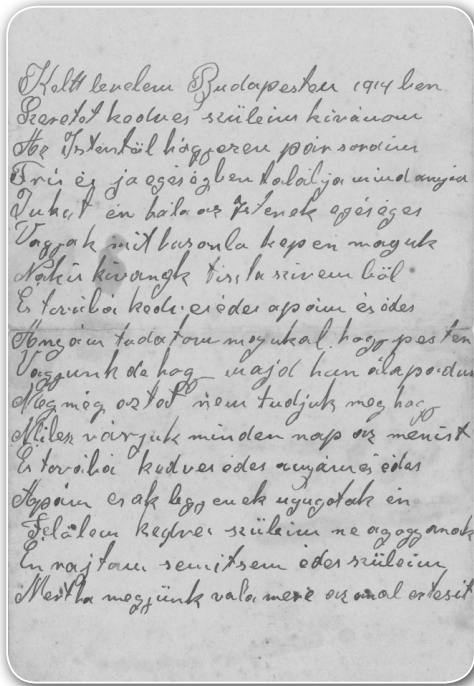
Turja, Alsó- és Felső-Kovil ezután Alsó- és Felsőkabol, Gardinovec Dunagárdony, Kovil-Szentiván Sajkásszentiván, Vilova Tündéres, Gyurgyevó Sajkásgyörgye, Goszpodince Boldogasszonyfalva és Nádaly új neve Nádálja, Glozsán Dunagálos, Járek Jármos, Kulpin Kölpény, Petrovác pedig Petróc legyen.

A javasolt névváltoztatást módosították és Kernyjája új neve Kerény, Filipova új neve Szentfülöp, Lok új neve Sajkáslak, Mosorin új neve pedig Mozsor lett.

A többi javaslatot a belügyminiszter elutasította. Így Bezdánból nem lett Bortyán, Verbászból Orbász és Pacsérból se Bácsér.⁹⁰

Az elfogadott névváltoztatások hivatalos közleményekben az első világháború végéig, majd később, a magyar időkben is így szerepeltek.

A magyarosítási láz következményeként, illetve a nemzettestbe levél 1914-ből való beolvadás lezárását kinyilvánító lépésként vált gyakorivá az

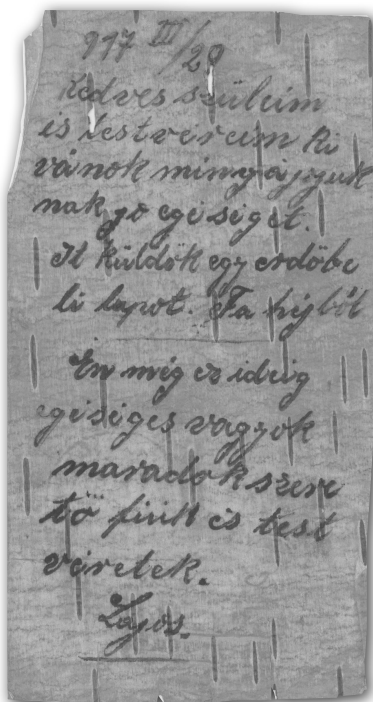
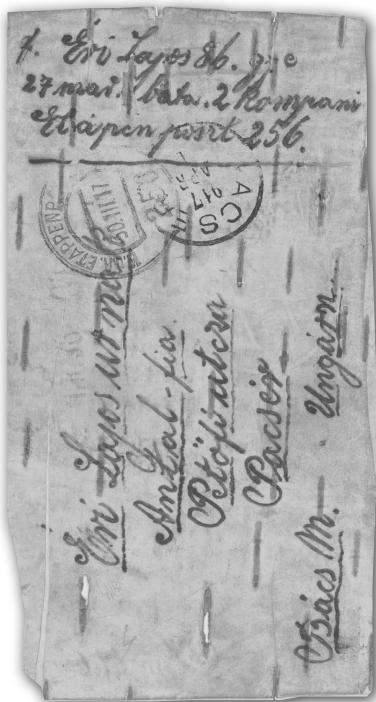

idegen eredetű vagy csak idegen hangzású, esetleg csak annak vélt családnevek magyarra, magyaros hangzásúra változtatása is. Így lettek a Heinrichekől Imrédyek, a Povazsanszkiakból Vágvölgyiek, a Haselnusokból Hargitaiak stb.

És amíg a családnevek cseréje csakis az illető családfő akaratából és kérésére történhetett, addig az utónevek esetében néha csak a túl buzgó anyakönyvezető döntötte el, hogy a Dimitrijt Döme-ként, a Szávót/Szavát Sebőként/Sebökként, a Vládót/Vladislávot Lászlóként, a Varicát/Varvarát Borbálaként anyakönyvezi-e.

Ezeket az intézkedéseket nem nagy lelkesedéssel fogadták a többen élő nemzetiségek, köztük a pacséri szerbek se. Bennük inkább az ellenszenv, a gyűlölet szunnyadó zsarátnokát szították, élesztgették ezek a lépések.

már szinte csak Ó-Moravica formában előforduló helységeiből 1907-től Kossuthfalva, 1913-tól Bácskossuthfalva lett, az a falu lakosaiban Kossuth Lajos, „a magyar haza legnagyobb fia, a nemzet szerető édesapja” emléke iránt érzett tiszteletnek az eredménye. Kezdeményezésükre ugyanis a belügyminiszter 1907-ben elrendelte a névváltoztatást.

Kéreglapra írt üzenet a frontról

AZ ELSŐ VILÁGÉGÉS ÉVEI

1914-ben kitört a háború, és vitte, nyelte a hadköteles férfiakat. A 2265 református, 39 evangélikus, 1378 görögkeleti, 1179 római katolikus, 5 görög katolikus, 56 izraelita és 130 egyéb vallású, összesen 5052 lelket számláló Pacséról csak a református egyház tagjai közül 1914-ben 205, 1915-ben 108, 1916-ban 40, 1917-ben pedig 23 katonai szolgálatra alkalmas férfit soroztak be, sok esetben családapát, akiknek feleségei, apróbb-nagyobb gyermekei maradtak itthon.⁹¹ A falu meg csak ürült, egyre fogyatkozott munkaképes férfiakban. Az itthon maradtok lelkét egyre inkább az foglalkoztatta, mi lesz a jövő évi terméssel, hogyan lesznek földjeik megművelve. Közben jöttek a hírek: ez is elesett, amaz meg fogságba került, megint mások messze idegenben, kórházakban várják sebeik gyógyulását.

Az itthoniak közül egyre többen öltöttek gyászt. Eltűnt a jókedy, a nótás gondtalanság... Az aggodás meg csak gyötörte a szíveket itthon is, a fronton is.

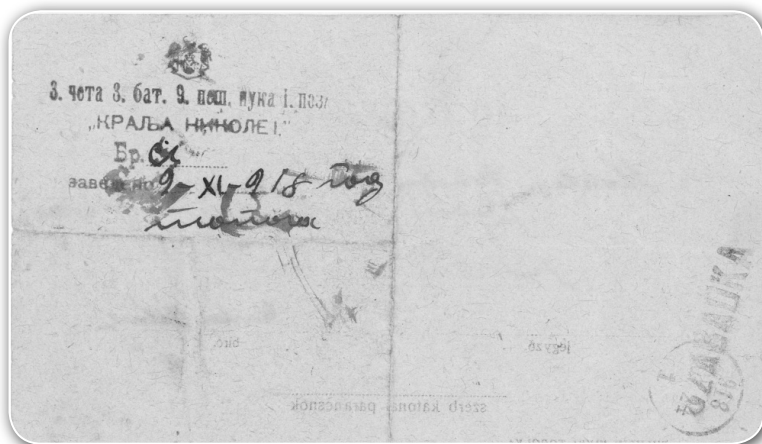
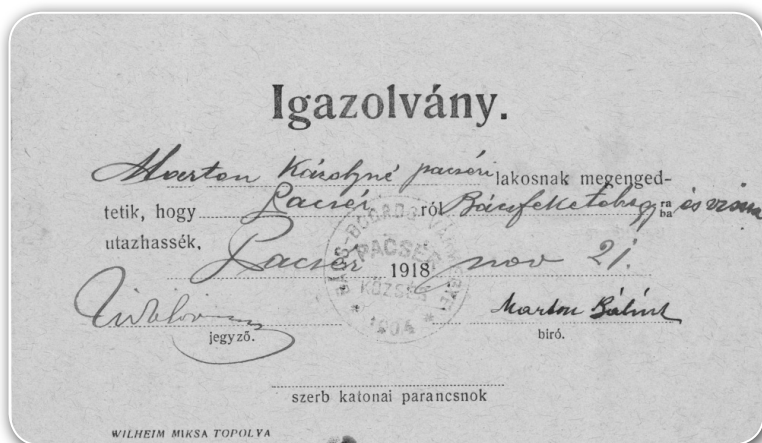
Álljon itt mutatóban két katonalevél. Az egyik még mindjárt a háború elejéről, amikor még hittek a császári szózatban, hogy mire a levelek lehullanak..., a másik, amikor már javában folyt az öldöklés, és csak az egészségnek lehetett örülni.

S talán a „jótét helyébe jót várj gondolat” készítette Arany Gusztáv református lelkészt arra az elhatározásra, hogy kezdeményezze a hadba vonultak itthon maradt családtagjainak gondozását, és egy sebesültkórház felállítását 40 ágygal. Szándéka megvalósítása érdekében értekezletet hívott össze, és felszólította a község asszonyait, lányait, hogy akik a sebesültek ápolására vállalkoznak, vegyenek részt egy ápolónői tanfolyamon, melynek vezetésére a községi orvos, dr. Stiefelmeyer Ádám örömmel vállalkozott. A tanfolyam három hétig tartott, és a résztvevők közül 35-en jelentkeztek szolgálatra. A jelentkezőket 7-es csoportokba osztva félnapos szolgálati időbeosztással készenléti állományba helyezték, majd ajánlatot tettek a hadügyminisztériumnak, hogy saját költségen készek Pacsér községben egy negyvenágyas sebesült-

■
⁹¹ A Pacséri Református Egyház évkönyve az 1914., 1915., 1916. és 1917. évről

kórházat felállítani, és az ideküldött sebesülteket minden költség megtérítése nélkül, ingyenes orvosi ellátásban részesíteni és élelmezni. Az ajánlatot a hadvezetőség lelkes köszönettel elfogadta. A kórház berendezésére az üresen álló református kántorlakást és a népház nagytermét ajánlották fel. Az első sebesültszállítmány, 40 sebesült hadfi 1914. szeptember 8-án este érkezett a faluba. Poros, sáros, bekötött fejű, felkötött karú, mankós, féllábú idegen. Öt-hat magyar, a többi osztrák, német, lengyel és szerb. 1914-ben 139 sebesültet, 1915-ben 220, 1916-ban pedig már 345 sebesül-

Utazásra feljogosító igazolvány elő- és hátlapja

tet és beteget ápoltak, gyógyítottak a lelkiismeretes, odaadó és szeretetet sugárzó pacséri önkéntes ápolónők a falu orvosával az élen. Az ápoltak közül csaknem 100 hadfi pacséri volt, akiket a Községi Segélyző Egyesület vezetői, a hadikórház irányítói más kórházakból kérvényeztek haza.

A hadvezetés elismerésével is büszkélkedő kórház háromévi sikeres működés után 1917. május elsején fel kellett oszlatni, mert a községi orvos, dr. Stiefelmeyer Ádám Péterrévére távozott, és így az orvos nélkül maradt kórház már nem működhetett tovább.

Az eseményekkel párhuzamosan, 1914-ben megalakították a Magyar Vöröskereszt Egylet pacséri szervezetét is. Első elnökévé Arany Gusztáv református lelkészt, helyettesévé, pedig feleségét, Arany Gusztávné Fejes Ilonát választották. Az elnök asszonyt az ápolásban szerzett érdemeiért 1916-ban a Vöröskereszt II. osztályú hadiékítményes Díszjelvénnel tüntette ki.

Szomorúbb esemény, hogy a háború harmadik évében, 1916 folyamán „édes hazánk védelmére” a hadvezetőség leszereltette és elvitette a templomok tornyaiból a harangokat. A református templom nagy- és kisharangját tavasszal, a katolikus templom kis- és nagyharangját pedig főpásztori engedéllyel félórai búcsúharangozás és ünnepélyes szent mise után szeptember 6-án. (A pravoszláv templom harangjainak sorsáról nincs adat.) 1918. augusztus 26-án már az orgona, szám szerint 22 db, súlyra 42 kg-ot kitevő ónsípjait is leszerelték és vitték főpásztori engedéllyel a „haza” megmentésére.

IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁN – A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

A hazát azonban se a harangok, se a templomi orgonák ónsípjai nem tudták már megmenteni. 1918. október 25-én Pesten megalakult a Nemzeti Tanács, október 29-én Zágrábban kihirdették a szlovénok, horvátok és szerbek Nemzeti Tanácsának megalakulását, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában élő délszlávok legfelsőbb állami szervét, szakítottak a monarchiával,

és *Szlovénok, Horvátok és Szerbek Állama* néven kihirdették az új, független délszláv állam megalakulását. Október 30-án Pesten kitört az őszirózsás forradalom, 1918. november 5-ével pedig megkezdődött a szerb megszállás, a rég óhajtott szerb álmom beteljesülése, gazdáik lettek a menedéknek, ahova valaha csak ideiglenes szállásért kéredztek.

November 24-én az új délszláv állam kimondta egyesülését a Szerb–Montenegrói Királysággal. Hasonló döntést hozott november 25-én Vajdaság elszakadásáról és az új államalakulathoz való csatlakozásról az újvidéki szerb népszkupstina is, így befejezőképp 1918. december 1-jén Belgrádban kikiálthatták az új Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot.

A formálódás, az átalakulás idején azonban a fejetlenség volt az úr. Hivatalosan működtek még a végnapjait élő egykori államhatalom irányító szervei, a nemzeti tanácsok, de jelen voltak már az alakulóban levő új államhatalom előőrseiként a szerb katonai parancsnokságok is. Jól példázza ezt az utazási lehetőségeket szabályozó rendelet, amely szerint csakis a szerb katonai parancsnok írásbeli engedélyével lehetett utazni. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátummal aztán végképp megpecsételődött a magyarság sorsa. A szerződésnek voltak ugyan a kisebbségi jogokat, mint pl. a nyelvhasználatot, a szabad vallásgyakorlást, az oktatást stb. védő cikkelyei, de ezek jobbára csak papírra vetett, írott malasztok maradtak. A valóságot inkább ezeknek a tagadásá jellemezte.

Az új hatalom – nem sokat törődve a papírra vetettekkel – szóban is, írásban is türelmetlenül követelte: Govori državni jezikom! (Beszélj az állam nyelvén!)

Egy 1935 tavaszán berukkolt cselédember visszaemlékezése a nyelvhasználat miatt átélt keserveire: „A katonaéletem is elég mostoha volt, mert nem tudtam egy szót se szerbül, és akkor még az ember fejéhez vágta ám, hogy majku ti jebem, što nisi naučio državni jezik!”⁹²

Fittyet hányt az új hatalom arra is, hogy a békeszerződés szavatolta az új államhatárok közé kerülő nemzetek és nemzeti

■ 92 Vas István: Mire kitélt az esztendő. *Magyar Szó*, 1988. január 9. 20.

kisebbségek egyenjogúságát. Ez derül ki az 1919 végén megejtett földosztásból is. Földet csak a háború után idetelepített délszláv önkéntesek (dobrovoljacok) kaptak, az ősidők óta itt élő, de nem szláv lakosság, köztük a legtömegesebb, a magyar nincstelenek hoppon maradtak, őket az ingyen földből kizárták. Jól tükrözi a kisemmizettek hangulatát a topolyai katonai eskütételen elhangzott bekiáltás: „de földet a magyarnak is kapni kell!”⁹³

■
⁹³ *A Bačka Topola és Vidéke*
 1924. augusztus
 3-ai számának 1–2.
 oldalán olvasható egy
 írás *Epizód a katonai*
eskünél cím alatt,
 melynek tárgyunkra
 vonatkozó része: „Eskü-
 tétel előtt, amikor
 az esküt méltató és
 az eskü fontosságát
 magyarázó közegek
 befejezték beszé-
 düket, Bacsa József
 topolyai szegény pol-
 gár szippantott egyet
 a levegőből, aztán
 elkurjantotta magát a
 tömegben, hogy – de
 földet a magyarnak is
 kapni kell!”

■
⁹⁴ Tóth Ferenc: *Brazíliai*
levelek. In Pénováztz
 Antal: *Sorsok, embe-*
rek, nem mindennapi
életek. Zenta, 2013,
 VMMI.

A hatalomváltásnak és a vele nyíltan vagy burkoltan megnyilvánuló gyűlöletnek, megtorlásnak persze nem csak országos horderejű megnyilvánulásai voltak. Kísérte, kiegészítette azt az egyénekben addig elfojtott indulat kitörése, a parázsló gyűlölet felszínre kerülése, kivételes esetekben meg csak a helyzet, az alkalom, a pillanatnyi hangulat szülte tréfának, ugratásnak szánt hecc is. Csakhogy ami az egyiknek (a hatalmi pozícióban lévőknek) vicc, az a másiknak (a kiszolgáltatott helyzetben levőknek) gyötrelme, lelki fájdalmat okozó sérelem is lehet. Gyermekkorára visszaemlékezve Tóth Ferenc Brazíliaba kivándorolt, 1929-ig pacséri lakos⁹⁴ az 1970-es években egyebek mellett ezeket írta:

Egyszer egy szerb legény azért pofozott meg, mert nem daloltam el neki a *Megállj, megállj, kutya Szerbia, nem lesz többet tied Bosznia* kezdetű dalt. De hát nem dalolhattam el, mikor addig én még nem is hallottam azt a nótát!

Egyszer meg a Szerbfaluban azért akartak megverni, mert az apám huszárnadrágjából készült vörös nadrág (crvene čakšire) volt rajtam. De elszaladtam, és így a verést ezúttal megúsztam.

Egy alkalommal – emlékezik tovább a levélíró – a közelünkben lakó Pocsai Péter bácsi a háborúban elvesztett fiát siratva borgőzös fejfel bandukolt hazafelé a kocsmából, amikor szívfájdalmában azt kezdte kiabálni: – Hej, ha gyönnék a magyarok, a fogadáson én mék elől a lobogóval!

Alig ért haza, máris ott voltak érte a rendőrök, bekísérték a község házára, és ráverték a 25 botot.

1919-ben azzal kezdték a tanítást, hogy a tanítójuk elővetette velük az olvasókönyvet, és azt mondta nekik: lapozzátok végig, és ahol a *magyar* szó van, firkáljátok le, mert nem szabad többet a *magyar* szót kimondani. Azzal ráborult az asztalra, és elkezdett hangosan sírni.

1919. július 23-án ugyanis az újonnan alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormánya módosította az egykori Szerb Királyság 1904-ben hozott népiskolai törvényét, és államosította minden iskolát. A kormányhatározat értelmében az oktatásügyi miniszter az új államalakulathoz csatolt egykori magyar területeken hatályon kívül helyezte az addig érvényben levő magyar törvényeket. De talán még ennél is súlyosabb intézkedése volt az 1921-ben kiadott Pribičević-féle névelmezési rendelete. A rendelet értelmében ugyanis az iskolakötelesek családi neve alapján a község előjáróiból és iskolaszéki tagokból álló bizottság állapította meg a gyermek nemzetiségét és döntötte el, hogy milyen nyelven folytathatja tanulmányait.

Hogy előírás volt-e, vagy csak burkolt kívánság, esetleg buzgó igyekezet, de visszajára fordult a század eleji magyarosítási hevület, és anyakönyvezéskor most a magyar keresztnéveket fordították szerbre, és írták be a Hajnalkákat Zoricáknak, az Arankákat Zlaticáknak, a Borbálákat Varvaráknak/Varicáknak, a Györgyöket Gyorgyéknak, a Györgyiket Gyurgyicáknak, a Lászlókat Vladiszlávoknak, a Sándorokat Alekszándároknak, a Zoltánokat Zvonimiroknak stb.

A Pribičević-rendelet áldozata lett Pintérmé Seffer Hajnalka is, aki iskolába indulása előtt egy mukkot sem tudott szerbül, ám Seffer Zoricaként csakis szerb osztályba kerülhetett, és szerb társaival együtt tanulhatta a szerb nyelv elsajátítása mellett a betűvetést, az írás-olvasást és a számolást. Ennek nyoma egész életén végigkísérte, mert ha számolnia, főleg ha szoroznia kellett, azt csakis szerbül tudta elvégezni.

Hatalmi eszközeivel az újonnan alakult állam is igyekezett a magyar voltot, a magyar múlt emlékét feledtetni, kitörölni. Kezdődött mindez a helységnevek megváltoztatásával. Szabadkából

Subotica, Zentából Senta, Zomborból Sombor, Újvidékből Novi Sad, Hódságból Odžaci, Szenttamásból Srbobran, Pacsérből Pačir, Csantavérből Čantavir, Topolyából Bačka Topola, Feketehegyből először Bačko Crno Brdo, majd később Feketić lett. Ezt szolgálta a magyarságra utaló szimbólumok mihamarabbi és mindenhonnan eltüntetése is. Így például 1920 őszén az államrendőrség a pacséri református templom orgonájáról is levetette a magyar címet, a lelkészt pedig a gondnokkal együtt bíróság elé állíttatta.⁹⁵

Arany Gusztáv lelkipásztornak egyébként nemcsak a háborús évek alatt kifejtett tevékenysége, buzgósága érdemel említést, de nagy szerepe volt Pacsér község anyagi ügyeinek a rendezésében, kulturális, egészségügyi és gazdasági életének fejlődésében, valamint külső szépségének előmozdításában is. A már említett hadikórházon, hitelszövetkezeten és az 1945-ben – nem tudni miért – lebontott népházon kívül a mai napig az ő emlékét őrzi az orvosi lakás (ma diszkó), az első artézi kút és a szép tágas piactér (ma korzó).

Hogy ezen tevékenységeiért vagy valami másért, de tény, hogy az impériumváltással berendezkedő új hatalom Arany Gusztáv lelkészt különféle kihallgatásokkal, bíróság elé citálással nyaggatta, naponkénti jelentkezéssel zaklatta, és végül – 24 órai haladékot adva – 1922. július 8-án kiutasította az országból.

Az impériumváltást követő kezdeti időkben történtek egyéb kellemetlenségek, bosszúállásnak, megtorlásnak felfogható bánatalmazások is, de ezek inkább csak elszigetelt jelenségek, személyes leszámolások voltak. Aztán a lelkek megnyugodtak, és az élet szokásos medrében zajlott tovább. Tavasszal szántottak-vetettek, nyáron arattak-csépeltek, ősszel kukoricát törtek, betakarítottak, télen pedig behúzódtak a banyakemencék mellé.

A századelőre kialakult helyzeten – figyelmen kívül hagyva a háború okozta nehézségeket és az 1919-es impériumváltást – az 1945-ös fordulatig a falu életében jóformán semmi sem változott. A módosabbak, a tehetősebbek a saját gazdaságukban gazdálkodtak, a szegényebbek, a nincstelenek meg cselédnek álltak, vagy napszámba jártak. A cselédek munkaideje látástól vakulásig, a napszamosoké napkeltétől napnyugtáig. Nyáridőben a nap fél négy, négy óra tájt

■
⁹⁵ Takáts Károly: *Százötvenöt év. A pacséri református egyház története. 1786-1941.* Budapest, 1942, Bethlen Ny., 40.

fenn van, a napszamosoknak akkorára már kint kellett lenni a sokszor több kilométerre levő földeken; este pedig fél nyolc, nyolc óra tájt nyugszik, a munkát abba lehetett hagyni, és nyugovóra haza lehetett ballagni. Reggel fél óra reggeli idő, délben egy óra ebédidő. Vízet mindenkor ihattak, rágyújtani a dülő végén lehetett.

Nagybirtokokon – Pacsérnak ugyan a két háború között már nem voltak nagybirtokai, legnagyobb birtoka, 500 hold körüli, Obláth Nátánnak és mintegy 300 holdnyi Éri Sándornak volt, de a környéken lévő nagybirtokokon, ahova a pacsériak is szegődtek, az ún. urasági földeken talán kicsit olajozottabban zajlott a munka. Ott is hajnalban keltek. A szomszédos Babapusztán, Fernbach Károly uraságnál – akit a cselédek maguk között is, a legmeghitebb, a legbensőségesebb beszélgetéseik során is csak méltóságos úrként emlegettek – például hajnal háromkor. A majorságban, ahol 79 komenciós család élt, a bakter télen-nyáron hajnali háromkor harangszóval ébresztett. Később még kétszer harangozott: délben ebédre, és délután egykor a munka folytatására.

A harang szavára a tehenészek, a béresek és az igáskocsisok talpra ugrottak, gyorsan felöltöztek, és máris tették a dolgukat az istállókban. Takarmányt vetettek a jászlakba, az állatok alól kigánéztak, az állatokat csutakolták, vakarták, kefélték, de nemcsak úgy tessék-lássék, hanem akkurátusan, minden lóból tizenkét sor port. Ezt úgy kell érteni, hogy a lovak szőréből a *vakaróval* kivakart port a lovak fara mögötti *placcra* verték csíkokba az ügyeletes gazdatiszt ellenőrzése mellett. Minden lóból tizenkét csík volt a kellő tisztaság mértéke. Ezt mondták *sorpornak*.

Sorport kellett a lovakból venni. Minden lóból tizenkét sort ki kellett húzni minden reggel, hat sort az egyik felirül, hat sort a másik felirül, az tizenkét sor. Három lova van minden cselédnek, az harminchat sorpor minden reggel.

Öt órakor az állatok elé vetették a reggeli takarmány második adagját, aztán kihajtották őket itatni. Amíg az állatok kint a hosszú vályúból ittak, a vizet szürcsölték, addig a béresek a

kihordott trágya helyére friss almot szórtak, és felsöpörték az istállót. Ezt követően ők is reggelizhettek, fél hattól hatig. Hatkor már a szekéren kellett, hogy üljenek, és indult az asznapi program teljesítése. Kinek-kinek a beosztása szerint. A béresek ökörrrel, a kocsisok lóval dolgoztak. Este kinek hogy adta a munkája, úgy végezett. Uradalmakban az igának naplementekor bent kellett lenni. Legkésőbb talán a fejőgulyások végeztek. A parádés istállóban és a hizlaldákban egy órával később, azaz négykor volt a kezdés.

„Apámat – aki lovász volt – a hajnali harangszó nem szólította, ő csak négy órakor kelt. A külön istállóban levő vagy fél tucat hátaslovat egy-két lovászyerekekkel gondozta. A reggelinek 8 órára, az ebédnek pedig pontban délben az asztalon kellett lennie. Egy órakor, ha volt dolga, ha nem, neki is vissza kellett mennie az istállóba” – emlékszik vissza Babapusztán töltött gyermekkorára Muci Rozália.

Az állandó munkára szegődttetett komenciós cselédeken (béreseken, kocsisokon, gulyásokon, kanászokon, lovászyokon, tyúkászokon, parádés kocsison, bakteren, kertészen, szakácsnőn, konyhalányokon, szobalányokon, inasokon meg a különféle mestereken: bognáron, kovácson, géplakatoson, kőművesen és a gazdaság irányítását végző szakembereken, intézőn, ispánon, gazdatiszteken és még ki mindenkin) kívül alkalmi munkákra, amikor a munka nem volt teljesítményben fizethető, pl. kapálás, ganéhordás, répaszedés – napszámosokat fogadtak. A cselédek ugyanis napszámos munkát nem végeztek.

A napszámosokat – ötvenet, százat, mikor mennyi kellett – az uradalom gazdatisztje fogadta meg, szerződtette itt a faluban, az emberpiacon. Vasárnap kilenc óra tájban érkezett a községházára, az emberpiac ugyanis fönt volt a községháza udvarán, utcasarkán. Az emberekkel ő közvetlenül nem igen tárgyalt, inkább csak a kisebb-nagyobb létszámú csoportok vezetőjének számító bandagazdákkal. A fölfogadott napszámosokért délután szekerek jöttek, hogy hétfőn hajnalban, mikor a nap felkel, kezdhessenek. A napszámosoknak ugyanis ahogy virradni, világosodni kezdett, indult a napjuk. Fél nyolc-nyolc óra körül megreggeliztek, déli

tizenkettőkor ebédeltek, és délután pontban egykor ott folytatták, ahol tizenkettő előtt abbahagyták. Délután egy kis uzsonnaidőre is megállhattak, majd utána naplementéig hajtottak. Vízet mindenkor ihattak. Vízről a gazda gondoskodott. Utasítására a vizet lajtban vitték ki a föld végére, a lajtból csobolyóba töltötték és egy vagy két kisanapszámos, a *vizes* vitte a napszámosok után. A napszámosok munkájára pallérok felügyeltek, és aki nem úgy csinálta, ahogyan kellett vagy parancsolták, azt vagy azonnal menesztették, vagy megmondták neki, hogy a jövő héten nem kellesz.

A napszámosok otthonról kosztoltak. Az ebédért a kocsik kilenc óra tájban indultak. A szekér aljába jó vastagon szalmát terítettek, hogy az étellel teli edényeket, kosarakat biztonságosan el lehessen igazítani. Az asszonyoknak az ebédrel fél tizenegy tájt a megbeszélt helyen kellett lenni. Amikor a kocsik megérkeztek, az előző napi üres edényeket leszedték, a friss étellel teliket pedig fölrakták. A szekereknek délre kint kellett lenni.

A napszámosok – külön a férfiak és külön a nők – az üresen álló marhaistállóknál aludtak. Szombaton három óráig dolgoztak. Akkor megkapták a heti munkájukért járó bérüket, és mehettek haza. Szombaton ebédért nem mentek a kocsik, hanem a napszámosokat vitték haza.

Paraszti gazdaságokban a cseléd mindenek volt. Ott nemcsak dolgozott a jószágokkal, de magának kellett ellátnia is őket. Télen fél négykor, nyáron fél háromkor kelt. A rábízott jószágokat, lovakat, ökröket rendbe kellett tenni: megpucolni, megetetni, megitatni, az aljukat tisztába tenni, télen fél hatig, nyáron fél ötig körülöttük mindent elvégezni. Ezt követte a napi munka, a szántás, a vetés, a trágyahordás, vagy ami éppen esedékes volt naplementéig. Mikor a nap lement, bevonultak, megetettek, megitattak, majd a másnapra szükséges takarmányt, abrakot készítették elő. Megállása a cselédnek csak annyi volt, amíg evett. Sem vasárnapja, sem ünnepnapja. Ennek megvilágosítására hadd idézzek két visszaemlékezést. Az egyik:

Mink hát törő emberek voltunk, részesek, mink ugye magunknak iparkodtunk, ha hajtottuk magunkat. De a cseléd! Az sose végezett el. Ha elvetett, akkor más dolga volt, de megint csak olyan bolondul. Télen, hogy ne unatkozzon, megforgattatták vele a ganét az akolban.

A másik:

Tíz óráig [este tízig – P. A.] szántottam. Kifogtam a lovakat, akkor a gazda két óráig [éjfél után kettőig – P. A.] etetett. Két óraker szólt, és gyerünk megint szántani. Éjjel-nappal. Úgy vetettünk lámpánál. Ott volt a kormányon a lámpa, a kerék mellett, hogy én lássam a nyomot, mert vezették a lovat, de akkor is sötét volt, hogy én lássam, hogy hol van a keréknyom, mert a vetőgép hátsó kerekének a nyomába kellett az első kereket belevezetni, akkor pontosan vetett.

Mindezt mennyiért? 1936-ban egy komenciós béres évi bére huszonnégy mázsa gabona, fele búza, fele kukorica, ezer dinár készpénz, egy lánckukoricaföld termése szár nélkül, a szár a jószágoknak kellett, meg kétszáz négyszögöl krumpliföld volt. Ennek negyedét háromhavonként kapta. Ennél többet, azaz másfél komenciót uraságoknál csak az öregbéres és az első kocsis kapott. Ezek olyan csoportfelelősök, előmunkásfélék voltak.

Paraszti gazdaságokban ilyen beosztású cseléd nem volt, de a gazdaság méretei miatt nem is volt rá szükség. Voltak viszont bennkosztosaik, akik bérük egy részéért ellátást kaptak. A *bennkosztos* cselédek az ételmen kívül öt mázsa búzát, öt mázsa kukoricát, egy pár bocskort, egy pár szokát és ezer dinár készpénzt kaptak. Egy napszámos a kapálásban megkereshetett ennyit, aratásban meg még többet is.

A legfontosabb napszámos munka a kapálás volt. A 12–13 órányi tevékeny munkáért a napszám az 1920-as években 10 dinár volt, a nőknek kettővel kevesebb, de hogy miért, senki sem tudja, hisz nekik is annyit és úgy kellett dolgozniuk, mint a férfiaknak.

Az aratás, a cséplés, a kukoricatörés már részes munkának számított. Az igaz, hogy ezeket a munkákat is a napszámosokból

összeszokott, összeverbuválódott bandák végezték, de ezt már részért. Az aratást a két háború közötti években leginkább tizedéért, tizenegyedéért, a cséplést a lefolyt tiszta szem megegyezés szerinti – igencsak 3–3,5 – százalékáért, a törést pedig kilencedéért, esetleg a tizedéért.

Csakhogy a drágaság egyre nőtt, a nincstelenség pedig egyre inkább elhatalmasodott. A falvak nyugalját, békéjét a harmincas évek derekán a munkások zúgolódása, elégedetlensége kezdte megtörni. A földmunkások mozgolódása, szervezetbe tömörült ereje ugyan már 1928-ban arra készítette az illetékes szociálpolitikai minisztert, hogy rendeletben próbálja a földmunkások munkaviszonyát rendezni. Szándékának nem igen lett foganatja, mert 1931-ben újabb rendelettel kényszerült az illetékesek tudtára adni, hogy korábbi rendelete továbbra is érvényben van. 1932-ben aztán pontos utasítást is adott intézkedései végrehajtására. Meghatározta a munkáért járó minimumokat, és az esetleges vitás kérdések tisztázására paritásos bizottságok fölállítását rendelte el. A paritásos bizottságok összetételét is meghatározta. Ezek községenként két munkaadóból, két munkavállalóból és a bizottság elnöki tisztét is betöltő községi elnökből állottak. Pacséron 1936-ban Plavšić Veljo mint községi elnök, Singer István és Mašić Sreto mint munkaadó, valamint Kovács István és Mészáros István mint munkavállaló alkották a bizottságot.⁹⁶

Mindez azonban édeskevés volt az üdvösséghez. A napszámot annyira lenyomták, hogy a népek muszáj volt valamiféleképpen reagálni. Reagált is. Sztrájkba lépett.

A szervezők elállták a határba kivezető utakat, és küldték vissza a munkásokat:

– A község házára megyünk, béremelést követelünk, sztrájkba lépünk! – volt a vezérszólam.

Meg is egyeztek. Öttől fél hétig, nem napkeltétől napnyugtáig tart a munkaidő. És a napszámon is igazítottak valamennyit.

Egyes gazdák azonban keresték a kibúvót. Közéjük tartozott Pásztor Bálint is.

⁹⁶ IAV Banska uprava
26376/36.

Én akkor is itt kapáltam Bálint bácsinál – emlékszik vissza ezekre az időkre Markus Lajos hajdanvolt napszámos. – Bálint bácsi már szólt reggel, de lementünk mink is kíváncsiskodni, hogy mi lesz a helyzet. Mink ott a piacon beszélgettünk, bent meg, a községházán a gazdák meg a szegény emberek egyezkedtek. Összehozták, hogy öt órától fél hétig dolgoznak a munkások. De ott volt Bálint bácsi is.

– Bálint bácsi, hát ezen az alapon kellünk-e? Mink nem akar-nánk sztrájktrörök lenni.

– Jó. Hát ha ez van, megadom én is.

Hétfőn reggel már úgy indultunk. Egy óra járásra van a szállás... Máskor kellett nekünk háromkor indulni, hogy négyre kint legyünk, négykor a nap jön fel. Most négykor indultunk, öt órára kint voltunk, úgy az a banda, akit ő megfogadott kapálni. De volt közöttünk egy ember, Budai János, az meg olyan nagy seggnyaló volt, az már kiszaladt, pedig megmondtuk neki, hogy arra megyünk, amerre lakik, beszélünk neki, csak nyugodt legyen. Nem. Ő kiszaladt, oszt elkezdtek ott bennünket ócsárolni, hogy ilyen a szegény ember, itt vóna a dolog, oszt most nem gyön.

Na mindegy. Beállunk a kapálásba. A gazda nem jött ki közénk. Azt a fityók pálinkát szétosztotta, azt minden reggel megadta Bálint bácsi, de láttuk, hogy egy kicsit olyan seggfordítással fogadott bennünket, mert a nap öt órákor már jól fent van...

No, oszt akkor beleálltunk a kukoricába, és elkezdtuk ezt a Budait macerálni:

– Hát nem megmondtuk, hogy arra megyünk! Minek szaladtál ki? Hát nem tudod, hogy van az egyezés? Nem tudod, hogy Bálint bácsi is megadta? Úgy lesz, ahogy másnál. Hát akkor te mért szaladtál ki négy órára?

Hebegett ott valamit... Egy darabig bírta, aztán fogta a kapát, levágta, oszt beszaladt Bálint bácsihoz.

Jön ki Bálint bácsi:

– Mi van, emberek?

Hát én is meg a másik is...

– Bálint bácsi – mondom – én magát megkérdeztem tegnap ott a piacon, hogy elálljunk-e, mert hínak bennünket öttől fél hétig...

hogy maga azon az alapon akarja-e, hogy kapáljunk... Ha akarja, akkor gyövünk magáhó, de ha maga azon az alapon nem akarja, akkó nem gyövünk magáhó. Hát ha ez a rendelet, megadom én is. Nem ezt mondta, Bálint bácsi?

– Ezt mondtam, de nem bírom, higgyétek, nem bírom ki, hogy én, aki a kenyeret adom, én fenn vagyok, tik meg még heverjetelek...

– Hát így kellett volna beszélni tegnap, Bálint bácsi. Akkor nem gyövünk ide. Nem akarunk mi itt veszekedni, de azt is tudja má maga, hogy hetfün má mink munkát otthon nem kapunk, tehát rá vagyunk utalva, hogy itt kapáljunk magánál a héten, ki vagyunk magának szolgáltatva...

– Hát nézzék, emberek, két dinárral többet adok, de kapáljanak estig.

Tudtuk, hogy rá vagyunk utalva. Ha eljövünk, nem lesz még az a... Hat napot elszalajtunk. De tudta ő is: ha ad, ha nem ad, mi már nem hagyhatjuk ott, mert minekünk másik vasárnapig nincs munkafogásunk. Itt hétfőn, kedden nem lehetett munkát kapni, csak vasárnap. Ha eljövünk, hat napot elszalajtunk... Hát belementünk.

A túlsó végen Dáncsóék kapáltak. Kiabálnak rettent: fél hét... Emelgetik a kapát... Hát ilyet kell csinálni, mikor meg van adva...

Bántott ez minket, de hát nekünk így van most már az egyezség.

Elgyött oszt a másik vasárnap, de maradt még kapálni. Mondom én Bálint bácsinak:

– Bálint bácsi, én nem kanászkodok itt, de látta, hogy fenyegettek bennünket. Én hetfün nem gyövök.

De kik voltak a gazdák, ki számított, kit tartottak gazdának?

Igazi gazdának csak az számított, akinek már az ősei is gazdák, ún. *födések* voltak, akiről már nem tartották számon, hogy apja, nagyapja hogyan jutott, hogyan szerezte a vagyonát. Az ilyen gazdák a faluban saját házzal, a földbirtokukon pedig a kintlakás és a gazdálkodás céljait szolgáló szállással rendelkeztek. Persze köztük is volt különbség. A legelsőbb szinten azok voltak, akik vagyonukból ugyan már meg tudtak élni, de parancsolni a családtagokon kívül másnak még nem igen parancsolhattak. Amolyan

„magad, uram, ha szolgád nincs” gazdák. Némelyek még abba is belementek, hogy az otthoni munkák végeztével a nagyobb gyerekek elmenjenek náluk módosabb gazdákhöz napszámba.

A módosabbak azonban már nem engedték családtagjaikat napszámba, ellenkezőleg, sokan közülük már éves szolgálatra cselédet tartottak, nagyobb munkák idejére napszámosokat fogadtak, az aratást részesekeknek, a törést kukoricatörőknek adták.

A gazdák és a napszámosok rétege között említhetők a kapaszkodók, a „kaparj kurta, neked is lesz” ősi szentencia követői, akik már nem voltak elesett szegények, de igazándiból még a gazdagok közé sem voltak számíthatók. Persze ők is több fokozatba sorolhatók. A legsóbb fokozat azoké, akik a nincsről indultak. Azok előbb a házra kuporgattak. Aztán ha a ház meglett, akkor egy kis vanra: jószágra, földre. A gyarapodás útja minden fokozatban az erőn felüli munka és a spórolás.

Nem kétséges, hogy azoknak, akiknek nem teljesen a nulláról kellett indulni, akik kaptak valamicskét az induláshoz, könnyebb volt a sorsa.

Volt egy rossz lovunk, mikor a feleségemmel összekerültem, mikor idegyöttem. Én az apámtól kaptam egy rossz lovat meg egy kocsit, meg egy féléves bornyút. A feleségem meg kapott két és fél hold földet. Ez volt az egész. Én nem hoztam ennyi földet se – mutat a körme hegyire Baranyi Pásztor Lajos – és ma van kilenc hold földünk. Nem kaptunk egy ennyit se senkitől. Ezt mind úgy vettük. Összespórolgattuk a pénzt, meg hizlaltunk, marhát tartottunk. Nem hánytuk széjjel a pénzt, együtt altattuk őket. Volt árendás földünk is, feles is. Harmadosak is voltunk. Mindenek voltunk.

Hasonlóképpen nyilatkoztak mások is:

Ezt a 17 hold földet nagyon meg kellett ám spórolni. Mert nekem más foglalkozásom nincs, csak földműves. Még legénykoromban... Apámnak volt négy hold földje. Mikor volt máshol munka, akkor elmentem egy kis pénzt keresni. Lovakat tartottunk... Apám na-

Haszonbéri-szerződés

Először a Pihászuvóti József úr, mint tulajdonos, más részről Seffer József, Szabai József és Sojai József, máskül. a 'Moroviczai' lakosok, mint haszonbérletkötők között, alábbi napron és helyen követték meg:

1. Pihászuvóti József úr felől a 'Moroviczai' birtokából haszonbérlet ad 1891. évi január 1. től kezdve hat egymás után következő évtelre azaz 1896. évi december hó 31.ig Seffer József, Szabai József és Sojai József, máskül. kölcsönös al. kn. és megállapodás alapján a májor körül fekvő és a Csanya völgyi 'saxos' gyep. földterület, együtt 195 szoval mégszázáthétszázötven 2000⁰ öllal számított hektár szántó és gyepföldtel, 10383 azaz tízezerháromezernyolcvannyalokort és öt forint és ötven kint fizetendő, a hat tenvelet évi júliig összesen 63,328 szoval hatvanháromezer hektár szántó és öt forint haszonbéri díszegét, a birtokot és alatti pontokba foglalás feltételek mellett.

2. Az előbbi pontokban mondott és st. alatt a szerződéshez mellékelte mérnöki tervrajz szerinti exensul haszonbérlet adótt földterület négyes vetőfölgőre hűven beosztva, a mérnöki tervrajz szerinti művelési rendszer az egész hat évi bérleti idő alatt haszonbérlet máskül. a 'saxos' területen meg tartandó, mindezt felváltva a négyes vetőfölgő szerinti művelési rendszerén belül egy termelés engedélyt, a nagy valószínűségű termés, nek bevétele után ugyanazon földnek, ugyanazon évben bármely négyes négyes részre vagy takarmány alá való felosztására, bevétele sorozatán tekintik. Szepesség vagy bármely más okból a tervrajzban megállapított állattartásba a tulajdonos úr különleges engedélme mellett - csakis akkor vehetnek alulról haszonbérletkötők, ha az előző négyes alá szánt föld, ennek vételét követően a megelőző telken a tulajdonos úr megelégedésére díszan megtrágyáztatott. A trágyázás mindekor a tulajdonos úr által megjelölt helyen és rendszerben kell hogy történjen. Kötőleletnek továbbá az, alulról haszonbérletkötők a tervrajz szerinti művelési rendszerrel 1890. évi június hó 1° megállapításáig a tulajdonos Pihászuvóti József úr rendelkezésére bocsátandó. A tavaszi állattartásba tavaszi búza nem vehető.

gyobb földeket is bérelt, meg feles is volt, meg minden, de az azért jobb volt mégis, mint a napszám. Ahogy mink összekerültünk a feleséggel, én csak arra törekedtem, hogy föld legyen. Ez a 17 hold föld, ez nyolc darabban volt. Mikor összegyött egy kis pénz, akkor vettünk egy darabot. Nem számított, hogy hol van, csak fekete föld legyen. Bizony nagyon sokszor volt az, hogy már leszakadt a ruha, meg az ágyhuzatok, meg ěre-ára, mert mindég csak a földre adtuk a pénzt.

Egyszer aztán mondom a feleségemnek, hogy no most, ha ez a csapat disznó elmén, akkor mán most egy kicsit magunkra is... Hát fölírtuk, hogy majd ezt veszünk meg azt veszünk... De semmit se vettünk, mert meghallottam, hogy Drenyócki Zsuzsannának két és fél hold földje szabad kézből örök áron eladó. Mentem Zsuzsához, és megvettem a földet. Fölírtuk mi a szandált is, a ruhát is meg az ágyhuzatot is, de bizony Zsuzsa néni elvitte a pénzt, nem lett semmi se.

A fölkapaszkodás talán legjárhatóbb útja a bérlés volt. Akinak Lovasbandérium már volt olyan gazdasági ereje (igája, kellő számú jószágja), földet

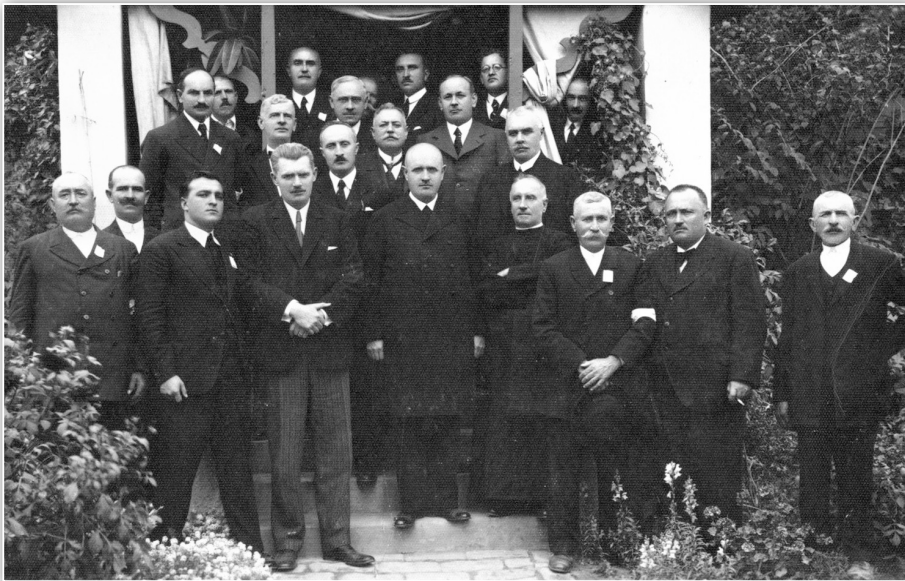

bérelt. Ő lett a *bérlő*, hivatalos szóhasználattal: *haszonbérlő*. Ha szállással együtt bérelte a birtokot, akkor is bérlő volt, de megnevezése inkább már *feles* volt. Lehetett *feles* a haszonbérlő is. Nem volt kötelező szállással együtt bérelni a földet, lehetett magát csak a földet is. A feles – ahogyan az magának a szónak a jelentéséből is kikövetkeztethető – a termés feléért magára vállalt mindenféle munkát és kiadást. A bérbeadó gazdának más gondja nem volt, csak az, hogy betakarítás után átvegye a termés felét.

Ha a bérlő gazdasági ereje mégsem bizonyult elegendőnek, és a gazdának is hozzá kellett járulnia a kiadásokhoz, a bérlő *harmados* lett, és munkájáért a termésnek csak a harmad részét kapta.

Volt itt egypár olyan rendesebb gondolkodású gazdaember, hogy hát te szegényember vagy, egy fél vagon búzamatot te nem tudsz előszedni, mert tudta, ismerte a helyzetjét... Jóságja hát volt egy kicsi, meg lehet, hogy valahonnan elő is vett volna, ha nem is ötvenet, de egy harminc méter vagy húsz méter búzát, de tedd azt másra, a búza harmados lesz, a kukorica meg feles.

A jubileumi ünnepség résztvevői. Az első sorban balról: Búzás tanító, Hajdú József bankigazgató, dr. Vir orvos, Vajda Aladár, Arany tiszteletes, Bárány Gyula katolikus plébános, Simon jegyző, Csányi Sándor és Takács (?)

Kapott is rajta az illető, mert ez igencsak reális is. Ha megszámlolja az ember a géprészt, aratórészt, magot, akkor rágyön, hogy hát amúgy se kapott volna többet. De ez ugye mind a gazdát terhelte a harmadosságban, ő meg a munkájáért kapta azt a bizonyos harmadát tisztán.

A felesek, harmadosok mellett voltak, akik megalkudott összegért, árendáért bérelték a földet. Ők voltak az *árendások*. Árendába leginkább több évre szokták kivenni a földet, mert csak a több éves folyamatos használat bizonyult kifizetődőnek. Csak akkor érte meg a bérlőnek is, hogy trágyázza a földet. Az ilyen egyezséget rendszerint írásba is tették.

Az ünnepi ebéd
résztvevői

A dolgos, sokszor gonddal is járó hétköznapokat megtörő vasár- és egyéb szokásos ünnepnapok mellett a két háború közötti éveket két emlékezetes jubileum is színesítette. Az első a katolikus templom 100 éves jubileumi ünnepe 1924-ben.

■■■

A két napig tartó ünnepség szeptember 6-án délután 4 órakor kezdődött a vasútállomáson. Ekkor érkezett meg Szabadkáról, és szállt le a vonatról Budánovics Lajos apostoli adminisztrátor (püspök) és Hempel Ede püspöki titkár. A vonatról leszálló vendégeket a község képviselőjében Malagurszki Ferenc jegyző és Mašić Lazar bíró fogadta nagy számú meghívott személy és kíváncsiskodó falusi kíséretében. Az állomásról lovas bandérium, hosszú kocsisor kíséretében, harangzúgás, mozsárlövés és üdvözlő kiáltások közepette vonultak a feldíszített templomtérre, ahol Bárány Gyula helybeli, Fánecs Antal nyugalmazott és Tamás Ferenc moravicai plébánosok fogadták és kísérték a templomba az illusztris vendégeket. Onnan a püspöki áldás és litánia után a plébániára mentek, ahol a püspök fogadta a különféle küldöttségek és testületek tisztelgését.

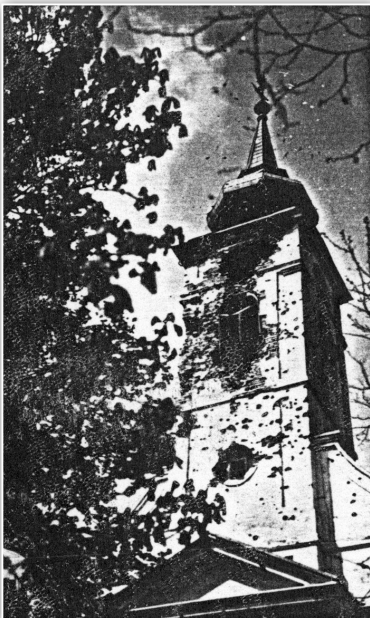
Az ünnepség másnap, szeptember 7-én a püspök celebrálta jubileumi szentmisével folytatódott, és a szentmisét követő dísz-ebéddel zárult.⁹⁷

■

⁹⁷ Liber baptisatorum
1896–1938. Pacsér –
Pačir, Pacséri Római
Katolikus Plébániai-
vatal, 191.

A református templom
megsérült tornya

Adamik Józsefnek, a
lövöldözések egyik
áldozatának az
emlékműve

■■■

A másik jubileumi ünnepséget a református egyház tartotta 1936. augusztus 31-én. Kettős jubileumot ülték: a templomavatás 100. és a református ősök idetelepedésének 150. évfordulóját.

Az ünnepség kora reggel zenés ébresztővel kezdődött. Az érkező vendégeket magyaros szeretettel fogadták. A püspök és főgondnok elé lovasbandérium ment. A neves évfordulót megtisztelte jelenlétével az országos egyházi elnökség küldöttségén kívül több egyházmegye és egyházközség küldöttsége is. Megtisztelték jelenlétükkel más felekezetek (így a katolikusok, a pravoszlávok) képviselői is. Jelen volt a községi elöljáróság és igen nagy számban a helybeli és a szomszédos Bácskossuthfalva református hívei, csak a kisújszállásiak nem jöhettek, mert nem kaptak beutazási vízumot.⁹⁸ Arany Gusztav tiszteletes, az 1922-ben kiutasított korábbi pacséri lelkész viszont kapott beutazási engedélyt, és megjelenésével meg is tisztelte az emlékezőket, egykori híveit.

Két fontos kezdeményezésre is sor került ezekben az években. Az elsőre 1927-ben. Kenéz Anna tanítónő buzgólkodására a pacséri református egyházközségben is megkezdte működését a vasárnapi iskola. 1928-ban pedig Píger Zoltán vallásitanító, kántor vezetésével megalakult a Keresztyén Ifjúsági Egyesület, röviden a KIE. Mindkét vállalkozásra nagy szükség volt. Pótolni kellett, amit a fiatalság elveszített az iskolai oktatás átalakulása révén. A vasárnapi iskolában a kisebbeket, az iskoláskorúakat oktatták, nevelték a különféle bibliai történetek és tanítások által, a KIÉ-ben pedig az ifjúsági korosztály tagjait toborozták teadélutánok, egyleti szórakozások rendezésével, dalestek, színelőadások előkészítésével, előadásával.

A református mozgalmak jelentőségét csak növeli, hogy munkájukba majd másfél évtizeden át több száz fiatal bevontak.

Hasonló megmozdulásra a katolikusoknál a negyvenes évek elején, pontosabban 1942-ben a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete) megalakulásával került sor. Különböző rendezvényeikre, színelőadásaikra még a háború utáni években is sokszor és sokan igen szívesen emlékeztek.

De ezzel már egy új fejezethez értünk.

■
⁹⁸ Takáts Károly: *Százötvenöt év. A pacséri református egyház története. 1786-1941.* Budapest, 1942, Bethlen Ny., 47.

A MAGYAR IDŐK

1941. április 11-én, nagyszombat délutánján, sorsdöntő fordulat állott be a falu életében. Bevonult a magyar hadsereg. Magyarország ugyanis 1941. április 11-én – az 1940. december 12-én megkötött magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés ellenére – megkezdte a Délvidék visszacsatolását, azt követően, hogy Németország április 6-án megtámadta Jugoszláviát, majd április 10-én Horvátországot proklamálta önállóságát.

A honvédeket óriási lelkesedéssel, virágcsokorral fogadták a magyarok. Etették, itatták őket, és talán épp ez utóbbinak lett a következménye a másnapi vérengzés. Másnap, azaz húsvét vasárnapjának reggelén az imitt-amott felhangzó puskadörrenéseket a honvédek csetnik támadásnak vélték, és kilenc óra tájban tűz alá vették az egész falut.

Szétlőtték a katolikus és a református templom tornyát, mert azt föltételezték, hogy a csetnikék onnan lövöldöznek. A katolikus templom sekrestyéjét, ahol ugyancsak csetnikeket vélték, kézigráttal robbantották föl, és így a bent serénykedő harangozó-sekres-

Szent István
felajánlja a koronát

tyés Séfer Ádámot is, aki éppen a miseruhákat rakta ki, megölték. A nagy lövöldözés áldozatává vált Csajkás Imre patikus gyógyszer-tára is a lakásával együtt. Az eszeveszett lövöldözésben körülbelül százharmincöt–száznegyven vagy még több ember vesztette életét: kiskorúak, nagykorúak, férfiak, nők, magyarok, szerbek egyaránt. Hogy ebben a számban benne vannak-e a honvédáldozatok is, vagy csak a civilek, nem sikerült kiderítenem. De hogy a temetőben rejtőznek honvédsírok ebből az időkből, köztük olyanok is, amelyeket ismeretlen kezek a mai napig gondoznak, az bizonyos.

Az áldozatok számáról csak a plébániahivatal Historia Domusában és Pacsér község halotti anyakönyvében találtam adatokat. A halotti anyakönyvben tizennyolc esetben a halál oka: lövés, illetve fej-, szív-, mell- vagy agyonlövés; huszonöt embert golyó által végeztek ki, egyet felakasztottak. A lövöldözésben elhunyt Mohácsi Sándor (52 éves), Vladimir Tomić (64), Scheffer Ádám harangozó (75), Svetozar Tatić (61), Csányi Károly (44), Csáti Bálint (58), Gulyás János (42), Branko Racić (30), Marton Sándorné Hermány Erzsébet (89), Cseke Ferencné Gönci Lília

A pacsériak hódolata
Krisztus előtt

(28), Domján János (20), Kovács Sándor (25), Simon János (24), Simon Bálint (73), Zsizsity Sebő (bajmoki vasutas, 54 éves), Tino Cvrkušić (42), Jovan Cvrkušić (64) és Andrija Cvrkušić (40). A golyó által kivégzettek: Mita Plavšić (27), Bedekovics József (38), Aleksandar Šešević (42), Florijan Plavšić (18), Florijan Šijačić (59), Borislav Mataruga (18), Jovan Mijatović (27), Veco Mašić (64), Đorđe Racić (34), Dragutin Mirić (28), Vidor Mašić (43), Milovan Šaršanski (46), Šaršanski Milovánné Strbački Amalija (36), Vojislav Šaršanski (17), Radivojka Šaršanski (12), Ilija Šijačić (50), Aleksandar Šijačić (66), Milivoj Šijačić (81), Maksim Vidić (73), Žarko Cvrkušić (Cverkusa) (31), Mataruga Joakim (39), Sredojka Šijačić (34), Stevan Mašić (59), Tatić Svetozarné Jokić Roza (64) és Horváth Mihály (38). Velimir Plavšićot (46) felakasztották.

A háború végén azonban „a népfelszabadító harcok során elesett harcosok, valamint a magyar megszálló csapatok által büntetlenül elesettek” (értsd: agyonlőtttek, illetve kivégzettek) tiszteletére emléktáblát állítottak. Az emléktáblán 97 név szerepel, 78 szerb és 19 magyar.

Szent Cicelle

A lövöldözés másnap is folytatódott. Hogy kik lőttek, a kommunista párt ellenállásra buzdító tagjai vagy szerb érzelmű helybeli lakosok, esetleg a szélnek eresztett bajmoki határőrség éppen itt csellengő katonái, senki sem firtatta. Talán is-is, hisz az áldozatok némelyike a volt jugoszláv hadsereg katonájának bizonyult, a háború befejezte után pedig kiderült, hogy a faluban, illetve a falu határában a párt által szervezett, kitűnően álcázott partizánbázisok működtek.

Harmadnapra elcsendesedett a falu. Ám a változásokkal megbékélni nem tudók csak látszólag csendesedtek el. Titokban tovább terveztek, szervezkedtek. Segítették, szervezték, irányították az illegális, a titkos földalatti ellenállást; segítették, bújtatták, rejtegették a vidékről érkező küldöncöket, összekötőket, partizánokat, esetleges gyanúba, bajba keveredettek, hatóság által körözötteket.

1944 tavaszától jól kiépített, kitűnően álcázott és mindvégig biztonságos partizánbázis működött bent a Szerb faluban Mašić Sever és Vidić Milka házában, valamint kint a határban Panić Milovan, Cvrkušić Sreten, Mijatov Dušan, Tomić Milan és Mataruga Vaso (?) szállásán. Hosszabb-rövidebb ideig meghúzódtak, megfordultak, illetve tanácskoztak, találkoztak itt a vezetők közül is néhányan, mint pl. a tartományi pártbizottság bácskai felelőse, a pacseri születésű Joó Lajos (partizán fedőnevén Lazo), a tartományi pártbizottság szervező titkára, Svetozar Marković Toza, a tartományi pártbizottság titkárságának tagja, Geza Tikvicki, a szabadkai partizánegységek parancsnokaként elhíresült Jovan Mikić Spartak, az újvidéki összekötő Slavko Kuzmanović, partizán néven Čika Daša, a szintén összekötő Vera Gucunski és a háború utáni időkben hírhedtté vált, de ekkor még csak összekötő, a helybeli Slavna Žižić és mások.

Az 1941-es bevonulás során kialakult lövöldözésben nemcsak a templomtornyok sérültek meg, hanem a katolikus templomban a sekrestye felrobbantása és a templom belsejében történt lövöldözésben a templom belseje is megrongálódott, különösen a mennyezet és az orgona.

A templomtornyok helyreállítása még 1941 őszén, az állam költségén megtörtént. Mindkét templom teljesen új tornyot kapott. A régi barokkos, hagymás tornyok helyébe karcsú, csúcsíves tornyok kerültek. A katolikus templom belsejének a rendbe hozására azonban csak 1943 folyamán került sor. A templom búcsújára, vagyis szeptember 14-ére mindennel elkészültek. A templom festésében sablon szerinti munka nincs. Minden alakzat és vonal kézi munka. A szentélyben lévő Szentháromság-kép és a mennyezet két nagy képe freskó, a többi secco. A mennyezet bal oldali képe Szent Istvánt ábrázolja, amint a Szent Koronát följánlja a Boldogságos Szűz Máriának, a jobb oldali kép Krisztust, amint a pacsériak hódolnak előtte. A négy egyedül álló szent a négy magyar szent: Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet és Szent Margit. Az orgona fölött Szent Cicelle muzsikál. A festési munkálatokat a pécsi Öry József díszletfestő és az ugyancsak pécsi Gebauer Ernő templomfestő végezte.

1943 azonban nemcsak erről emlékezetes a pacsériaknak, hanem a határt ért súlyos elemi csapásról is. Alig kezdődött el az aratás, amikor a falu nyugati határát, a Babapuszta–Bajmok közötti rész mintegy négy-ötezer holdját csaknem teljesen elverte a jég. A kukoricát, a napraforgót és a kendert teljes egészében, a búzából valamennyit sikerült megmenteni.

A 41-es vérengzés
áldozatainak
és a felszabadító
háborúban elesett
harcosoknak emlékére
felállított emlékmű

Pusztító erejű vihar egyébként korábban is meglátogatta a falut, így 1925. augusztus 25-én egy olyan erejű, amely a katolikus templom tornyát annyira megrongálta, hogy gömbjét le kellett bontani. Helyébe a maihoz hasonló karcsú tornyot húztak.

Az új hatalom azonban nemcsak a károkat igyekezett helyreállítani, megpróbált a sokgyermekes családokon is segíteni. Egyforma típusházakból álló házsorokat építtetett Zombor szélén, a Kerény felé vezető út bal oldalán. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap – az ONCSA – programja keretében, ahova a környező falvakból, így Pacséról is négynél több gyermekes családokat telepített. A házak kertes házak voltak, hogy a kertben megtermelt zöldségfélék, gyümölcsök biztosítsák a család számára a megélhetéshez szükséges javaknak legalább egy részét.

Csakhogy a jóval biztató, a reménységgel teli évek hamar véget értek. Nemcsak helyben, de még inkább országos szinten egyre érezhetőbbé váltak a gondok. A háború igényelte szükségletek kielégítése végett a kötelező beszolgáltatáshoz folyamodtak. Rendelettel szabályozták a terményfelvásárlást, a vágást, a zsírbeszolgáltatást. A lakosság biztonságos és folyamatos ellátása érdekében pedig bevezették a jegyrendszert. Hosszú sorok ácsorogtak a boltok és hentesüzletek előtt lisztre, cukorra, zsírra, szalonnára és húsrá várakozva.

Hiánycikk lett a gyapjúszövet, a bőrlábbeli, helyettük megjelent a műrostos kelme, a fa- és kötélalpú cipő.

1944 a falu életében eseménytelenül, szinte szürkén kezdődött. Aztán egyre inkább a hadi helyzet, a katonai események váltak meghatározóvá. Egyre gyakrabban került sor a frontokon elesett hősi halottak itthoni jelképes temetésére. Az állandó visszavonulás, az egyre nehezkesebb és körülményesebb közellátás félelmet váltott ki az emberekből. Aggódás és rémület lett úrrá. Kezdődött mindez a német csapatok március 19-ei bevonulásával, folytatódott a zsidók április-májusi elhurcolásával, a tisztviselő gárda augusztus végi föl-váltásával és végül az orosz, illetve a partizáncsapatok október eleji bevonulásával.

Péter-Pál éjjelén (a községi elöljáróság jelentése szerint július 3-án éjjel 11 órakor) különös esemény kavarta fel a falu hétközna-

■■■

pi nyugalmat. Egy angolszász (az előljáróság meghatározásában: ellenséges) repülőgép zuhant le a falu határában. 7 főnyi személyzete a zuhanás következtében szörnyethalt. A holttesteket az illetékes szervek a hivatalos eljárás során azonosították, és az előljáróság 2466/1944 szám alatti jelentésében írásos formában is rögzítették.⁹⁹

A negyvenegyes, illetve a magyar idők vértanúinak, valamint a 44 ősze utáni felszabadító harcokban elesett áldozatoknak az emlékére – amint már fentebb említettem is – a háború után emléktáblát állítottak. Az emléktáblán 78 szerb és 19 magyar áldozat nevét örökítették meg.

1985-ben egy köztéri emlékmű felállításával tisztelgett a falu a 41-es vérengzések 67 szerb és 8 magyar, továbbá a 44-es holokauszt 7 áldozatának, valamint a felszabadító harcokban elesett 8 szerb

■
⁹⁹ Az előljáróság jelentése alapján az áldozatokat a községi halotti anyakönyvbe is bejegyezték a 41-47. sorszám alatt.

Kereszt az ismeretlen helyen el- vagy el sem temettek emlékére

■■■

és 7 magyar harcos emléke előtt. A köztéri emlékmű a neves szobrászművész, Jovan Soldatović alkotása. Igen szép alkotás volt, de csak volt, mert mára már csupán a nevek maradtak meg, ugyanis az emlékmű központi részét övező szobrokat (az őzikéket), és a központi részt alkotó félköríves falrészről a harcok kíméletlenségét jelképező domborműveket valakik lecsupálták, elvitték, talán ócskavasnak eladták.

A PARTIZÁN IDŐK

1944 októberében a front Pacserra ért, és most azok örültek, akik 41-ben sírtak, reszkettek. Megfordult a regula. Hetekig meglehetősen fejtelenség uralkodott. Okkal, ok nélkül szedték össze az embereket, és vitték őket Bajmokra, Topolyára. Senki se tudta (vagy csak nem akarta tudni), hogy kik, de járták a határt kocsikkal, és akik útjukba kerültek, hazafelé ballagó kukoricatörők vagy bárki, föl a kocsira, és vitték őket Bajmokra vagy ki tudja, hova. A szállásokra is bementek, és onnan is elhurcolták a férfiakat. Így szedték össze, és vitték el saját szállásukról Berkó Károlyt, Bárdi Sándort, Palágyi Lajost, Szép Ferencet, Torok Bálintot, a Páti gyereket, a Szabó gyerekeket, a Cindel gyerekeket, a Körmendieket, Kocsis Jánost és fiát, Lengyel Lajost, Janó Károlyt, Csányi Józsefet, Nagy Sándort...

Volt itt egy magyar asszony, de szerb emberhez ment férjhez. Volt neki három gyermeke, egy még megvan, a Gyorgye, de kettőt, akiket útközben találtak, elvittek. Sose jöttek vissza. Ezekben az anarchikus, zűrzavaros napokban sokan, talán fél százan is eltűntek Pacserről. Nyomuk veszett, sosem kerültek elő.

Amikor pedig tovább vonult a front, és kezdetét vette az új világ, az addig csak titokban, rejtőzködve buzgólkodók előbújtak, és következett az esztelen, de a legfelsőbb irányítók részéről engedélyezett megtorlás. Nemcsak otthonaikból vitték el a kiszemelteket, de szinte hájtóvadászatot rendeztek. Kocsikkal járták a szállásokat meg a határt, és ahol találtak embereket, se szó, se beszéd, föl a kocsira és vitték őket Bajmokra, Topolyára. Kukoricatörés ideje

■■■

volt, hát találtak kint embereket, törőket. Nem is keveset. De arra is emlékeznek, hogy voltak falubeliek is, elsősorban szerbek, akik ezért vagy azért, de vezetgették a titkosszolgálatosokat, mutogatva a kiszemelt áldozatok házáat. Hogy hány embert szedtek össze, vittek el, pontosan senki sem tudja. Csak akikről a visszaemlékezők beszéltek, név szerint is felidézve őket, lehettek negyvenen vagy ötvenen. Hogy mit csináltak velük? Kivégezték-e, agyonverték-e őket, az 1970-es években emlékezők nem tudták, de állításuk szerint, akiket a faluból továbbvittek, azok közül senki sem került vissza. Rosszallásukat úgy összegezték, hogy az olyanokat, akiknek volt valami vaj a fején, azt hát megértik, de a határban összefogdosott munkásembereket, hát azt nem, az nem emberi munka volt.

A megtorlás ártatlan áldozatainak emlékét azonban nem őrzi emléktábla, hosszú évtizedeken keresztül nem is volt tanácsos nyilvánosan emlegetni, emlékezni róluk. A rendszer bukása óta valamicskét változott a helyzet, és ha nyíltan nem is, de burkoltan azért megemlékezett róluk a falu. Erre 1999. november 2-án, halottak napján került sor. Brindza István kezdeményezésére és

A szövetkezeti otthon

■■■

buzgóságának eredményeképp ugyanis a katolikus temetőben a temető rendezése, tisztogatása során előbukkant néhai Pacséri Mészáros Dániel táblabíró és felesége Ritter Borbála a pusztulásban is hivalkodó sírkövét az enyészet dzsungeléből kiemelve, megtisztogatva, új szöveggel ellátva azoknak az elhunytaknak tették meg közös sírkövéül, akik akár itt, ebben a temetőben, akár valahol a nagyvilágban, ismert vagy ismeretlen helyen, ismertként vagy csak ismeretlenként elhantolva nyugszanak.

AZ ÚJRAKEZDÉS ÉVEI

Az 1945-ös fordulat új gazdaságpolitikai elképzeléseket hozott, és „komolyabb” próbálkozásokra készítette a falut.

Kezembe került egy fénykép, melynek hátlapján a következő szöveg olvasható:

1948. II. 22-én, 32 éves koromban

Szeretett jó Szüleimnek emlékül abban a reményben, hogy a viszontlátás örömét meghozza a népi demokráciák gyors fejlődése, és boldog örömmel dolgozunk az új társadalmi rend megszilárdításáért.

Szerető fiatok: Gábor

Azt, hogy ki ez a Gábor, nem sikerült kiderítenem, de talán nem is lényeges. A fontosabb az, hogy milyen lelkesedés, mennyi reménység árad soraiból! Erre lehetett és épített is az új világot létrehozni akaró hatalom. Néha talán túlságosan is nagy igyekezettel, máskor pedig ugyan kissé fonák módon, de annál nagyobb buzgalommal. Így például a minden áron újat akarás szellemében készek voltak fölöslegesen rombolni is, csak hogy újat alkothassanak. Mivel magyarázhatnánk másképp például, hogy Pacséron az addig is közösségi célokat szolgáló népházat lebontották, hogy a helyén az elbontott anyagból fölépíthessék az országos kampányként meghirdetett és kötelező jelképként fölépítendő „zadružni dom”-ot, magyarul szövetkezeti otthont. Hogy a költségeket biztosan fedezzék,

a kívánatos önkéntes munka mellett téglajegyeket nyomtattak, és vásárláskor néhány téglajegy árát kötelezően a végösszeghez adták.

A falu életében az új rendszer hozta változások közül talán az államosítás és a földosztás volt a legjelentősebb. A földtörvény értelmében a 34 katasztrális holdon felüli földtulajdont elkobozták, és egy részét az addig csak cselédként, napszámosként másoknak dolgozó nincstelenek között szétosztották. 1946 tavaszán volt a földosztás, családtagonként egy hold. Valóra vált sok földnélküli szegény ember évszázados álma: földtulajdonossá lett. Mi sem természetesebb annál, hogy a földhöz jutottak az új rend lelkes híveivé, elkötelezettjeivé váltak. Ha nem is mindenki, de sokan vélekedtek úgy, ahogyan az a *Magyar Szó* 1946. február 14-ei számában olvasható: „A földreformmal valóra válik a dolgozó nép sok százéves álma. Eltűnnek a fényűzés pávatollai és a koldusok penészes kenyérhéjai. Milyen nagy öröm lesz majd, ha a szegény, eddig semmibe vett földmunkás a maga kis földjén dolgozgat és ehetsi a maga kenyérét...”

A földosztás Pacséron is csak úgy zajlott, mint más községekben. Az 1945 novemberében meghozott agrártörvény értelmében a helyi népbizottság a járási népbizottság utasításai és felügyelete alapján elvégezte a szükséges előkészületeket: összeírta a reform alá eső birtokokat, lajstromba vette a földigénylőket, agrárbizottságot alakított, amely 1946 januárjában ténylegesen is megkezdte munkáját. Annak részletezése helyett, hogy ez a munka hogyan zajlott, álljon itt egy az akkori idők általános hangulatát és ügykezelését jellemző epizód.

Most elbeszélem a földosztásnak egy családunkat érintő részletét.

Ádor sógor, hát ugye, negyedmagával volt, két család meg ők ketten. Odabent azt nem tartoztak tudni, hogy van ott több család is, hát az apjuk is ott volt velük. Elég az hozzá, hogy négy hold földet kapott.

Trenka koma volt olyan földosztó nagyember. Azt mondja:

Na, mit szól Ádor sógor a földnek? Örül?

Örül, örül, de egy kicsit keveselli.

Hogy kevés? Hát nem járhat több. Ahány családtag, annyi hold föld.

De hát – mondom – az apja is ott van.

Az apja? Ű tartsa?

– Hát – mondom – így van egyezve.

No – azt mondja –, majd én intézkedek.

Itt lakott akkor nekem átal ez a Trenka koma. Kint ülünk a sarkon, ott Dáncsó előtt, azon a garádicson. Olyan időszak volt, pihe-nő. Gyön Márkó. Ez meg volt az írnök, olyan jó tisztviselő a község-házán.

Te, Márkó, gyere csak ide!

No, mondjad, Józsi, mi van? – olyan rendesen.

– Hát nem jól csináltuk. Ádornak nem adtunk rendesen földet.

– Hát dehogynem, Józsi. Hát apa, anya meg két család. Nincs ott több.

– De hát ott van az öreg Ádor is – azt mondja Trenka.

– Hát, Józsi, nincs rajta az izén, a papíron, hogy öten vannak, hát azért kapott csak négy holdat.

– Ember – azt mondja Trenka –, ennek még...

– De Józsi, ide már nem lehet adni földet, mert én lezártam azt a...

– Hát az öreg Ádor Jánosnak?

Oda lehet – azt mondja. – Van is ittend egy helyen 18 kvadrát, szép darab föld, ezt hát oda bírom neki adni.

Oda is adta.

Csak hát a földműveléshez a lelkesedés nem elég, ahhoz fölsze-relés és iga is kell, annak híján pedig a földdel bíró szegény ember újabb nehézségekkel találja magát szemben. Így aztán nem csoda, ha a kezdeti lelkesedés után ilyen értékelések is megfogalmazód-tak, igaz, nem az újság hasábjain, csak úgy maguk között, a bajusz alatt dűnnyögve.

Az új hatalom aztán adott földet, de úgy megrakta teherrel, hogy az ingyen föld igen sokat a sírba vitt. A beszolgáltatás nagyon terhes volt. Búzát, kukoricát, disznót, baromfit, mindent... Ha beadta az ember, jött az új kötelezettség. Megesett, hogy mire az

ember hazaért a kirótt kötelezettség beszolgáltatásából, már várta az új tartozást követelő cédula. Aztán ha nem vitte – mert már nem volt mit vinnie –, beidéztek. A községháza pincéjébe zárták, verték, szőrét répték, szájába köptek... Cudarabbul bántak az emberrel, mint az állattal. Szóval embertelen idők voltak azok nagyon.

Az új hatalom, hogy helyzetét minél inkább megszilárdítsa, pozícióit bebiztosítsa, a megfélemlítés legkülönfélébb eszközeihez folyamodott. Az erre alkalmas helyi erőkon kívül az állami gépezet megfelelő erőire támaszkodott. Végrehajtó szerve, rettegett eszköze az OZNA, majd átszervezése után az UDBA lett. Akit puhítani kellett, vagy akit láb alól eltenni, azt az OZNÁ-ra, később az UDBÁ-ra bízták. A 34 katasztrális holdnál több földdel rendelkező parasztot kuláknak, egyúttal pedig osztályellenségnek minősítették, és adóval, beszolgáltatással sanyargatták. Ha ez nem volt elég, beidéztek, vagy még inkább éjnek évadján eljöttek érte, ágyából kiráncigálták, bevitték és kezelésbe vették. De ez volt a sorsa annak is, akit valami oknál fogva a néphatalom ellenségének minősítettek. Az adó- és beszolgáltatási prés alól a kevesebb földdel rendelkezőket sem vonták ki. Az OZNÁ-nak, illetve később az UDBÁ-nak azonban nem csak a paraszttal való leszámolás volt a feladata. Rátartozott más egyebek mellett – ahogyan már előbb is említettem – a nép ellenségeinek kikiáltott egyénekké váló leszámolás is.

Mindeközben országosan megkezdődött az erőszakos kollektívizálás. A falvakat, így Pacsért is arra kényszerítették, hogy feladják az előző száz év folyamán kialakult, sajátosan zárt gazdálkodási rendjüket, és különféle mezőgazdasági, illetve ipari szövetkezetekbe tömörülve megpróbáljanak a tervgazdálkodás igényeinek, elképzeléseinek megfelelően boldogulni. Pacséron az első ipari vállalkozás, amibe a háború utáni új társadalmi-gazdasági viszonyok közt nagy reménykedések közepette belekezdtek, a téglagyár felépítése, és a téglagyártás megkezdése volt. Nem igényelt ugyan nagyszámú szakképzett munkást, inkább csak betanítottakra és segédmunkásokra volt szüksége, mégis alig volt jövedelmező, így hamarosan fel kellett számolni. Hasonló sorsra jutott két másik

ipari vállalkozás: a kelmefestés és a hordógyártás is. Hamarosan becsukta kapuit a cipész- és az asztalosszövetkezet, illetve a női varroda is. És az ötvenes évek végére befuccsolt a három mezőgazdasági termelőszövetkezet, a Sloga, a Bratstvo és a Május 1-je is, amelyek tagságát nem kimondottan önkéntes személyi és vagyoni társulás toborozta, hanem a legkülönbözőbb módon történő meggyőzés, ráhatás, kényszerítés.

A TITÓI ÉRA

A több kárral, mint haszonnal gazdálkodó termelőszövetkezetek helyében létesült földműves-szövetkezet már egészen új elvek alapján szerveződött, és fennállásáig, azaz a kilencvenes években bekövetkezett újabb változásokig a falu igazi jótévőjeként működött (különösen Bíró József igazgató irányítása alatt), mert azon kívül, hogy kenyérkereseti lehetőséget nyújtott több mint 250 dolgozójának – biztosítva ezáltal csaknem annyi család megélhetését –, anyagi részt vállalt a faluban tevékenykedő egyesületek, intézmények működési költségeinek kiegészítésében is.

A szövetkezetek fölszámolása után az újraéledő magángazdálkodások erősödni kezdtek. Újra élni, gyarapodni kezdett a falu.

Ami az egyre inkább erőre kapó magángazdaságok és az ugyancsak föllendülőben lévő földműves-szövetkezet mellett életképes, sikeres és a közösség szempontjából nagyon is hasznos, csaknem másfél évtizeden át jövedelmező vállalkozásnak bizonyult, az a csaknem 400 vidéki és helybeli dolgozónak megélhetést biztosító Joó Lajos Építőipari Vállalat volt. Hogy már nincs, illetve, hogy 1974-ben elkerült a faluból (Topolyára), azt nem a pacsíriak akarták, nem is az ott kereseti lehetőséghez jutó helybeli és vidéki dolgozók; egy „magasabb” célkitűzéseket szolgáló (és a 80-as évek végére teljesen nyilvánvalóvá vált téves) gazdaságpolitikai átszervezésnek volt a következménye. Ez a politika eredményezte egyébként, hogy bukása után a falu azt is megérhette, hogy a XX. század hetvenes éveiben integrált, saját tulajdonú ingatlan vagyónát, a nyereséges vendéglátó üzemként működő egykori Beograd

vendéglőt, a valamikori menzát az új század első évtizedében, mint idegen tulajdont, jó pénzért (20 000 euróért) visszaválthatta, és részben saját, részben pedig tartományi eszközökből 2007–2008 folyamán renováltathatta.

1945 után azonban nem csak a gazdaságpolitika hozott változást, átalakulást a mindennapok életében, változott, módosult az iskolapolitika is. A felekezeti és a magániskolák megszüntetésével végérvényesen a világi iskolák jutottak szerephez minden szinten.

A katonai közigazgatás irányításával működő néphatóságoknak már az első napoktól kezdődően kiemelt feladata volt az oktatás megszervezése és beindítása. Nem volt egyszerű feladat, mert a hadi helyzetre való tekintettel 1944. október 4-étől a faluban csak három tanító maradt a több száz iskolaköteles gyerekre. De valahogy azért megoldották. Tanítóképzőbe járó falubeli fiatalokat vontak be, Oross Sándort és Ádor Pált, 1945 májusában, júniusában pedig a Tartományi Végrehajtó Bizottság hét tanítói képesítéssel rendelkező pedagógust nevezett ki Pacsérra.

Az óvoda épülete
2010-ben

1946/47-től az állam kötelezővé tette a hétéves iskolát. Ennek gyakorlati megvalósulása különféle változatokban történt. Pacséron úgy, hogy két önálló intézmény létesült: a négyosztályos elemi iskola és a háromosztályos algimnázium. Az elemi iskola első igazgatónőjévé Kovács (férjhezmenetele után Kepe) Júliát, az algimnázium első igazgatójává Tóth (becenevén Potya) Józsefet nevezték ki.

A kötelező hétéves iskola bevezetése újabb fejtörést okozott. Felső osztályaiban, azaz az algimnázium osztályaiban szakosított pedagógusoknak kellett volna tanítani. De hát hiányukban tanított, aki jelen volt. Így például Pacséron az előírt 12 tantárgyból hatot: szerbet, magyart, történelmet, földrajzot (az első osztályban), rajzot és éneket Lóner Ilona osztálytanító, négyet: földrajzot (a második osztályban), számtant, fizikát, és testnevelést az igazgató, Tóth József ugyancsak osztálytanítói képesítéssel oktatott. A többit, vagyis az oroszot egy képesítés nélküli, de oroszul tudó, első világháborús orosz menekült, Sztolbov Iván, a biológiát pedig az ugyancsak tanítói képesítéssel rendelkező és az elemibe kinevezett Csúsz János tanította.

Csúsz János hozzáértésének, természetrajz iránti szeretetének elismeréseképpen a fölöttes hatóságoktól 1955-ben azt a megbízatást kapta, hogy a Párizsban székelő nemzetközi természetrajzi intézet számára is gyűjtse össze, és készítse el a Pacsér határában föllelhető mezei virágok, növények herbáriumát. A tudományos értékén túl a szemet is igen csak gyönyörködtető növénygyűjtemény három példányban sok lelkes kisdíák bevonásával el is készült. Egy példányát Párizsba küldték, egyet a járásba (Topolyára) vittek, egy pedig itt maradt a pacséri iskolában. Hogy megvannak-e még, ki tudja?

De ha már ilyen emlékek is eszembe jutottak, akkor hadd emlékezzem meg arról is, hogy 1954-ben az akkori iskolaigazgatót, Virág Árpádot a népbizottsági elnök szorgalmazására csak azért menesztették az iskola éléről, és helyezték át a kishegyesi iskolába előadó tanárnak, mert „pazarló természeténél fogva” rádiót megszerzett vásárolni az iskolának. Egyébként azt is elárulhatom, hogy a szóban forgó elnöknek más „furcsaságok” is szemet szúrtak, és úgy érezte, okvetlenül intézkednie kell, mert különben összedől a szocialista új világ. Az egyik tanítónő például betegszabadsága

alatt elment vacsorázni a menzára. Nagy bűn, nagy vétség, amiért nemcsak őt, de az orvost is, aki betegállományba vette, meghurcolták, zaklatták, kihallgatták, és hosszú évekre megbélyegezték. Igen, ezek egy kicsit még – a nehéz idők voltak. A ridegség és a me-revség évei. Ekkor még – a tantestületi ülések jegyzőkönyveinek tanúsága szerint – azért is felelősségre vonták, kipellengérezték a fiatal tanerőt, ha karonfogva merészelt végigsétálni az utcán. A szomorú ebben csak az, hogy a jegyzőkönyv bizonyossága szerint a tantestület ugyancsak fiatal tagjai is hasonlóképpen nyilatkoztak, vagy legalábbis egyetértően bólogattak.

1950-től a hétéves oktatásról a kötelező nyolcévesre való áttéréssel csak tovább bonyolódott a helyzet. És csak sokára, a hatvanas évek végére sikerült odáig jutni, hogy továbbképzéssel, illetve a rendes iskolai képzésből kikerülő és így megfelelő képesítéssel rendelkező tanárok fölvetelével a tantárgyak legtöbbször Pacséron is szaktanár tanítsa.

De nem csak kádergondok adódtak. A tanteremhiány is bonyolította, nehezítette a munkát. Három épületben folyt a tanítás: a közös iskolában, a piactéri iskolában és a szerb iskolában. (Ez utóbbi két tanterembe csak a szerb alsós diákok jártak.) De volt rá eset, hogy ez sem bizonyult elegendőnek, és nem iskolának épült házak nagyobb termeit is igénybe kellett venni. Volt is lőtás-futás, loholás az óráközi szünetekben, hogy a tanárok órakezdesre átérjenek az egyik épületből a másikba. Ezen az 1970-ben fölépült korszerű, szép, tágas, világos egyemeletes, új iskolaépület segített.

Az 1946/47-es iskolaévben Karner Vilma vezetésével újraindult az óvoda is. Amíg nem rendeződtek a dolgok, a Vajda-házban tevékenykedtek, majd amikor beosztották az iskolai oktatás és nevelés céljaira szolgáló, illetve megfelelő épületeket, óvodának a Pígeriskola (eredetileg a református fiúiskola tanterme és kántortanítói lakás) nagytermét jelölték ki. Az óvoda azóta is ott működik.

Pacséron volt már a korábbi évtizedekben is óvodai oktatás, nevelés, de hogy mikortól, nem sikerült kideríteni. Nagy valószínűség szerint a XIX. század utolsó, illetve a XX. század első éveitől, hisz a XX. század elején épült, ma piactéri iskolaként emlegetett és a

közkönyvtárnak helyt adó épület 1907-ben eredetileg óvodának épült, és egészen a II. világháború végéig akként is működött.

Az 1970-es évek folyamán felénk is a közúti forgalom vette át a vasút szerepét. Az évtized végére annyira lecsökkent a vasúti személy- és teherszállítás, hogy az egyre inkább veszteséges szabadkacservenkai vasútvonalat 1979-ben megszüntették. Az 1908-ban megépített, a forgalomnak átadott vasúti pálya és állomásépületek hetvenévi használat után csaknem ebek harmincadjára jutottak. De ekkor még senki sem gondolta, hogy tízegynéhány év múlva az országgal is hasonló fog történni, hogy alig pár évvel Tito halála után a több évtizedes maszlag, a testvériség-egység a hatalomért, a hegemoniáért dúló háborúba torkollik. De ez történt, és a 90-es évek legelején, aki tehetne, és aki nem akart belecsoppenni,

A csobogó

A regionális
oktatási központ

A faluház
és a vállalkozók
háza

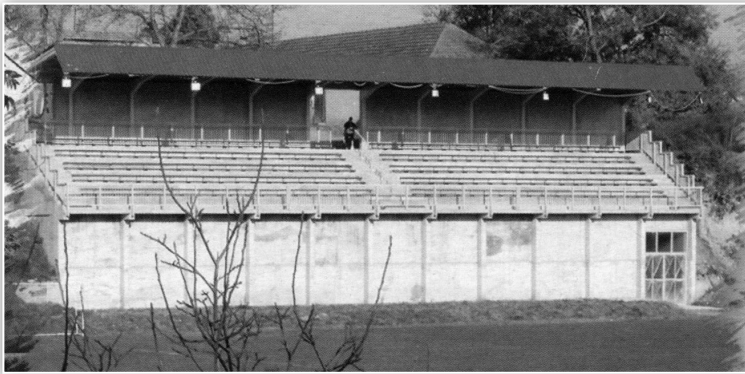

elsősorban a katonaköteles fiatal férfiak, hogy életüket mentsek, szöktek, menekültek, de nem a szélrózsa minden irányába, hanem csak észak felé, Magyarországra. A gazdasági kilátástalanság elől is sokan elköltöztek, méghozzá családosul. Akik maradtak, összehúzták magukat, és éltek, ahogy tudtak. Egyszer aztán ez is véget ért, elmúlt, mint ahogyan minden elmúlik egyszer, és a megváltozott viszonyok között újrakezdődött az élet.

NÉHÁNY SZÓ A MÁRÓL

A drága pénzen visszavásárolt, regionális oktatási központnak szánt, és több millió dinárért helyreállított épület küllemében ma a falu egyik legszebb újkori építménye. Nemcsak kiegészíti

A lelátó

Az Akácos melletti
halastó

a 2006–2007 folyamán épült, inkubátorházként emlegetett vállalkozók háza és a néhai Nagy Béla kereskedő házából, boltjából kialakított és 2005–2006 folyamán felújított faluháza alkotta épületegyüttest, de impozáns külsejével az együttes legszebb része is. Emeli a látvány szépségét, és kellemesebbé teszi a központban való sétát a regionális oktatási központtal szemközti, felújított korzó (2009), valamint a korzó elején, az oktatási központtal átellenben épített, a helyiek által csobogónak nevezett látványkút (2009).

Megemlíthetném még a helyiek vágyát, álmát, a melegvizet gyógyfürdőt. 2008 őszén fűrni kezdték, és 2010 februárjában 1400 m mélységben meg is találták és fel is buggyantották a percnként 500 liter 75°C-os vizet adó forrást. A folytatásra azonban pénzhiány miatt várni kell.¹⁰⁰ Nem kell viszont várni a futballpálya fedett lelátójára, mert 2010-re elkészült, valamint a telefonhálózat korszerűsítése is megtörtént. Az egész falut behálózó telefonvezetékeket a föld alá vitték, és a régi előfizetők rákapcsolásán kívül lehetővé tették valamennyi ház számára a bármikori hálózatra való csatlakozást. Ez utóbbival egy időben sor került a gázvezeték lefektetésére is. Ezt is úgy végezték, hogy ha egyszer megérkezik a faluba a gáz, bárki bármikor bevezetheti, mert a vezeték ott van a háza előtt.

2011-ben még egy új létesítménnyel gyarapodott a falu. A valamikori Faragó kocsmája, amely a vagyonekhozásig közkedvelt kocsmája, színpaddal is rendelkező bálterme volt a pacsériaknak, utána egy ideig agitprop célokat szolgált, majd éveken át üresen kongott, bomlott, rogyadozott, míg végül a század utolsó évtizedeiben a szabadkai székhelyű Trgopromet kereskedelmi vállalat kibérelte, és vegyeskereskedést nyitott benne. A használat folyamán szükségessé vált átalakítások, toldások, foldások a végén azt eredményezték, hogy az összeomlással fenyegető épületet 2010-ben lebontották. Az üressé vált telken egy új, korszerű, minden igényt kielégítő önkiszolgáló épült, és 2011. augusztus utolsó szombatján megnyitotta ajtaját a vásárlók előtt.

A kétségbe vont központosítási politikának azonban haszna is volt, egyértelműen a javára írható, hogy 1970-ben a száz év-

■
100 A kézirat már a nyomdai eljárás folyamatában volt, amikor 2014. június 20-án sor került a mégiscsak megépült termálvizet pacséri gyógyfürdő műszaki átadására, valamint ünnepélyes megnyitására. A fürdőzők számára való megnyitására a különféle engedélyek beszerzése miatt azonban csak egy hónappal később, azaz július 18-án került sor.

vel korábban létesített közös iskola telkén, és részben annak a helyén – Bogár László igazgatósága idején – fölépült egy új, nyolc tanteremmel, igazgatói, titkári, tanári és könyvtárszobával, konyhával, ebédlővel, négy szaktanteremmel, két szertárral, vezetékes vízzel, központi fűtéssel és a szükséges kiegészítő egyéb egységekkel ellátott emeletes iskolaépület. Ezt egészítették ki – Pénovázt Antal igazgatósága alatt – újabb három tanteremmel, és kötötték össze 1987-ben az 1959-ben épült tornateremmel. Az új iskola fölépülése után a régi közös iskola épületét lebontották, és helyét parkosították. Ehhez hasonló beruházásokra csak az új, a XXI. század első évtizedében került sor.

A hetvenes évek második fele, pontosabban 1977. március 5-e egyébiránt egy új, azóta évi rendszerességgel megrendezésre kerülő kultúresemény elindításáról is emlékezetes marad. Az említett napon ugyanis a pacséri művelődési egyesület citerazenekarának kezdeményezésére és az Újvidéki Rádió magyar népzenei osztályának a támogatásával Durindó címmel sort kerítettek a vajdasági citerások első találkozására. A Durindó azóta a Gyöngyösbokréta rendezvényeivel párhuzamosan Vajdaság évente megrendezésre kerülő népzenei fesztiváljává fejlődött. A találkozó helyszíne az iskola előcsarnoka volt.

A művelődési egyesület azóta is lankadatlan szorgalommal tevékenykedik. Soraiba tömörítette a citerásokon és énekeseken kívül a kézimunkázókat és újabban a rajzolni, festegetni szeretőket is.

De ha már az amatőr festegetők is szóba kerültek, nem hagyhatom szó nélkül, hogy van (pontosabban: már csak volt) a falunak egy országosan és nemzetközileg is elismert neves képzőművész, Szilágyi Gábor.

Az sem maradhat említetlenül, hogy Pacsérnak 2006 óta önálló tévéadója van. Nézőit napi rendszerességgel tájékoztatja a helyi és környékbeli eseményekről, érdekességekről.

ZÁRSZÓ

Pacséron a II. világháború után kialakult társadalmi viszonyoknak, illetve a szocialista szemléletű gazdálkodásnak köszönve a XX. század végére átalakultak a mindennapok. A mezőgazdasági tevékenységből élők továbbra is a föld mellett maradtak, de a munkájukat segítő gépek és egyéb agrártechnikai eljárásoknak köszönve valamivel könnyebben, emberségesebben boldogulhatnak. A gyáripari fejlődés hatására a korábban oly híres és virágzó kisipar szinte teljes egészében megszűnt. Egyes iparágak, kisipari foglalkozások az igény megszűntével elsorvadtak, másokat viszont a gyáripar tett tönkre. A műhelyek rendre becsuktak. Aki továbbra is a tanult mesterségét akarta folytatni, az vagy a közeli Szabadka, Topolya és a szomszédos Bácskossuthfalva megfelelő nagyüzemeiben, gyáraiban, vagy a környékbeli állami és mezőgazdasági birtokok, illetve a helyi építőipari vállalat, valamint földműves-szövetkezet különféle gazdasági egységeiben (gépállomás, építőipari egység stb.) vállalt munkát, folytatta korábbi tevékenységét, de már mint szakmunkás, és nem mint kisiparos. Voltak olyanok is, akik foglalkozást váltva – a földművelés, a háztartás vezetése mellett – a szakmát, mint kiegészítő tevékenységet, engedély nélkül, fusiban, kontár módra művelték. A szakmában maradók közül is némelyek – ha a lakossági igény vagy szükséglet úgy kívánta – munkaidejük lejárta után, szabadidejük rovására alkalmi munkát vállaltak. Így aztán a falu munkaképes lakosságának 80–90 százaléka a XX. század második felében is kizárólag a mezőgazdaságban, illetve a mezőgazdaságot kiszolgálva tevékenykedett/tevékenykedik, abból élt/él. A többi, az úgynevezett terciér szektorban, mint amilyen a kereskedelem, az oktatás, az egészségügyi ellátás, a közigazgatás, a posta, a bank stb. foglalatoskodott/foglalatoskodik, ott kereste/keresi kenyerét. A 14 000 holdas határ 20%-a még a XX. század utolsó negyedében is társadalmi tulajdonban levő nagybirtok volt, a többi kisebb-nagyobb magángazdaság. Ám a kilencvenes években dúló háború miatt szinte minden csak tengődött, vegetált, várta, remélte a szebb, a boldogabb holnapot.

A XX. század utolsó évtizedének eseményei és a XXI. század reményt keltő változásai mintha új erőt, új lendületet adtak volna a lélekszámban egyre inkább fogyatkozó közösségnek. Vezetői az egyre szaporodó és aktívan tevékenykedő társulások, egyesületek, egyesülések támogatásával, közreműködésével kezdeményeznek, szerveznek, kiviteleznek, és munkájuk eredménye, hogy a falu napról napra változik, megújul, szépül, utcáin, terein, a falu nyugati szélén kiépített pihenőjével, az Akácossal idegennek, itt lakónak egyaránt kellemes élményt, önfeledt szórakozást, kikapcsolódást, testi-lelki felüdülést nyújt.

Lélekemelő ez az élni akarás! És oly szívmengető és lenyűgöző, hogy azonmód tompítja, feledteti is azt a lehangoló látványt, amelyet a gazda nélküli roskadozó, rogyadozó öreg házak, az elvadult, az enyészetnek átengedett porták, udvarok váltanak ki. Az ember érzi, hogy itt nincs veszve semmi, itt nem az elmúlás, nem a lemondás az úr, hanem a jövőbe vetett hit, a bizakodás, az élni és tenni akarás.

